

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Autorke:

Nevena Petrušić
Nadežda Satarić
Kosana Beker

Beograd & Pančevo
2020

Autorke:

Nevena Petrušić, Nadežda Satarić, Kosana Beker

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Beograd & Pančevo
2020

prof. dr Nevena Petrušić

mr Nadežda Satarić

dr Kosana Beker

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Izdavači:

Udruženje građana „Snaga prijateljstva“ – Amity
i Udruženje građanki FemPlatz

Lektorka:

Mira Satarić

Grafički dizajn i priprema za štampu:
Life Star dizajn studio

Štampa:

BiroGraf, Zemun

Tiraž: 300

ISBN-978-86-89147-13-1

ISBN-978-86-81614-13-6

Beograd & Pančevo
oktobar 2020. godine

Ova publikacija je deo aktivnosti iz Projekta: „Za povećano učestvovanje starijih žena u javnom i političkom životu“, koji finansira Evropska unija. Pisanje Izveštaja o rezultatima istraživanja o učešću starijih žena u javnom i političkom životu u Srbiji finansirano je iz budžeta Republike Srbije – Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom. Publikacija je štampana u okviru projekta „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“, koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama i njihovim saradnicama i saradnicima, i ne predstavljaju nužno stavove Evropske unije, Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom, UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

Sadržaj

Zahvalnica.....	6
UVOD.....	7
1. POLOŽAJ STARIJIH U SRBIJI.....	9
1.1. Društveni položaj starijih u Srbiji.....	16
1.1.1. Diskriminacija starijih.....	16
1.1.2. Siromaštvo starijih.....	19
1.1.3. Nasilje i zlostavljanje starijih.....	21
1.1.4. Nedostatak posebnih mera i usluga namenjenih starijima.....	22
1.2. Položaj starijih žena.....	25
1.2.1. Diskriminacija starijih žena.....	27
1.2.2. Socijalna isključenost starijih žena.....	29
1.2.3. Zdravstvena i socijalna zaštita.....	31
1.2.4. Nasilje prema starijim ženama.....	33
1.3. Učešće žena u javnom i političkom životu.....	34
1.3.1. Učešće starijih žena u skupštinama u Srbiji.....	35
2. ISTRAŽIVANJE O UČEŠĆU STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU.....	37
2.1. Predmet, cilj i opis istraživanja.....	39
2.2. Nalazi i interpretacija.....	40
2.2.1. Demografske karakteristike uzorka.....	41
2.2.2. Socio-zdravstveni i ekonomski status.....	45
2.2.3. Svakodnevni život i stavovi.....	52
2.2.4. Učešće starijih žena u javnom životu.....	59
2.2.5. Politička participacija starijih žena.....	69
2.2.6. COVID-19.....	86
2.3. Ključni problemi sa kojima se starije žene suočavaju.....	90
2.4. Prioritetne oblasti u kojima je neophodno poboljšanje položaja starijih žena.....	92
2.5. Zaključci i preporuke.....	93
3. PRAVNI OKVIR.....	101
3.1. Međunarodni pravni okvir.....	103
3.1.1. Univerzalni nivo.....	103
3.1.2. Regionalni nivo.....	116
3.2. Nacionalni pravni okvir.....	120
3.2.1. Ustavne norme.....	120
3.2.2. Antidiskriminacioni propisi.....	121
3.2.3. Izorno zakonodavstvo.....	123
3.2.4. Propisi o političkim partijama i udruženjima.....	123
3.2.5. Drugi propisi.....	124
PRILOG – tabele.....	126
LITERATURA.....	146

Zahvalnica

Ovaj izveštaj o istraživanju o položaju starijih žena u Srbiji i o njihovoj uključenosti u javni i politički život ne bi ugledao svetlost dana da nismo imali nesebičnu pomoć samih starijih žena, žiteljki Beograda, Novog Sada, Niša, Kragujevca, Bora i Čačka, udruženja penzionera i drugih organizacijama civilnog društva iz ovih gradova, kao i pojedinaca i pojedinki kojima smo se obratili.

Na prvom mestu, neizmernu zahvalnost dugujemo svim starijim ženama koje su se odazvale našem pozivu, dozvolile nam da uđemo u njihovu privatnost i pričamo sa njima o njihovom svakodnevnom životu. Pogotovo, što smo sa njima razgovarale neposredno posle okončanja vanrednog stanja uvedenog zbog kovid-19 pandemije. Zahvalni smo i onima koje su iskreno delile svoja iskustva i stavove tokom razgovora kroz fokus grupe. Zahvalni smo i onim starijim ženama, koje nisu pristale da razgovaraju sa nama jer su nam time pokazale da imaju strahove od nepoznatih, bilo zbog lično doživljenih neprijatnih iskustava ili samo preventivno.

Zahvalni smo Nevenki Bogdanović, psihološkinji iz „Crvenog krsta Kragujevac“, Ljiljani Petrović, pravnici iz Udruženja „Laris“ iz Čačka, Mili Milivojević, socijalnoj radnici iz udruženja „Kokoro“ iz Bora, Mileni Žarković, sekretarki Udruženja penzionera iz Novog Sada i Milki Milovanović Minić, direktorki Centra za brigu o starima, deci i osobama sa invaliditetom Novi Beograd, koje su nam pružile podršku i pomogle u organizaciji i realizaciji fokus grupa sa starijim ženama.

Iskreno zahvaljujemo Ivi Novaković, studentkinji III godine sa smera Socijalni rad i socijalna politike Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu koja nam je pomogla u anketiranju starijih žena u Beogradu.

Dugujemo zahvalnost i saradnicama FemPlatza Maji Mirkov, Sonji Kojić i Valentini Lepojević, kao i saradnicama Ženskog istraživačkog centra za edukaciju i komunikaciju dr Slobodanki Konstantinović Vilić, dr Nataliji Žunić i dr Vidi Vilić koje su pomogle u realizaciji i organizaciji fokus grupa i dubinskih intervjuja.

Posebno hvala profesorki Nataliji Perišić, sa Univerziteta u Beogradu - Fakulteta političkih nauka, Odeljenja za socijalnu politiku i socijalni rad, što je izdvojila svoje vreme za čitanje ove publikacije i što je napisala pozitivnu recenziju za nju.

Autorke studije

Nevena Petrušić, Nadežda Satarić i Kosana Beker

UVOD

Ova studija o položaju starijih i učešću starijih žena u javnom i političkom životu u Srbiji nastala je u okviru projekta „Povećana participacija starijih žena u javnom i političkom životu“, koji smo pokrenuli sa idejom da doprinesemo:

- Povećanju senzibilisanosti organizacija civilnog društva (OCD) koje se bave pitanjima starijih osoba, kao i opšte javnosti za ljudska prava starijih žena, da učestvuju u javnom životu i na mestima gde se donose odluke koje ih se tiču, kroz promociju međunarodnih standarda i razmenu iskustava i znanja.
- Unapređenju mehanizama za zaštitu ljudskih prava starijih žena da učestvuju u političkom i javnom životu, putem zagovaranja i dijaloga OCD sa predstavnicima državnih institucija na nacionalnom i lokalnom nivou, za reviziju postojeće pravne regulative, u skladu sa EU i UN standardima (u okviru kvota za participaciju žena da budu i kvote za starije žene).
- Povećanju svesti i informisanosti starijih žena o pravima koje imaju na osnovu CEDAW konvencije i nacionalnih antidiskriminacionih zakona, kao i o značaju njihove participacije u javnom i političkom životu.

Ovo je značajno jer danas u Srbiji među 6.926.705 stanovnika živi 1.451.818 osoba sa 65 i više godina (20,96%), a među njima je 828.944 starijih žena (27,93% od ukupnog broja žena), prema proceni Republičkog zavoda za statistiku na dan 31. decembar 2019. godine.

Prema istraživanju o položaju starijih žena u Srbiji, sprovedenom tokom oktobra 2017. godine, 80,2% starijih žena smatra da društvo ne vodi dovoljno računa o njihovom položaju, pri čemu kao najveći problem sa kojim se suočavaju ističu loš socio-ekonomski položaj. Takođe, iako postoje utvrđene kvote za učešće žena u Narodnoj skupštini i lokalnim skupštinama, među ženama na tim pozicijama je neproporcionalno mali broj starijih žena ili ih uopšte nema. Starije žene su isključene iz javnog života i u svojim lokalnim zajednicama. Nijedna predsednica mesne zajednice u Srbiji nije starija žena, od ukupno 7,1%, koliko je žena na poziciji predsednica mesnih zajednica. Starijih žena nema ni u savetima mesnih zajednica, u kojima inače žene učestvuju sa 10,7% na nivou svih saveta mesnih zajednica.

Mali broj starijih žena učestvuje u organizovanim aktivnostima u zajednici. U lokalnim zajednicama se ne preduzimaju posebne mere u cilju stvaranja uslova da starije žene učestvuju u oblikovanju i primeni razvojnih planova lokalnih zajednica. Niko ih ne podstiče na angažman, niti ih poziva da se uključe. Posebno je evidentna njihova isključenost u seoskim zajednicama.

Rezultati analize ranijih istraživanja i podataka o položaju starijih osoba u Srbiji sa posebnim fokusom na položaj starijih žena, rezultati kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja o učešću starijih žena u javnom i političkom životu u šest gradova u Srbiji, u okviru ovog projekta koji Amity i FemPlatz realizuju, kao i analiza pravnog okvira, treba da posluže za koncipiranje preporuka za donosiocice odluka na lokalnom i nacionalnom nivou, da unaprede mehanizme za obaveznu uključenost starijih žena na mestima gde se odlučuje o stvarima koje utiču na njihove živote, gde se kreiraju politički programi i gde se kreiraju nacionalne i lokalne politike o starenju.

Rezultati će poslužiti i za senzibilisanje organa javne vlasti o značaju veće uključenosti starijih žena, kao i za senzibilisanje opšte javnosti o značaju ravnopravne uključenosti starijih žena u javni i politički život.

Jedan od ciljeva ove studije jeste i unapređenje znanja aktivista penzionerskih udruženja i drugih OCD koje rade sa starijim ženama/za starije žene za aktivno praćenje poštovanja ljudskih prava starijih žena, uključujući i pravo na participaciju u javnom i političkom životu i kako reagovati na njihovo kršenje, kako reagovati na pojave diskriminacije prema starijim ženama i boriti se za rodnu ravnopravnost.

Konačno, rezultati ove studije će poslužiti kao materijal za povećanje nivoa svesti i informisanosti starijih žena o pravima koje imaju na osnovu međunarodnih dokumenata (UN, Savet Evrope, EU), nacionalnih zakona, kao i o značaju njihove participacije u javnom i političkom životu, odnosno, na mestima gde se donose odluke koje ih se tiču. Biće to i svojevrsan materijal za obuku starijih žena da se bore za svoja prava i izražavaju svoje potrebe i interesovanja, kako bi se unapredio i sam nivo poštovanja ljudskih prava starijih žena i podigao stepen socijalne kohezije u društvu u celini.

Istraživanjem je obuhvaćeno 675 žena koje imaju 65 i više godina a žive u Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu, Boru i u Čačku. Reprezentativnim anketnim istraživanjem obuhvaćena je 601 ispitanica, a kroz razgovore u fokus grupama i kroz dubinske intervjuje još 74 njih.

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Sa Obuke u Nišu na temu: „Ljudska prava, zabrana diskriminacije i rodna ravnopravnost – starije žene u fokusu“, novembar 2020.

Foto: Nebojša Stanković Espero

1. POLOŽAJ STARIJIH U SRBIJI

1. POLOŽAJ STARIJIH U SRBIJI

Percepcija o tome ko su starije osobe razlikuje se u različitim društvima i u različitim periodima. U pitanju je socijalni konstrukt koji utiče na shvatanje društva o tome ko su starije osobe, ali utiče i na percepciju sopstvenog starenja. Na ovaj način se formira stav društva prema starijima, a to u znatnoj meri utiče na određivanje prioriteta prilikom raspodele društvenih resursa, odnosno, često se ne vodi dovoljno računa o starijima i njihovim potrebama.¹

Statistički podaci o starenju uglavnom definišu starije osobe kao osobe iznad određenog starosnog doba, pa su Ujedinjene nacije starije osobe definisale kao starije od 60 godina,² a Svetska zdravstvena organizacija je ovu granicu postavila na 65+ za starije osobe u razvijenijim svetskim ekonomijama.³ Svetska zdravstvena organizacija koristi i alternativnu definiciju starijih osoba, odnosno, definiše ih kao osobe starije od prosečnog očekivanog trajanja životnog veka na rođenju.⁴

Starenje je veoma aktuelna tema u Evropskoj uniji (EU) poslednjih godina jer se broj starijih povećava usled poboljšanja uslova života, smanjenja nataliteta i povećanja očekivanog životnog veka. Početkom 2018. godine u EU-28 živelo 101,1 miliona osoba starijih od 65 godina, što iznosi gotovo petinu (19,7%) ukupnog stanovništva.⁵ Projekcije pokazuju da će u narednih 30 godina broj starijih u EU biti u konstantnom porastu, te da će do 2050. godine dostići 28,5%,⁶ a do 2060. godine 30% populacije biće starije od 65 godina, dok će se broj starijih od 80 godina izjednačiti sa brojem mlađih od 15 godina.⁷

-
- 1 Marthe Fredvang and Simon Biggs, *The Rights of Older Persons – Protection and Gaps under Human Rights Law*, Social Policy Working Paper no. 16, The Centre for Public Policy, Melbourne, 2012, str. 6. Na primer, u mnogim društvima su usluge koje su namenjene starijima nedovoljno finansirane i/ili niskog kvaliteta, a u nekim društvima ih uopšte nema.
 - 2 United Nations, *World Population Ageing 2013*
 - 3 *Statistical books, Eurostat, Ageing Europe, Looking at the lives, of older people in the EU 2019 edition*, Publications Office of the European Union, str. 8
 - 4 Ibid.
 - 5 Ibid.
 - 6 Ibid.
 - 7 Ron Davies, *Older People in Europe: EU Policies and Programmes: Briefing*, European Parliamentary Research Service, 6.5.2014, str. 2, dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140811/LDM_BRI\(2014\)140811_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140811/LDM_BRI(2014)140811_REV1_EN.pdf) (pristup 21.8.2020).

Pored toga, projekcije pokazuju da će se u periodu do 2070. godine ukupna populacija EU povećati sa 511 miliona u 2016. godini na 520 miliona, dok će se istovremeno broj radno aktivnog stanovništva značajno smanjiti sa 333 miliona u 2016. na 292 miliona u 2070. godini.⁸ Zbog reformi penzijskih sistema, stope aktivnosti i zaposlenosti će rasti, posebno za žene i starije radnike, a prosečna starost će porasti sa 41 (2016) na 45 godina (2070) za muškarce i sa 43 na 47 za žene.⁹

Ove demografske promene povezane sa starenjem pogađaju sve države Evropske unije, te je neophodno raditi na podizanju svesti i promeni odnosa prema starijima. Starije osobe su često izložene predrasudama, stigmatizaciji i diskriminaciji zbog svog starosnog doba (ejdžizam, od engleske reči *age* – starosno doba),¹⁰ što se ogleda na različite načine, ali rezultira percepcijom starijih kao neaktivnih i neproduktivnih članova društva, odnosno, često se posmatraju kao „teret“ društva.¹¹

Demografske promene zahtevaju promene javnih politika, posebno u odnosu na sisteme socijalne i zdravstvene zaštite, penzione sisteme, ali i na prilagođavanje ekonomije većem broju starijih, što podrazumeva i zapošljavanje, adekvatno stanovanje, razvoj i celoživotno učenje, kao i prilagođene usluge.¹² Pored toga, usled promene odnosa među generacijama, treba omogućiti bolju međugeneracijsku solidarnost i smanjiti sukob među generacijama, posebno ako se ima u vidu da tradicionalna slika koju generacije imaju jedne o drugima, kao i same o sebi, sve manje odgovara stvarnosti.¹³

Sve što je navedeno odnosi se i na Srbiju, stanovništvo stari, stopa nataliteta je veoma niska, a prisutni su i drugi fenomeni koji ovome doprinose, kao što su depopulacija, migracije iz sela u gradove i u druge države i slično. Procenjen broj stanovnika u Republici Srbiji u 2019. godini je 6.945.235, od toga je 51,3% žena i 48,7% muškaraca.¹⁴ Stopa rasta stanovništva je negativna i iznosi -5,4%. U 2019. godini, udeo starijih od 65 bio je 20,7%, a mlađih od 15 godina 14,3%. Postoje i određene regionalne razlike. Na primer, u Zaječarskoj oblasti je najveći udeo starijih od 65 (28,5%) i najmanji udeo stanovništva mlađeg od 15 godina (11,2%), dok je najmanji udeo starijih od 65 u Pčinjskoj oblasti (15,7%), a najveći udeo mlađih od 15 godina je u Raškoj oblasti (18%), Južnobačkoj (15,5%) i Pčinjskoj oblasti.¹⁵

8 *The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070)*, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2018, str. 3

9 *Ibid*, str. 23

10 *What is ageism?*, Age International, dostupno na: <https://www.ageinternational.org.uk/what-we-do/Policy-where-we-stand-/ageism/> (pristup 21.8.2020).

11 Fredvang i Biggs, op.cit, 2012, str. 6

12 Nataša Todorović, Milutin Vračević, *Međugeneracijska saradnja za početnike*, Centar za odgovornu akciju, Beograd, 2019, str. 9

13 Nataša Todorović, Milutin Vračević, Dejana Stanisavljević, Nataša Milić, *Međugeneracijska solidarnost između porodice i države*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2019, str. 9

14 Republički zavod za statistiku, *Saopštenje br. 172 od 1.7.2020. godine - Procene stanovništva 2019*, Beograd, 2019, str. 1

15 *Ibid*.

U periodu od 2002. do 2019. godine, u Srbiji se smanjuje broj stanovnika, posebno u regionima Južne i Istočne Srbije, dok se u Beogradskom regionu beleži rast broja stanovnika.¹⁶ U ovom periodu, broj mlađih od 15 godina je smanjen sa 16,1% na 14,3%, a udeo starijih od 65 je povećan sa 16,6% na 20,7%. Učešće ženskog fertilnog stanovništva (15–49) u ukupnom stanovništvu je smanjeno za 2,4%, a učešće radno sposobnog stanovništva (15–64) smanjeno je sa 67,3% na 65%.¹⁷ Prosečna starost stanovništva je porasla sa 40,2 na 43,3 godine (41,7 muškarci i 44,5 žene), a očekivano trajanje životnog veka je poraslo sa 72,3 godine u 2002. na 75,7 godina u 2019. godini.¹⁸ Prema procenama stanovništva po tipu naselja, u Srbiji prevlađuje gradsko stanovništvo (61%), koje je demografski mlađe, odnosno, prosečna starost gradskog stanovništva je manja od prosečne starosti stanovništva u ostalim naseljima za 2,6 godina, usled mnogih razloga, uključujući smer i obim migracionih kretanja.¹⁹

Prema podacima iz Trećeg nacionalnog izveštaja o socijalnom uključivanju, položaj starijih osoba, naročito onih u ruralnim sredinama, nije zadovoljavajući. Na nivou lokalnih zajednica ne postoji ujednačen i finansijski održiv sistem usluga i servisa podrške starijim osobama, a starije osobe na selu u riziku su od socijalne izolacije, imaju teškoće u pristupu zdravstvenim i socijalnim uslugama, kao i uslugama transporta. Nije na zadovoljavajućem nivou ni učešće starijih osoba u političkom i javnom životu. O položaju starijih osoba svedoči i podatak da su starije osobe ispod prosečno zastupljenje među primaocima novčane socijalne pomoći (5,6% u odnosu na 19,5%), što je rezultat prepreka koje smanjuju dostupnost pomoći za starije (pre svega zemljišni maksimum i nedovoljna informisanost.²⁰ Indeks aktivnog starenja²¹ u Republici Srbiji procenjen je u 2014. na 29,518 od mogućih 100, što je viši nivo samo u odnosu na četiri zemlje EU (prosečna vrednost 33,9 u 2014).²²

Položaj starijih može se sagledati i kroz sagledavanje i uvažavanje potreba starijih u javnim politikama u državi. U Srbiji je bila usvojena **Nacionalna strategija o starenju 2006 – 2015**,²³ čije je važenje isteklo 2015. godine. Evaluacija ove strategije pokazala je određene regionalne razlike u pogledu postignuća postavljenih ciljeva

16 Ibid, str. 2

17 Ibid, str. 3

18 Ibid.

19 Ibid.

20 *Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, Vlada Republike Srbije, 2018, dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2019/02/Treci_nacionalni_izvestaj_o_socijalnom_ukljucivanju_i_smanjenju_siromastva_2014%E2%80%932017.pdf (pristup 25.9.2020).

21 Indeks aktivnog starenja je alat za merenje neiskorišćenog potencijala starijih ljudi za aktivno i zdravo starenje na nacionalnom nivou. Njime se sagledava u kojoj meri stariji ljudi žive samostalan život, učestvuju u plaćenom radnom odnosu i društvenim aktivnostima, kao i njihova sposobnost da aktivno stare. Indeks je konstruisan od 22 pojedinačna indikatora koji su grupisani u četiri domena.

22 *Active Ageing Index 2014: Analytical Report*, Geneva, UNECE, 2015.

23 *Nacionalna strategija o starenju 2006 – 2015*, Sl. glasnik Republike Srbije“, br. 55/2005 i 71/2005

– u Beogradu, Centralnoj i Severnoj Srbiji zabeleženi su najbolji rezultati, dok su u Južnoj i Jugoistočnoj Srbiji rezultati nešto skromniji.²⁴ Ocenjeno je da su svi strateški ciljevi koji su bili definisani strategijom i dalje relevantni, kao i da je u novom strateškom dokumentu potrebno uspostaviti sledeće prioritete: smanjenje siromaštva, poštovanje principa održivosti, prilagođavanje sistema penzijskog i invalidskog osiguranja, normativno uređivanje oblasti starenja, povezivanje i razvijanje usluga dugoročnog zbrinjavanja, jačanje uloge nevladinih organizacija i privatnih partnera u procesu dugoročnog zbrinjavanja, dostupnije celoživotno obrazovanje starijih, kao i prevencija i zaštita starijih od diskriminacije i nasilja.²⁵

Međutim, iako je iz demografskih podataka evidentno da je u Srbiji neophodno usvajanje novog strateškog dokumenta o starenju i poboljšanju položaja starijih osoba, ni posle pet godina od isteka važenja prethodnog strateškog dokumenta, nije usvojena nova strategija.²⁶ U 2019. godini, najavljena je izrada nove strategije,²⁷ ali do kraja avgusta 2020. godine nije bilo dostupnih podataka o tome da li je otpočeo proces izrade nove strategije.

Starije osobe bile su prepoznate kao jedna od grupa u povećanom riziku od diskriminacije u **Strategiji prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine**,²⁸ a posebni ciljevi koji su se odnosili na starije bili su: smanjenje siromaštva i poboljšanje materijalnog položaja starijih, sprečavanje porodičnog i/ili drugog nasilja prema starijima, zdravstvena i socijalna zaštita, učešće u društvenom životu i obrazovanje, dok su za ostvarenje posebnih strateških ciljeva planirane raznovrsne mere, uključujući i iniciranje izrade zakona o starijima, unapređenje zakonodavnog okvira sa ciljem sprečavanja siromaštva starijih, poboljšanje pružanja usluga, uz posebnu pažnju prema višestruko diskriminisanim grupama starijih i usvajanje posebnih mera za poboljšanje položaja starijih.

Analiza primene Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije²⁹ pokazala je da su ostvareni pozitivni pomaci u pogledu unapređenja politika i propisa, systemske prevencije diskriminacije i poboljšanja prakse antidiskriminacionog postupanja,

24 Lidija Kozarčanin i Slavica Milojević, *Evaluacija primene Nacionalne strategije o starenju Vlade Republike Srbije 2005-2016 i predlozi za novi strateški okvir*, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Populacioni fond Ujedinjenih nacija, Beograd, 2016, str. 10-34

25 Ibid, str. 35-36

26 Poverenica za zaštitu ravnopravnosti još 2014. upozorila je na potrebu da se bez odlaganja pristupi izradi nove nacionalne strategije o starenju koja ističe 2015. godine. *Redovni godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2015. Ovo upozorenje sadržano je i u svim narednim godišnjim izveštajima.

27 Đorđević: *Nacionalna strategija o starenju, vrtići pored gerontoloških centara*, RTS, TANJUG, 09.07.2019, dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3585826/nacionalna-strategija-o-starenju-vrtici-pored-gerontoloskih-centara.html>

28 Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, „Sl. glasnik Republike Srbije“, broj 60/2013

29 Vladan Jovanović i Kosana Beker, *Analiza primene Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine*, Beograd, 2017

ali je takođe pokazala i da u svakom od navedenih domena postoje mere koje nisu realizovane ili su delimično realizovane.³⁰ U evaluaciji je navedeno da je najteže oceniti ispunjenost sistemskih mera za prevenciju i zaštitu od diskriminacije, imajući u vidu da je za njih potreban duži vremenski period da bi njihov učinak mogao da se meri.³¹ Pored opštih mera, koje su bile usmerene na sve grupe, za svaku od grupa koje su u povećanom riziku od diskriminacije bile su planirane posebne strateške mere. Za starije osobe je planirano ukupno osam posebnih mera. Najveći broj realizovanih mera ostvaren je u odnosu na izbeglice, interno raseljena lica i migrante (80%) i decu (60%), dok je najmanje realizovano mera koje su se odnosile na unapređenje položaja starijih osoba – 12,5%.³² U zaključcima evaluacije navedeno je da su starije osobe i dalje izložene diskriminaciji u skoro svim oblastima, posebno u oblasti rada i zapošljavanja, kao i zdravstvene zaštite. Stariji u Srbiji žive u siromaštvu, a neretko su izloženi zanemarivanju i nasilju. Pored toga, starije žene, kao i u drugim društvenim grupama, više su izložene diskriminaciji i nasilju.³³

Starije žene, žene sa sela i žene sa invaliditetom prepoznate su kao posebno osetljive grupe u **Nacionalnoj strategiji za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016 – 2018**,³⁴ na koje je potrebno usmeriti javne politike, kako bi se poboljšao njihov opšti društveni položaj. Međutim, važenje ove strategije ističe 2020. godine, a treba imati u vidu da akcioni plan za primenu strategije za period 2019-2020 nije usvojen, čime je ozbiljno otežana primena strategije. Strateški ciljevi su veoma široko postavljeni: 1) promenjeni rodni obrasci i unapređena kultura rodne ravnopravnosti; 2) povećana ravnopravnost žena i muškaraca primenom politika i mera jednakih mogućnosti i 3) sistemsko uvođenje rodne perspektive u donošenje, sprovođenje i praćenje javnih politika. Svi ovi strateški ciljevi treba da doprinesu poboljšanju položaja svih žena, uključujući starije žene.

Evaluacija akcionog plana (AP) za period 2016-2018,³⁵ između ostalog, pokazala je da realizacija AP nije ostvarena u zadovoljavajućem stepenu na lokalnom nivou; AP se ne realizuje ujednačeno, najdelotvornija je realizacija u oblasti sistemskih promena podstaknutih uvođenjem mehanizama za uvođenje rodne perspektive u javne politike, a manje delotvorna u oblastima promene kulture rodne ravnopravnosti i promovisanja jednakih mogućnosti, kao i da se uticaj ne vidi u većini oblasti, osim učešća žena u zakonodavnoj vlasti, poboljšanoj rodnoj osetljivosti nacionalne statistike i unapređenja zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja i nasilja u porodici.

30 Ibid.

31 Ibid.

32 Ibid.

33 Ibid.

34 Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016 – 2018, „Sl. glasnik Republike Srbije“, broj 4/2016

35 *Finalni izveštaj evaluacije Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost*, SeCons, Beograd, 2019

1.1. Društveni položaj starijih u Srbiji

U svetu, kao i u Srbiji, društveni položaj starijih je lošiji u poređenju sa drugima i karakteriše ga diskriminacija, siromaštvo, nasilje i zlostavljanje, kao i nedostatak posebnih mera i usluga namenjenih starijima.³⁶ Prema podacima sa Popisa 2011, među domaćinstvima čiji su nosioci starije osobe, skoro dve trećine su domaćinstva u kojima starije osobe žive same ili sa supružnikom, a starije žene češće žive u samačkim domaćinstvima.³⁷ Istraživanje iz 2019. godine pokazuje da stariji imaju lošiju samoprocenu kvaliteta svog života, što je u skladu sa ranijim istraživanjima iz 2016. i 2018. godine, čiji rezultati pokazuju da 34% starijih u gradu procenjuje da živi dobro, a ovaj procenat je duplo manji među starijima koji žive na selu i iznosi 17%.³⁸

1.1.1. Diskriminacija starijih

Najčešća predrasuda o starijima odnosi se na njihovu korisnost u društvu, a rezultati brojnih istraživanja pokazuju da oko trećine ispitanika smatra da su starije osobe manje sposobne od mladih, kao i da se određene predrasude povezuju sa intelektualnim sposobnostima starijih, posebno u odnosu na mogućnosti učenja i usvajanja, odnosno, ovladavanja novim tehnologijama.³⁹ Veoma često je posledica ovakvog društvenog odnosa prema starijima i to što se mnoge starije osobe prilagođavaju negativnom stavu prema svojoj generaciji, odnosno, internalizuju takav stav i pristaju na inferioran društveni položaj.⁴⁰

Istraživanje u Velikoj Britaniji pokazalo je da je 37% ispitanika starijih od 65 godina doživelo neki oblik diskriminacije na osnovu starosnog doba,⁴¹ dok istraživanje sprovedeno na nivou Evropske unije pokazuje da je 26% osoba starijih od 62 godine učestalo ili povremeno doživljava neki oblik diskriminacije, od kojih je starosno doba glavni osnov diskriminacije.⁴²

36 UN General Assembly, *Follow-up to the Second World Assembly on Ageing – Report of the Secretary-General*, A/66/173 od 22. jula 2011, dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2014/A.66.173_en.pdf (pristup 29.8.2020)

37 Marija Babović, Katarina Veličković, Stefan Stefanović, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2018, str. 61

38 Todorović i Vračević, op.cit, 2019, str. 50

39 Erdman Palmore, *The Ageism Survey: First Findings*, *The Gerontologist*, The Gerontological Society of America Vol. 41, No. 5, 2001, str. 572–575

40 Tina Adler, *Ageism: Alive and kicking*, *APS Observer*, 26(7), 2013

41 Isla Rippon, Dylan Kneale, Cesar de Oliveira, Panayotes Demakakos, Andrew Steptoe, *Perceived age discrimination in older adults*, *Age and Ageing*. Vol. 43, 2013, str. 379-386.

42 Wim J.A. van den Heuvel i Marc M. van Santvoort, *Experienced discrimination amongst European old citizens*, *Eur J Ageing*, 8(4), 2011, str. 291-299

Slična je situacija i u Srbiji. Tokom 2019. godine, starosno doba je bilo četvrti osnov po učestalosti pritužbi za zaštitu od diskriminacije koje su podnete Povereniku za zaštitu ravnopravnosti, zastupljen sa skoro 10% od ukupnog broja podnetih pritužbi.⁴³ Treba imati u vidu da su prva tri osnova invaliditet (16,2%), pol (13,2%) i zdravstveno stanje (11,8%), što su sve osnovi diskriminacije koji se često pojavljuju zajedno sa starosnim dobom u pritužbama u kojima su navedeni višestruki osnovi diskriminacije. Po pitanju oblasti u kojima se najčešće podnose pritužbe, u 2019. godini, slično kao i prethodnih godina, najviše je bilo pritužbi u oblasti rada i zapošljavanja (32,2%) i u postupcima pred organima javne vlasti (21,8%).⁴⁴

U Srbiji je diskriminacija na osnovu starosnog doba još uvek prisutna i to ne samo prema osobama starijim od 65 godina. Na primer, u izveštaju Poverenika za zaštitu ravnopravnosti ukazuje se na položaj zaposlenih u starosnoj kategoriji 50-65, koji su često izloženi neopravdano nejednakom tretmanu u oblasti rada i zapošljavanja.⁴⁵ Stariji od 65 se suočavaju sa mnogim barijerama u osvarivanju svojih prava, što podrazumeva veliki broj fizičkih, društvenih i ekonomskih barijera, rasprostranjene stereotipe i predrasude, kao i nedostatak inkluzivnih javnih politika koje obuhvataju učešće starijih osoba.⁴⁶

Rezultati istraživanja iz 2019. godine⁴⁷ o percepciji građana i građanki prema diskriminaciji, pokazuju da dve trećine ispitanika smatra da diskriminacija u Srbiji postoji u značajnoj meri, a kao najdiskriminisanije grupe u Srbiji navode Rome, žene, LGBT populaciju, osobe sa invaliditetom, siromašne i *starije osobe*.

U istraživanju o položaju starijih na selu, jedna trećina ispitanih (32%) slaže se sa stavom da neki ljudi ne uspevaju da ostvare svoja prava samo zbog starosnog doba, a većina starijih sa sela (56%) nema iskustvo diskriminacije.⁴⁸ S druge strane, oko 27% starijih osoba na selu doživljava diskriminaciju, što je dvostruko veći procenat od broja građana (13%) koji smatraju da su u nekom trenutku svog života bili izloženi diskriminaciji.⁴⁹

Istraživanja pokazuju da se starije osobe u Srbiji susreću sa brojnim izazovima i barijerama, ali se ređe obraćaju nadležnima za zaštitu svojih prava. Starije osobe imaju relativno nisko poverenje u institucije (policija, pravni sistem, politički sistem), nisko poverenje u druge ljude, a njihovo poverenje je niže u poređenju sa starijima koji žive u EU.⁵⁰

43 *Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2019. godinu*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2020, str. 14-20

44 Ibid.

45 Ibid, str. 42-43

46 Ibid, str. 14-20

47 *Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja: Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2019

48 Brankica Janković, Gradimir Zajić, Milutin Vračević, Nataša Todorović, *Položaj starijih na selu*, Crveni krst Srbije, decembar 2016. godine, str. 106-107

49 Ibid, str. 106-107

50 Marija Babović i dr, op.cit, 2018, str. 62

U Srbiji su i dalje prisutni negativni stereotipi o starenju, a mediji često prikazuju starije kao bolesne, zavisne i skupe za društvo, dok s druge strane, postoje i negativni stereotipi o mladima, koji se često prikazuju kao neiskusni, lenji, nepouzdati i sebični.⁵¹ Pod uticajem ovih stereotipa, u društvu se ne promovira dovoljno slika međugeneracijske solidarnosti, što znači da se ne posvećuje dovoljno pažnje povezivanju različitih starosnih grupa, a to je neophodan preduslov za stvaranje solidarnog društva u kojem će svaka generacija moći da pruži svoj doprinos i razvije i iskoristi svoj puni potencijal.⁵²

Na primer, u Evropskoj uniji se očekuje da će fiskalni troškovi koji se odnose na penzije, zdravstvenu zaštitu i dugoročnu negu narednih decenija porasti, te je potrebno prilagoditi javne politike ovim promenama, posebno u vezi sa zapošljavanjem. Evropska strategija zapošljavanja podstiče fleksibilnost, pa pokušava da odgovori na potrebu većeg uključivanja mladih na tržište rada i potrebu da stariji radnici duže budu uključeni, jer se smatra da je to ključno za osiguravanje održivosti socijalne zaštite, uz istovremeno razvijanje solidarnosti i društvene kohezije.⁵³

Treba imati u vidu da je starije stanovništvo u Srbiji mnogo manje zadovoljno svojim ukupnim životom, odnosno, blagostanjem u poređenju sa stanovništvom EU, pa su tako najnezadovoljniji svojom finansijskom situacijom, a najzadovoljniji ličnim odnosima i stambenim uslovima.⁵⁴ Produžen životni vek i povećan udeo starijih u ukupnoj populaciji treba da bude praćen i promenama koje se odnose na shvatanje procesa starenja, na uvažavanju potreba i mogućnosti starijih osoba i uopšteno na povećavanju socijalne uključenosti starijih osoba u svim aspektima društvenog života.⁵⁵

U Srbiji je neophodno uspostavljanje programa i politika koji će biti usmereni na starije, koji će podržavati kvalitetan život starijih osoba i doprinositi socijalnoj uključenosti. Pored toga, neophodno je raditi na iskorenjivanju diskriminacije na osnovu starosnog doba i na stvaranju pozitivne slike u društvu o starijima koji doprinose društvu na različite načine, uz istovremeno motivisanje samih starijih osoba da se više uključe u društvene procese i postanu aktivniji članovi društva.⁵⁶ Svi programi i politike namenjeni starijima treba da uzmu u obzir rodnu perspektivu, imajući u vidu da su starije žene brojnije od starijih muškaraca i da su u nepovoljnijem položaju u većini životnih oblasti, posebno u odnosu na finansijsko stanje.⁵⁷

51 Todorović i Vračević, op.cit, 2019, str. 16

52 Ibid, str. 16

53 Ibid, str. 12

54 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 63

55 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2020, str. 14-20

56 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 63

57 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2020, str. 14-20

1.1.2. Siromaštvo starijih

Rasprostranjena diskriminacija starijih omogućava da se u društvu ne posvećuje dovoljno pažnje nepovoljnom položaju starijih, njihovim socijalnim problemima, uključujući i siromaštvo. Potpuna marginalizacija starijih pogođenih siromaštvom uz izraziti osećaj usamljenosti i objektivne socijalne izolacije spadaju među najveće probleme starosti u siromaštvu u Srbiji.⁵⁸

Iako ima razlika u stepenu i trajanju siromaštva kod starije populacije, treba imati u vidu da u slučajevima dugotrajnog siromaštva koje podrazumeva generacijsku izloženost nedostacima elementarnih životnih uslova, stariji su uglavnom bez redovnih prihoda, redovne ishrane, izloženi dodatim rizicima koji proizlaze iz teškog zdravstvenog stanja, pa time i povećanih teškoća u lečenju i nabavci lekova, kao i iz teških stambenih uslova.⁵⁹ Istraživanje o siromašnim starijima (koji nemaju lična primanja ili su im primanja niža od 80 eura), pokazalo je jaku korelaciju između siromaštva starijih i njihovog obrazovnog statusa, pa su uzorak činili stariji bez formalnog obrazovanja ili najviše sa završenom osnovnom školom.⁶⁰ Stariji ljudi koji žive u siromaštvu su u velikoj meri socijalno isključeni, izloženi su finansijskom siromaštvu, uskraćene su im egzistencijalne potrebe, lošeg su zdravstvenog stanja, nemaju dovoljnu ni adekvatnu pomoć u zajednici, usamljeni su i često osećaju da su prepušteni sami sebi.⁶¹

Veći broj starijih osoba na selu smatra da živi loše (25%), a svaka deseta starija osoba sa sela smatra da živi veoma loše, dok s druge strane, 17% njih smatra da živi dobro, a svaka stota starija osoba na selu smatra da živi veoma dobro.⁶²

Podaci Republičkog zavoda za statistiku za 2018. godinu⁶³ pokazuju da je stopa rizika od siromaštva (ova lica nisu nužno siromašna, već samo imaju veći rizik da to budu) iznosila 24,3%, dok je stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti (ova lica su u riziku od siromaštva ili su izrazito materijalno uskraćena ili žive u domaćinstvima veoma niskog inteziteta rada) iznosila 34,3%. Prag rizika od siromaštva iznosio je 16.615 dinara, prosečno mesečno za jednočlano domaćinstvo, za domaćinstva sa dvoje odraslih i jednim detetom do 14 godina prag rizika od siromaštva iznosio je 29.907 dinara, dok je za četvoročlano domaćinstvo sa dvoje odraslih i dvoje dece do 14 godina ovaj prag iznosio 34.892 dinara.

58 Nadežda Satarić i Lidija Kozarčanin, *Stari u siromaštvu - Studija slučajeva siromaštva starih lica, komparativna analiza i predlozi mera za Strategiju za smanjenje siromaštva*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd, 2003, str. 32-35

59 Ibid.

60 Nadežda Satarić, Mirjana Rašević i Sanja Miloradović, *Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd, 2009, str. 5-8

61 Ibid.

62 Brankica Janković i dr, op. cit, 2016, str. 93

63 *Saopštenje br. 281 od 15.10.2019. godine – Siromaštvo i socijalna nejednakost 2018. godine*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2019

Posmatrano prema starosnom dobu, osobe od 18 do 24 godine najviše su bile izložene riziku od siromaštva (29,1%), kao i deca mlađa od 18 godina (28,8%), dok su najnižu stopu rizika od siromaštva imale su osobe starije od 65 godina (21,1%).⁶⁴ U zavisnosti od radnog statusa, kod osoba starijih od 18 godina, najizloženiji riziku od siromaštva bili su nezaposleni (49%), najniža stopa rizika od siromaštva bila je kod zaposlenih kod poslodavca (6,8%), dok je kod penzionera ova stopa iznosila 17,1%.⁶⁵

Međutim, ako se podaci analiziraju u odnosu na starosno doba i pol, dobijaju se nešto drugačiji podaci. Žene su uopšteno u manjem riziku od siromaštva (24%) u poređenju sa muškarcima (24,6%), ali postoji velika razlika u starosnoj grupi 65+, gde je stopa rizika od siromaštva za žene 24,3%, dok kod muškaraca starijih od 65 godina ova stopa iznosi 16,9%.⁶⁶ Takođe, kada je u pitanju stopa rizika od siromaštva domaćinstava bez izdržavane dece, u ukupnoj populaciji ova stopa je 21,2%, dok u jednočlanim domaćinstvima osoba starijih od 65 godina, ova stopa iznosi 32,6%.⁶⁷

Rezultati istraživanja iz 2018. godine⁶⁸ o socijalnoj uključenosti starijih osoba pokazuju da se radna aktivnost starijeg stanovništva registruje češće kod muškaraca a ređe kod žena, koje obavljaju poljoprivredne aktivnosti u okviru svojih porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, dok ostale kategorije zaposlenih izvan poljoprivrede nisu zastupljene u većoj meri.⁶⁹ Nadalje, pokrivenost penzijama nije zadovoljavajuća, s obzirom na to da 8% muškaraca i 17% žena u starosnoj grupi 65+ ne prima nikakvu penziju, a prisutan je jaz u penzijama između žena i muškaraca, odnosno, žene primaju manje penzije, između ostalog i zbog razlika u ostvarenom radnom stažu. Treba imati u vidu da penzije imaju važnu zaštitnu funkciju od siromaštva, pa su starije osobe izložene rizicima od finansijskog siromaštva manje nego mlađa populacija, ali postoje razlike u pogledu određenih grupa starijih osoba, a u posebnom riziku od finansijskog siromaštva su starije žene.⁷⁰

S druge strane, drugi oblici siromaštva, mereni preko uskraćenosti u zadovoljenju osnovnih životnih potreba, prisutniji su među populacijom 65+, odnosno, starije osobe u Srbiji znatno su više materijalno deprivirane u poređenju sa situacijom starijih u Evropskoj uniji, a teška materijalna deprivacija posebno pogađa starije žene.⁷¹

Istraživanje iz 2016. godine pokazuje da većina domaćinstava (73%) na selu ima samo jedan izvor prihoda, uglavnom su to penzije (70%). Prosečan lični prihod starijih na selu iznosio je 16.290 dinara, dve trećine starijih ima lična primanja koja su ispod prosečnih ličnih prihoda starijih osoba, a od njih je svaka deseta osoba (11%) bez ličnih prihoda.⁷²

64 Ibid.

65 Ibid.

66 Ibid.

67 Ibid.

68 Marija Babović i dr, op. cit, 2018

69 Ibid, str. 61

70 Ibid.

71 Ibid.

72 Brankica Janković i dr, op. cit, 2018, str. 84

Svi navedeni podaci pokazuju da je u Srbiji neophodno preduzimanje posebnih mera koje će biti usmerene na smanjenje siromaštva starijih, kako na smanjenje finansijskog siromaštva tako i na smanjenje drugih oblika siromaštva i uskraćenosti u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba.

1.1.3. Nasilje i zlostavljanje starijih

U Srbiji nema mnogo podataka o nasilju i zlostavljanju kojima su izložene starije osobe. Crveni krst Srbije sproveo je dva istraživanja na ovu temu, jedno 2012. a drugo 2015. godine. Rezultati istraživanja iz 2012. godine pokazuju da je 32% starijih preživelo neku vrstu nasilja,⁷³ dok istraživanje iz 2015. godine pokazuje da je 19,8% starijih osoba doživelo zlostavljanje i zanemarivanje, od toga 11% u poslednjih godinu dana pre istraživanja.⁷⁴ Višestruko nasilje doživelo 5,5% starijih, a više starijih žena u poređenju sa starijim muškarcima bilo je izloženo nasilju – 20,4% žena je bilo žrtva nekog oblika zlostavljanja (10,7% finansijsko nasilje, 7,8% psihičko nasilje, fizičko 4,2% a 4% zanemarivanje).⁷⁵ Nasilje prema starijima se slabije prijavljuje, ono ima izrazito rodnu dimenziju, izvršioци nasilja su uglavnom muškarci (najčešće sinovi i unuci), nasilje je se u najvećem broju slučajeva dešava u domu izvršioца i žrtve, a povod za procesuiranje dela nasilja prema starijim osobama u porodičnom kontekstu predstavlja fizičko nasilje, dok se psihičko nasilje retko prijavljuje, što ukazuje da je prag tolerancije na psihičko nasilje veoma visok kada su u pitanju starije osobe.⁷⁶ Istraživanje koje je organizacija Snaga prijateljstva – Amity sproveo 2017. godine o položaju i potrebama starijih domaćinstava na Novom Beogradu, pokazuje da je 11% starijih u poslednjih godinu dana doživelo nasilje, od kojih su starije žene češće prijavljivale nasilje.⁷⁷

Nasilju i zanemarivanju starijih osoba još uvek se ne posvećuje dovoljno pažnje, a razlozi za to su brojni. Starije osobe ne mogu ili nemaju podršku ili ne žele da prijavljuju nasilje koje trpe od najbližih članova porodice, dok s druge strane, u društvu uopšte a ni među profesionalcima, nije dovoljno prepoznato emocionalno, socijalno i ekonomsko nasilje prema starijima.⁷⁸ Zaštitnik građana je uputio systemske preporuke organima javne vlasti 2018. godine, nakon što je u 30 ispitivanih

73 Nevena Petrušić, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Nasilje nad starijim osobama – Studija o nasilju u porodici*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2012, str. 11

74 Brankica Janković, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Dobro čuvana porodična tajna – zlostavljanje starijih osoba*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2015.

75 Ibid.

76 Petrušić, Todorović i Vračević, op. cit, 2012, str. 75-77

77 Nadežda Satarić i Natalija Perišić, *Prigušena svetla grada – Studija o položaju i potrebama starijih domaćinstava Novog Beograda*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd, 2017, <http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2017/10/Prigusena-svetla-grada.pdf>

78 Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2019. godinu, Zaštitnik građana, Beograd, 2020, str. 57

slučajeva femicida, nasilja u porodici i partnerskim odnosima i zlostavljanja i zanemarivanja dece utvrdio brojne pojedinačne i sistemske propuste, a među ispitivanim slučajevima bilo je slučajeva nasilja i femicida nad starijim ženama.⁷⁹

Podaci centara za socijalni rad iz 2016. godine pokazuju da je nasilje prema starijima bilo prisutno u 13% slučajeva porodičnog nasilja, a starije žene su više bile izložene nasilju (65%).⁸⁰ Najčešće prijavljivani oblici nasilja prema starijima su fizičko i psihičko nasilje, ali je s druge strane, najmanji broj postupaka za izricanje mera zaštite pokrenut radi zaštite starijih, a nije izrečena ni jedna mera zaštite žrtava ekonomskog nasilja.⁸¹ To ukazuje da se ekonomsko nasilje ne prepoznaje dovoljno, a u pogledu starijih bilo bi veoma značajno prepoznavanje ove vrste nasilja, ako se ima u vidu da rezultati istraživanja o finansijskom zlostavljanju starijih pokazuju da oko 40% starijih ima tekuće račune kojima raspolaže neko treće lice, iako oko 8% starijih navodi da im neko bez njihovog znanja ili odobrenja uzima novac.⁸² To se najčešće događa starijim osobama koje žive u porodičnom domaćinstvu sa svojom decom, a novac bez odobrenja najčešće uzimaju sinovi i ćerke.

1.1.4. Nedostatak posebnih mera i usluga namenjenih starijima

Brojni su izazovi sa kojima se susreću starije osobe u Srbiji. Neki od tih izazova i barijera povezani su sa samim starenjem, a sistem ne odgovara adekvatno na ove izazove. Veoma su retke posebne mere i usluge namenjene starijima, koje uvažavaju njihove potrebe i mogućnosti.

Doprinos starijih žena i muškaraca društvu i porodici nije prepoznat niti adekvatno vrednovan, a veoma je značajan, posebno u pogledu finansijske podrške deci i unucima, kao i u pogledu drugih vidova podrške starijih svojim porodicama. Na primer, starije žene najviše svog vremena u toku dana potroše na brigu o drugima.⁸³ Sa starenjem se povećava rizik od hroničnih bolesti, i neretko se starijim osobama pogoršava zdravstveno stanje, što može dovesti i do invaliditeta i do funkcionalne zavisnosti starijih osoba. To su situacije u kojima mlađi članovi porodice pružaju podršku i pomoć starijima, najčešće kao neformalni negovatelji, te je ovo oblast u

79 Dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/5985-u-vrd-ni-pr-pus-i-u-r-du-n-dl-znih-u-bl-s-i-z-sh-i-zr-v-u-sluc-vi-p-r-dicn-g-i-p-r-n-rs-g-n-silj>

80 *Izveštaj o radu centara za socijalnu zaštitu za 2016. godinu*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017

81 Ibid.

82 Nevena Petrušić, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Uvod u starenje i ljudska prava starijih. Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2015, str. 85-86

83 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 61

kojoj je veoma značajna uloga međugeneracijske saradnje i solidarnosti.⁸⁴ Međutim, imajući u vidu nepovoljne migracione trendove, koji podrazumevaju da mladi napuštaju sela, kao i da radno sposobno stanovništvo napušta državu, može se očekivati da će se broj neformalnih negovatelja smanjivati, neophodno je planiranje i restrukturiranje sistema formalne usluge nege, kako bi se adekvatno odgovorilo na potrebe starijih u situaciji smanjenja broja neformalnih negovatelja.⁸⁵

Istraživanje iz 2019. godine pokazuje da veliki broj građana Srbije, iz svih generacija, smatra da starije osobe mogu da budu od koristi svojoj deci i unucima, kao i da ne predstavljaju opterećenje za ekonomiju države, što je veoma pozitivno jer pokazuje da mnogi građani prepoznaju ulogu starijih u okviru porodice i društva.⁸⁶ Takođe, u Srbiji je veoma izražena međugeneracijska solidarnost i odgovornost za porodicu, pa veliki procenat građana smatra da su roditelji dužni da izdržavaju decu dok su živi, kao i da deca treba da brinu o svojim roditeljima kada ostare i kada im je potrebna podrška i briga, koja se posmatra kao obaveza porodice.⁸⁷ Istraživanje je pokazalo da 37,6% starijih osoba u Srbiji ima poteškoće u samostalnom obavljanju svakodnevnih kućnih aktivnosti, kao i da stariji čine 15% korisnika institucionalnih usluga socijalne zaštite, vaninstitucionalnih usluga socijalne zaštite i novčanih naknada i davanja, što je niže od njihovog udela u populaciji.⁸⁸ Procena je da je samo 4,5% do 6,9% starijih pokriveno nekom od ovih usluga, a da se 90% starijih u Srbiji u većoj meri oslanja na podršku porodice. S druge strane, procenat nezadovoljenih potreba za negom veći je kod starijih žena nego kod starijih muškaraca: 9,4% žena navodi da im je potrebna direktna pomoć (5,2% je dobija), naspram 5,2% ispitanih muškaraca kojima je potrebna direktna pomoć (3% je dobija).⁸⁹ Oko jedne četvrtine građana smatra da država treba da pruži finansijsku podršku starijima, 13% smatra da država treba da pruži pomoć u kućnim poslovima, dok 14% smatra da država treba da pruži ličnu pomoć starijima kojima je ona potrebna.⁹⁰

Najveći procenat starijih od 65 godina prima pomoć, odnosno podršku u svakodnevnim aktivnostima od porodice (41%), dok pomoć od organizovanih službi prima samo 6,5% starijih.⁹¹ Neformalne mreže podrške su mnogo zastupljenije na selima, pa stariji koji žive na selu svoj oslonac nalaze među članovima porodice (53%), rođacima (19%), komšijama (17%) i prijateljima (7%).⁹²

Jedan od razloga zbog kojih je starijim osobama potrebna podrška jeste i njihovo zdravstveno stanje koje se često pogoršava sa godinama. Starije žene i muškarci u Srbiji nepovoljnije ocenjuju svoje zdravstveno stanje u poređenju sa starijim ženama

84 Nataša Todorović, Milutin Vračević, *Međugeneracijska saradnja za početnike*, Centar za odgovornu akciju, Beograd, 2019, str. 11

85 Todorović, Vračević, Stanisavljević i Milić, op. cit. 2019, str. 12

86 Todorović i Vračević, op. cit. 2019, str. 39

87 Todorović, Vračević, Stanisavljević i Milić, op. cit. 2019, str. 14-15

88 Ibid, str. 25-26

89 Ibid

90 Ibid, str. 44

91 Ibid, str. 72

92 Brankica Janković i dr, op. cit. 2016, str.102

i muškarcima u Evropskoj uniji, starije žene nepovoljnije ocenjuju svoje zdravlje nego muškarci, gradsko stanovništvo procenjuje svoje zdravstveno stanje bolje od starijeg stanovništva koje živi na selu, a žene na selu najnepovoljnije ocenjuju svoje zdravlje.⁹³ Zbog nedostatka finansijskih sredstava i skupih procedura, značajan je broj starijih koji nisu zadovoljili svoje zdravstvene potrebe, a ovaj broj je veći u poređenju sa situacijom u Evropskoj uniji.⁹⁴

Istraživanje iz 2018. godine pokazalo je da 25% starijih nije posetio lekara, iako je to bilo potrebno, a visok je procenat onih kojima je bila potrebna pomoć i nega a nisu je koristili, kao i onih koji su dugo na „listi čekanja“ za specijalističke usluge ili operacije.⁹⁵ To pokazuje da usluge zdravstvene zaštite nisu dostupne starijima kada su im potrebne, uprkos postojanju svih uslova za ostvarivanje zdravstvene zaštite, pri čemu treba imati u vidu da su redovne kontrole važne kako bi se smanjila verovatnoća pojave komplikacija osnovne bolesti, što može voditi ka povećavanom riziku od nepovoljnih zdravstvenih ishoda i invaliditeta.⁹⁶

Starije osobe su korisnici usluga socijalne zaštite u manjem procentu od njihove zastupljenosti u ukupnoj populaciji, a među njima je više žena. Mere socijalne zaštite koje su najčešće usmerene na starije (starateljska zaštita, pomoć u kući i smeštaj u domove za odrasle i starije) nisu adekvatne, odnosno, druge usluge podrške u zajednici nisu razvijene, osim sporadičnih pilot inicijativa organizacija civilnog društva.⁹⁷ U godišnjim izveštajima o napretku Srbije⁹⁸ ističe se potreba za razvojem vaninstitucionalnih oblika zaštite, integrisanih socijalnih usluga, razvoja javnih politika deinstitucionalizacije i raznovrsnijih pružalaca usluga, sa ciljem poboljšanja dostupnosti i kvaliteta usluga.

Neophodno je kreirati usluge koje pokrivaju širi spektar potreba starijih, kao što su kombinovane zdravstvene i socijalne usluge, kao i uspostavljanje konzistentnog i delotvornog sistema dugotrajne nege. Usluge dugotrajne nege u Srbiji su podeljene između sistema zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, institucionalnih usluga i usluga u zajednici,⁹⁹ pa je veoma teško koordinisati fragmentisanim i neusklađenim uslugama. Socijalno-zdravstvene usluge nisu razvijene niti su doneti standardi za pružanje ovih usluga, a takođe u Srbiji nisu postignuti bitni pomaci u pogledu palijativnog zbrinjavanja, koje je veoma važno za starije osobe i njihove porodice.¹⁰⁰ Takođe, treba imati u vidu da penzijski sistem u Srbiji, u svetlu demografskih promena, postaje

93 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 61

94 Ibid.

95 Brankica Janković, Nataša Todorović, Gradimir Zajić i Milutin Vračević, *Starenje u gradovima – Izazovi savremenog društva*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2018, str. 153-154

96 Ibid.

97 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 61

98 *Godišnji izveštaji Evropske komisije o napretku Srbije*, dostupno na: <https://www.mei.gov.rs/srp/dokumenta/eu-dokumenta/godisnji-izvestaji-ek>

99 Brankica Janković i dr, op. cit, 2018, str. 155-156

100 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2020, str. 14-20

neodrživ, te je neophodno raditi na reformi i transformaciji ovog sistema.¹⁰¹

1.2. Položaj starijih žena

Posledica demografskog starenja stanovništva je proces tzv. feminizacije starenja, što označava porast učešća žena u ukupnoj populaciji starijih osoba. Prema podacima za period 2010-2015. godina, žene u proseku žive 4,4 godine duže od muškaraca.¹⁰² U Evropskoj uniji živi više starijih žena u poređenju sa starijim muškarcima u starosnoj grupi 65+, a u starosnoj grupi 85+ ima dvostuko više žena nego muškaraca.¹⁰³ Iako se ovaj jaz smanjuje, treba imati u vidu da je u 2018. godini prosek bio 1,32 žene starije od 65 godina u EU na svakog muškarca iste starosti, kao i da su najveće razlike zabeležene u Baltičkim državama.¹⁰⁴

Procene u Republici Srbiji za 31. decembar 2019. godine, kao što je već navedeno, pokazuju da je broj stanovnika 6.926.705, od čega je 51,28% žena.¹⁰⁵ Među punoletnim ženama je 828.944 žena koje imaju 65 i više godina (27,93%). Osim konstantnog smanjenja broja stanovnika, u Srbiji je evidentna promena u starosno-polnoj strukturi stanovništva, pa je 2002. godine najzastupljenija populacija i žena i muškaraca bila u starosnoj grupi 45-49, dok je 2019. godine najveći udeo muškaraca u starosnoj grupi 40-44, a najveći udeo žena u starosnoj grupi 65-69.¹⁰⁶

U tabeli ispod, predstavljene su procene stanovništva po starosnim grupama (65+) i njihov udeo u ukupnom stanovništvu razložen po polu,¹⁰⁷ odakle se jasno može videti koliko je veći broj žena u svim posmatranim starosnim grupama.

101 Penzijsko i invalidsko osiguranje u Republici Srbiji zasnovano je na principu obaveznog penzijskog osiguranja. Takav sistem, poznat u svetu kao „Pay as you go“ sistem, kod kojeg se finansiranje vrši iz bruto zarada. On se temelji na međugeneracijskoj solidarnosti i sistemu pokrivanja rashoda za penzije tekućim prihodima od doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje prema kojem zaposleni neposredno, svojim doprinosima, finansiraju penzionere i tako sami stižu pravo na penziju. Todorović i Vračević, op.cit, 2019, str. 13

102 *Population Facts: Population ageing and sustainable development*, UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), New York, 2015

103 Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 17

104 Na primer, bilo ih je više od dve žene starije od 65 godina na svakog muškarca iste starosti u Letoniji. Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 17

105 Republički zavod za statistiku, *Saopštenje br. 172 od 1.7.2020. godine - Procene stanovništva 2019*, Beograd, 2019, str. 1

106 Ibid, str. 3

107 *Stanovništvo po starosnim grupama, apsolutna vrednost i udeo u ukupnom stanovništvu 2019. godine*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2020, dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/180107?languageCode=sr-Latn&displayMode=table>

Tabela 1: Procene stanovništva 65+ po polu u ukupnom stanovništvu, 2019. godine

Starosna grupa	Ukupno %	Muškarci %	Žene %
65+	20,7	18,21	23,06
75+	8,23	6,7	9,69
80+	4,63	3,64	5,58
85+	1,91	1,45	2,35

Iskustva starenja se razlikuju kod muškaraca i žena, odnosno, starije žene su u većem riziku od diskriminacije, što je posledica rodne diskriminacije kojoj su izložene celog života. Žene imaju ograničeniji pristup obrazovanju, uključujući i programe celoživotnog obrazovanja, zdravstvenim i drugim uslugama, ograničeniji pristup dobrima, u većem broju su nezaposlene i češće rade slabo plaćene poslove, što akumulirano pogoršava njihov položaj u starosti.¹⁰⁸ Iako nema dovoljno zvaničnih i pouzdanih podataka koji su dosledno razvrstani po polu i starosnom dobu, može se konstatovati da su starije žene u većem riziku od nasilja, zanemarivanja i zloupotreba.¹⁰⁹ S obzirom da su starije žene manje pismene i manje obrazovane u poređenju sa starijim muškarcima, to im bitno umanjuje mogućnosti da se adekvatno informišu, koriste usluge i učestvuju u društvenom, ekonomskom i političkom životu.

U Srbiji je prikupljanje podataka razvrstanih po polu unapređeno, ali i dalje postoje izazovi u vezi sa dostupnošću podataka razvrstanih po polu i drugim ličnim svojstvima, uključujući starosno doba, invaliditet i slično. Nepostojanje podataka otežava, a često i potpuno onemogućava kreiranje javnih politika koje će biti adekvatne za sve žene, odnosno, koje će odgovoriti na raznovrsne potrebe koje žene iz različitih grupa imaju. Zbog toga je CEDAW komitet preporučio Srbiji da sprovede sveobuhvatnu analizu i proceni položaj i potrebe višestruko marginalizovanih grupa žena, kao što su Romkinje, starije žene, siromašne žene i druge grupe žena, kako bi prikupila podatke za unapređenje zakonodavnog okvira i razvoj politika.¹¹⁰

108 Kosana Beker, *Višestruka diskriminacija žena u Srbiji i u odabranim državama Evropske unije: uporedna analiza*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, ACIMSI, Centar za rodne studije, Novi Sad, 2019, str. 127-130, dostupno na: http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/doktorske/Kosana_Beker_disertacija.pdf

109 *Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge*, the United Nations Population Fund (UNFPA), New York and HelpAge International, London, 2012, str. 28, <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>

110 CEDAW/C/SRB/CO/4, 2019, para. 44.

1.2.1. Diskriminacija starijih žena

Diskriminacija starijih žena, iako prisutna u svim savremenim društvima, nije aktuelna tema. Na međunarodnom nivou je ova tema takođe zapostavljena, pa se diskriminacija starijih žena spominje u Opštoj preporuci br. 27 CEDAW komiteta o starijim ženama i njihovim ljudskim pravima,¹¹¹ u kojoj je ukazano na ukorenjene kulturne i društvene norme zbog kojih su žene u većem riziku od diskriminacije na osnovu starosnog doba, kao i u Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom, u kojoj je ukazano na neophodnost borbe protiv stereotipa i predrasuda, između ostalog, na osnovu pola/roda i starosnog doba.¹¹²

Starije žene u Srbiji su u lošijem položaju u poređenju sa starijim muškarcima, kao i u poređenju sa ženama i muškarcima iz drugih starosnih grupa. Problemi sa kojima se one susreću su mnogobrojni: socio-ekonomski položaj im je loš, više su izložene siromaštvu, često nemaju dovoljno prihoda za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju povećane troškove lečenja, zdravstvene usluge im nisu dostupne u dovoljnoj meri, mali broj starijih žena koristi usluge socijalne zaštite, retko učestvuju u kulturnim i drugim aktivnostima u zajednici, nisu aktivne u političkom i javnom životu i veoma su često izložene nasilju.¹¹³ Pri tome, treba imati u vidu da su određene grupe starijih žena u još većem riziku od diskriminacije, kao na primer, starije žene sa invaliditetom, starije Romkinje, starije žene koje žive na selu i dr. Na konstantnu i kontinuiranu izloženost višestrukoj diskriminaciji pojedinih grupa žena, uključujući i starije žene, ukazala je i Evropska komisija.¹¹⁴ Višestruka/intersekcionalna diskriminacija kojoj su pojedine grupe starijih žena izložene veoma je kompleksna jer često uključuje, pored pola, roda i starosnog doba, diskriminaciju zasnovanu na invaliditetu, siromaštvu, etničkom ili verskom poreklu i slično.¹¹⁵ Međutim, da bi svi ovi faktori koji deluju sinergički bili vidljivi, neophodno je postojanje detaljnih evidencija i statističkih podataka, a starije žene su najčešće iz toga isključene, odnosno, kada u javnim politikama postoji rodna komponenta, uglavnom je fokus na ženama u reproduktivnom periodu.¹¹⁶

111 General Recommendation No. 27 on Older Women and Protection of their Human Rights, UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women, CEDAW/C/GC/27E/1996/22, 16. 12. 2010, para. 9, 11-13 i 29.

112 Čl. 8. i 13. Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom

113 Kosana Beker, Biljana Janjić i Valentina Lepojević, *Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2019. godinu*, FemPlatz, Pančevo, 2020, str. 32

114 *Izveštaj o napretku Srbije 2019*, Evropska komisija, Brisel, 29.5.2019, str. 27, dostupno na: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-serbia-report.pdf>

115 *Discrimination in old age: multiple, cumulative and on the increase*, HelpAge International, 2011, str. 2, <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/HelpAge%20briefing%20discrimination%20in%20old%20age%20Aug%202011.pdf>

116 *Older women: excluded from the rights agenda*, Age International, <https://www.ageinternational.org.uk/policy-and-research/gender-inequality/Older-women-and-their-rights/>

Kao što je navedeno, starosno doba predstavlja veoma učestao osnov diskriminacije starijih osoba, a starije žene su u povećanom riziku od diskriminacije u zapošljavanju, tržištu rada, zaradama, pristupu finansijskim uslugama, razvojnim uslugama, vlasništvu nad imovinom, pristupu uslugama.¹¹⁷ Starije žene često ne prepoznaju diskriminaciju kojoj su izložene. U istraživanju iz 2017. godine, 11% starijih ispitanika je navelo da je bilo izloženo diskriminaciji prethodne godine, a od toga je najviše starijih žena sa najnižim primanjima, koje su diskriminaciju doživele u zdravstvenim ustanovama i u državnoj administraciji.¹¹⁸ Diskriminirajući stavovi posebno su izraženi prema udovicama, starijim ženama koje žive same, starijim ženama sa invaliditetom, starijim ženama koje žive na selu i dr, a pored toga, one su izložene nasilju, zlostavljanju i zanemarivanju, kako u svojim domovima, tako i u javnim ustanovama i javnom prevozu.¹¹⁹

Višestrukoj diskriminaciji u Srbiji, između ostalih, izložene su starije Romkinje i starije žene koje žive na selu. Prema rezultatima popisa iz 2011. godine, u Srbiji je udeo stanovništva romske nacionalnosti iznosio 2,1%,¹²⁰ ali su procene da je ovaj broj mnogo veći.¹²¹ U romskoj populaciji ima manje žena (49%) u poređenju sa muškarcima, romska populacija je izuzetno mlada (prosečna starost je 27,8 godina), sa veoma malim brojem osoba starijih od 60 godina.¹²² Romkinje u Srbiji su izložene diskriminaciji i žive u velikom siromaštvu. Njihov obrazovni status je veoma loš, izložene su dečijim brakovima i ranom rađanju, žive u lošim uslovima, izložene su nasilju, nezaposlene su u velikoj meri i susreću se sa mnogim preprekama u ostvarivanju osnovnih prava.¹²³ Takođe, zdravstvena situacija Romkinja je znatno lošija u poređenju sa opštom populacijom, između ostalog, zbog diskriminacije kojoj su često izložene, kao i zbog neposedovanja dokumenata i/ili zdravstvenog

117 *Alternativni izveštaj Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena o diskriminaciji starijih žena u Republici Srbiji*, Snaga prijateljstva - Amity, Beograd 2018. godine, str. 1-2, dostupno na: <http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2018/07/Amity-Alternativni-Izvestaj-o-diskriminaciji-starijih-zena-u-Srbiji.pdf>

118 Nadežda Satarić i Natalija Perišić, *Prigušena svetla grada – Studija o položaju i potrebama starijih domaćinstava Novog Beograda*, Beograd, 2017, str. 64-65, <http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2017/10/Prigusena-svetla-grada.pdf>

119 *Imaju ista prava - šta starije žene imaju da kažu o svojim pravima da ne budu diskriminisane, da budu ravnopravne i slobodne od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja*, HelpAge International i Crveni krst Srbije, 2017, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/2467/imaju-ista-prava-pdf.pdf>

120 *Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, starosti i polu*, Republički zavod za statistiku, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010403?languageCode=sr-Cyrl>

121 Beker, Janjić i Lepojević, op.cit, 2020, str. 30

122 *Romi u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014, str. 62 i 65

123 *Nacionalni izveštaj o primeni CEDAW i Istanbulske konvencije u Republici Srbiji – Diskriminacija i nasilje prema Romkinjama*, Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2019, str.

osiguranja.¹²⁴ Starije Romkinje, kojih je veoma malo zbog kraćeg životnog veka, suočene su sa svim navedenim problemima i izazovima u još većoj meri.

Starije žene na selu dele sudbinu žena i muškaraca koji žive u seoskim sredinama u Srbiji, ali je njihov položaj teži u poređenju sa mlađim ženama i muškarcima svih starosnih doba koji žive na selu.¹²⁵ Seoska infrastruktura je u veoma lošem stanju, gase se usluge na selu, ukidaju se zdravstvene ambulante, nema redovnog prevoza i slično, pa su evidentne prepreke u ostvarivanju osnovnih prava, jer je za ostvarivanje velikog broja prava i usluga potrebno otići u gradsku sredinu, što starijim ženama može da predstavlja veliku prepreku.¹²⁶ Posebno je teška pozicija starijih žena u vezi sa zdravstvenom i socijalnom zaštitom.

1.2.2. Socijalna isključenost starijih žena

Starije žene su zanemarene u društvu, javne politike ne odgovaraju na njihove potrebe, preko 80% starijih žena smatra da društvo ne vodi dovoljno računa o njihovom položaju, a kao svoj najveći problem navode loš socio-ekonomski položaj.¹²⁷

Doprinos starijih žena i njihova uloga u domaćinstvima nije dovoljno vidljiva, iako one nastavljaju da značajno doprinose domaćinstvima u kojima žive, najčešće kroz obavljanje kućnih poslova i brigu o članovima porodice. Neplaćeni rad starijih žena je značajan za celo domaćinstvo, ali je najčešće zanemaren.¹²⁸ Zbog dužeg životnog veka, starije žene su češće udovice i manja je verovatnoća da će se ponovo udati u poređenju sa udovcima. To dovodi do pojačanog rizika od siromaštva i društvene isključenosti, jer u mnogim društvima status žene zavisi od bračnog statusa, odnosno, statusa supruga/partnera.¹²⁹

Starije žene se češće nego muškarci suočavaju sa teškoćama u mogućnosti da zadovolje osnovne životne potrebe, a stopa visoke materijalne deprivacije 2018.

124 Kosana Beker (ur), *Regionalni izveštaj o primeni UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Instanbulaska konvencija) u vezi sa diskriminacijom Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, dečijih brakova i pružanja podrške i zaštite Romkinjama u situaciji nasilja u porodici*, Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2019, str. 52

125 Snaga prijateljstva - Amity, op.cit, 2018. godine, str. 16

126 Ibid, str. 17-19

127 *Izveštaj o položaju starijih žena u Srbiji*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2017.

128 *Older women are the invisible linchpins of the household economy*, Age International, 15. avgust 2016, <https://blog.ageinternational.org.uk/older-women-household-economy/>

129 *Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge*, the United Nations Population Fund (UNFPA), New York and HelpAge International, London, 2012, str. 28

godine u Evropskoj uniji iznosila je 3,6% za muškarce starije od 75 godina, dok je za žene bila skoro dvostruko veća (6,1%).¹³⁰ U Srbiji je situacija veoma slična, ali su starije osobe više materijalno deprivirane u poređenju sa situacijom starijih u Evropskoj uniji. Naime, uskraćenost u zadovoljenju osnovnih životnih potreba u Srbiji prisutnija je među populacijom 65+, a teška materijalna deprivacija posebno pogađa starije žene.¹³¹

Na socijalnu isključenost starijih žena u Srbiji utiču mnogi faktori, a jedan od njih je i obrazovanje. U Srbiji ima 2,68% građana bez školske spreme i 11% sa nepotpunom osnovnom školom, a u obe grupe ima više žena – 81% bez školske spreme i 64,4% sa nepotpunom osnovnom školom.¹³² U grupi funkcionalno nepismenih 70,5% je starijih od 65 godina, a od toga su 91% žene.¹³³ Među seoskim stanovništvom je niži nivo obrazovanja u poređenju sa stanovništvom koje živi u gradskim sredinama, a starije žene koje su bez obrazovanja uglavnom žive u seoskim sredinama, bez penzija ili drugih stabilnih prihoda.¹³⁴

Zaposlenost je takođe jedan od bitnih faktora koji utiču na socijalnu isključenost starijih žena. U tom smislu, niži stepen obrazovanja i nezaposlenost, odnosno, značajno manja zaposlenost, otežava situaciju u starosti i dovodi do toga da su starije žene u lošijem položaju u društvu. Statistike pokazuju da su stope aktivnosti i stope neaktivnosti na tržištu rada više kod muškaraca nego od žena, posebno u starosnoj grupi 50-64.¹³⁵ Na neaktivnost starijih žena utiče i to što je veća verovatnoća da će biti isključene sa tržišta rada, odnosno, mnoge su neaktivne jer su proglašene viškom radne snage,¹³⁶ a žene starije od 50 godina mnogo teže uspevaju da se ponovo zaposle. Mere štednje uvedene 2015. godine u javnom sektoru uzrokovale su da mlađe žene zaposlene u javnom sektoru pređu u nezaposlene, dok je većina starijih žena prešla u neaktivne.¹³⁷

Pored toga, reformom penzijskog sistema od 2014. godine počelo je postepeno

130 Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 40

131 Marija Babović i dr, op.cit, 2018, str. 60

132 Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost, Republički zavod za statistiku, Beograd, str. 34 i 104.

133 Treba imati u vidu da je za žene rođene između 1932. i 1937. godine bilo obezbeđeno samo opismenjavanje posle Drugog svetskog rata, ali to nije bio slučaj i sa onima rođenim pre 1932. godine. Snaga prijateljstva - Amity, op.cit, 2018, str. 7-8

134 Brankica Janković i dr, op.cit, 2016

135 Snaga prijateljstva - Amity, op.cit, 2018, str. 8-10

136 *Žene i muškarci na tržištu rada*, Fondacija centar za demokratiju, Beograd, 2017, 9 str.

137 Jelena Žarković Rakić, Marko Vladislavljević, Ivana Prokić i Ivana Poljak, Policy brief, Fondacije za razvoj ekonomske nauke (FREN), str. 2, dostupno na: <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2019/02/Policy-Brief.pdf>; <https://fren.org.rs/vesti/rodna-nejednakost-na-trzistu-rada/>

izjednačavanje uslova za odlazak u penziju za žene i muškarce, što nije dovelo do smanjenja stope neaktivnosti žena, a prilikom ove reforme nisu uzeta u obzir različita iskustva i doprinosi žena, uključujući i njihovo učešće u neplaćenom kućnom radu.¹³⁸ Izjednačavanje starosne granice za odlazak u penziju treba da bude praćeno posebnim merama kojima bi se omogućile jednake šanse na tržištu rada,¹³⁹ uključujući u pogledu zarada i napredovanja, kao i raspodele neplaćenog rada u domaćinstvu, a u suprotnom posledice najviše osećaju starije žene.

Situacija je još lošija za starije žene sa sela. One učestvuju u neplaćenom radu u statusu pomažućeg člana poljoprivrednog gazdinstva, ali nisu prijavljene, što ih lišava mnogih prava (zdravstveno osiguranje, penzija). Starije žene koje žive na selu često brinu o unucima, neguju bolesne članova porodice, rade mnoge kućne poslove, ali se taj rad ne vrednuje, iako istraživanja pokazuju da u formalnom i neformalnom radu provode 8 sati dnevno, što je ekvivalent punom radnom vremenu.¹⁴⁰ Kao što je prethodno navedeno, svaka deseta starija osoba na selu (11%) nema lične prihode, a među njima je više žena (13%) nego muškaraca (9%), što ujedno ukazuje da su žene izložene većem riziku od siromaštva.¹⁴¹

1.2.3. Zdravstvena i socijalna zaštita

Istraživanja pokazuju da različita lična svojstva pojedinaca, kao što su socio-ekonomski status, etnička pripadnost, starosno doba, pol, invaliditet, utiču na nivo zdravlja osobe i na pristup zdravstvenoj zaštiti, pa su određene grupe u povećanom riziku od višestruke diskriminacije u zdravstvenoj zaštiti.¹⁴² Iako žene u proseku žive duže od muškaraca, veća je verovatnoća da će biti bolesnije, na šta utiču mnogi faktori, kao što su višestruke trudnoće, ograničen pristup zdravstvenim uslugama i siromaštvo.¹⁴³ Na primer, u Evropskoj uniji, žene u 65. godini života mogu da očekuju da će zdravo živeti (bez većih zdravstvenih tegoba) 47,7% preostalog životnog veka, dok muškarci mogu da očekuju da će zdravo živeti 54,1% preostalog životnog veka.¹⁴⁴

138 Snaga prijateljstva - Amity, op.cit, 2018, str. 8-10

139 Na primer, jedna četvrtina zaposlenih visokoobrazovanih žena starijih od 45 godina u Srbiji radi na poslovima ispod svojih kvalifikacija. *Tržište rada u Srbiji-položaj žena 45+ Uskraćivanje prava na dostojanstven rad*, Žene na prekretnici i SeConS, Beograd, 2017, dostupno na: <http://www.secons.net/files/publications/78-publication.pdf>

140 Snaga prijateljstva - Amity, op.cit, 2018, str. 8-10

141 Brankica Janković i dr, op.cit, 2016, str. 70-71

142 *Nejednakosti i višestruka diskriminacija u zdravstvenoj zaštiti*, FRA – Agencija Evropske unije za temeljna prava, Beč, str. 2, dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_inequalititesmultidiscrimination_hr.pdf

143 United Nations Population Fund (UNFPA), New York and HelpAge International, op.cit, 2012, str. 28

144 Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 50

Treba imati u vidu da nemaju sve starije žene iste mogućnosti i jednak pristup zdravstvenim ustanovama, a najčešći razlozi su udaljenost od zdravstvenih centara, siromaštvo, neadekvatna dostupnost javnog prevoza, nepristupačnost prevoza, zdravstvenih ustanova i usluga.¹⁴⁵ Pored toga, mnoge starije žene veoma teško uspevaju da zakažu specijalističke lekarske preglede, posebno ako žive na selu. Velika većina starijih žena (86%) navodi da se zbog njihovog starosnog doba, zdravstveni radnici prema njima ophode sa manje poštovanja, kao i da postoji praksa upućivanja na privatne zdravstvene ordinacije za specijalističke preglede za koje su dugačke liste čekanja, što im praktično uskraćuje specijalističke zdravstvene usluge usled nedostatka finansijskih sredstava.¹⁴⁶ Slična je situacija i u Evropskoj uniji, pa podaci iz 2017. godine pokazuju da su cena medicinskih usluga i duge liste čekanja predstavljale dva glavna izazova u pogledu zdravstvene zaštite, posebno među ženama u starosnoj grupi 75+.¹⁴⁷

Stariji građani u Srbiji su značajno lošijeg zdravlja od opšte populacije, a starije žene su lošijeg zdravlja u odnosu na starije muškarce. Starije žene, češće od starijih muškaraca, imaju probleme sa vidom i kretanjem, a depresija je dvostuko više prisutna kod starijih žena.¹⁴⁸ Preko 60% starijih žena je zbog zdravstvenog stanja ograničano u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, veliki broj nije posetio lekara (16,5%) ni zubara (72,4%) u poslednjih godinu dana, dok ima starijih žena koje nikada nisu bile kod lekara (1,6%) niti kod zubara (3,5%).¹⁴⁹

U Evropskoj uniji je uobičajeno da starije osobe imaju obezbeđenu uslugu pomoći i nege u kući. Oko 17,4% osoba starijih od 75 godina koristili su ovu uslugu, a udeo starijih žena (20%) bio je veći u poređenju sa starijim muškarcima (13,5%).¹⁵⁰ Međutim, u Srbiji usluge socijalne zaštite koristi 4,5% starijih žena, 5,5% u gradu a 2,2% u selu,¹⁵¹ uglavnom one žene kojima je značajno ograničena sposobnost obavljanja svakodnevnih aktivnosti. To znači da starije žene koje žive na selu ne ostvaruju usluge socijalne zaštite u obimu i na način koliko im je potrebno, a između ostalog, razlog je i to što su ove usluge dostupnije u gradskim i prigradskim sredinama, a retko u seoskim. Uopšteno, postoji velika razlika između potreba za podrškom i ostvarenom podrškom. Na primer, novčanu socijalnu pomoć koristilo samo 1,1% starijih žena, nasuprot 44,5% koje navode da im je pomoć potrebna.¹⁵² Pored toga, usluge dugotrajne nege u lokalnim zajednicama nisu dovoljne ni za 1% populacije starijih. Nepostojanje usluga podrške starijima bitno utiče na njihovu

145 Snaga prijateljstva – Amity, op.cit, 2018, str. 12-13

146 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2017

147 Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 70

148 Snaga prijateljstva – Amity, op.cit, 2018, str. 12-13

149 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2017, str. 14

150 Publications Office of the European Union, op.cit, 2019, str. 62

151 Pomoć u kući, novčani dodatak za tuđu negu i pomoć, usluge smeštaja u ustanovu socijalne zaštite, personalna asistencija odraslih žena sa invaliditetom, usluge klubova. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2017, str. 27

152 Ibid, str. 27-29

mogućnost ostvarivanja prava.¹⁵³

1.2.4. Nasilje prema starijim ženama

Mnogobrojna istraživanja u svetu i kod nas pokazala su da je nasilje u porodici veoma rasprostranjeno u svim regionima sveta a žrtve su najčešće žene, deca, starije i nemoćne osobe.¹⁵⁴ Nasilje prema starijim ženama je široko rasprostranjeno u Srbiji, ali se ne prijavljuje dovoljno. Mnoge starije žene godinama trpe nasilje od supružnika, partnera ili drugih članova porodice, ali to smatraju prihvatljivim modelom ponašanja, odnosno, ne prijavljuju nasilje iz mnogih razloga, uključujući strah, sramotu, neznanje i slično.¹⁵⁵

Malobrojna istraživanja o nasilju prema starijim osobama pokazuju da su stariji izloženi različitim oblicima i manifestacijama nasilja, kao i da su starije žene u većem riziku od nasilja.

Istraživanje Crvenog krsta Srbije iz 2012. godine pokazalo je da je 32% starijih preživelo neku vrstu nasilja,¹⁵⁶ a istraživanje iz 2015. godine pokazuje da je oko 20% starijih iskusilo nasilje, kao i da su žene bile više izložene nasilju.¹⁵⁷

Podaci centara za socijalni rad iz 2018. godine pokazuju konstantan porast prijave nasilja u porodici (161% više nego u 2014).¹⁵⁸ Međutim, broj prijave nasilja prema starijima nije u porastu, odnosno, 13% prijave odnosi se na nasilje prema starijima, od toga su žrtve u 64% slučajeva starije žene.¹⁵⁹ Grupe za koordinaciju i saradnju na lokalnom nivou donele su ukupno 11.889 individualnih planova za zaštitu i podršku žrtvama nasilja, od čega se 67% individualnih planova odnosi na starije korisnike.¹⁶⁰ U Vojvodini je 2018. godine udeo prijave za nasilje prema starijima iznosio 15%, od toga je najveći broj prijave za fizičko (275 prijave) i psihičko (241) nasilje, zatim seksualno (30) i ekonomsko nasilje (14).¹⁶¹

153 *Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2017. godinu*, Zaštitnik građana, Beograd, 2018, str. 45

154 Slobodanka Konstantinović Vilić, Nevena Petrušić i Kosana Beker, *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I*, FemPlatz, Pančevo, 2019, str. 38

155 Snaga prijateljstva – Amity, op.cit, 2018, str. 21-23

156 Petrušić, Todorović i Vračević, op.cit, 2012.

157 Janković, Todorović i Vračević, op.cit, 2015.

158 *Izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2018. godinu*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2019, str. 19, dostupno na: <http://www.zavodsz.gov.rs/sr/biblioteka/izve%C5%A1taji-iz-sistema/izve%C5%A1taji-iz-sistema-2018/>

159 Ibid. str. 20

160 Ibid, str. 22

161 *Objedinjeni izveštaj o radu centara za socijalni rad u AP Vojvodini za 2017. godinu*, Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, Novi Sad, 2018, str. 40

Pored toga, treba ukazati i na veliki broj starijih žena koje su žrtve femicida. Istraživanje koje je obuhvatilo sve pravosnažne sudske presude za različita ubistva žena u Srbiji u periodu od 1.1. 2015. do 31.12.2017. godine (ukupno 65 presuda), pokazalo je da su značajno zastupljene žene starosti preko 65 godina (23,5%), što ukazuje na činjenicu da su učinioci često koristili nemoć i bespomoćnost žrtve.¹⁶²

Iako su starije žene u većem riziku od nasilja, zaštita od nasilja njima nije prilagođena, odnosno, ne prepoznaju se specifičnosti nasilja prema starijim ženama u porodici, a istraživanja nasilja pokazuju da tih specifičnosti ima u pogledu tipova nasilja, počinitelaca i smanjenih mogućnosti starijih žena da se obrate za podršku.¹⁶³

Neophodno je raditi na podizanju svesti svih državnih organa koji su uključeni u sistem prevencije i zaštite od diskriminacije, kako bi adekvatnije odgovorili na slučajeve nasilja prema starijim osobama. S druge strane, potrebno je da informacije o nasilju i zlostavljanju starijih budu prisutne u javnosti, čime će se uticati na stavove opšte javnosti, kao i na podizanje svesti među starijima o tome da ne treba da trpe nasilje, već da je neophodno da potraže podršku i zaštitu.

1.3. Učešće žena u javnom i političkom životu

Zahvaljujući konstantnim izmenama izbornog zakonodavstva u Srbiji poslednje dve decenije, odnosno, uvođenju kvote za manje zastupljeni pol, koja od 2020. godine iznosi 40%, broj žena u Narodnoj skupštini i lokalnim skupštinama je povećan. Treba imati u vidu da je broj žena povećan zbog posebnih mera, što je evidentno ako se sagleda njihova podzastupljenost u drugim oblastima političkog i javnog života u kojima ne postoji kvota niti bilo koja druga posebna mera.¹⁶⁴

U zaključnim zapažanjima iz 2019. godine, CEDAW komitet je pohvalio Srbiju zbog napretka u vezi sa učešćem žena u političkom životu, ali je ujedno izrazio zabrinutost zbog nedovoljne zastupljenosti žena u organima lokalne samouprave, u diplomatskoj službi, u oružanim snagama i na pozicijama odlučivanja u svim sektorima, kao i što žene iz osetljivih društvenih grupa nisu zastupljene u javnom i političkom životu.¹⁶⁵

Žene nisu u dovoljnoj meri zastupljene u izvršnoj vlasti, kao ni u jedinicama lokalne samouprave (predsednice opština – 14,4%, predsednice mesnih zajednica – manje od 5%, do izbora 2020), a stepen zastupljenosti žena opada kako pozicija u donošenju

162 Konstantinović Vilić, Petrušić i Beker, op.cit, 2019, str. 108. i 159.

163 Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 60-61

164 Kosana Beker, Biljana Janjić i Valentina Lepojević, *Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2019. godinu*, FemPlatz, Pančevo, 2020, str. 33

165 CEDAW/C/SRB/CO/4, 2019, para. 27, 28

odluka raste.¹⁶⁶ Međutim, uprkos povećanom učešću žena u političkom životu, nije povećana zastupljenost žena 65+,¹⁶⁷ za razliku od starijih muškaraca koji su prisutni i u političkom i u javnom životu u Srbiji. Starije žene su isključene iz javnog života i u svojim lokalnim zajednicama. Do izbora 2020. godine, nijedna predsednica mesne zajednice u Srbiji nije bila starija žena, od ukupno 7,1% predsednica mesnih zajednica, a nije ih bilo ni u savetima mesnih zajednica, u kojima je učešće žena bilo 10,7%.¹⁶⁸

Starije žene ne učestvuju u razvoju ekonomske i kulturne politike u svojim zajednicama, osim na izborima. Starije žene koje žive na selu se skoro nikada ne pitaju o prioritetima i zajedničkim interesima stanovništva, kao što su infrastrukturni radovi, izgradnja objekata i slično, odnosno, nisu uključene u procese planiranja i donošenja odluka o pitanjima koja ih se tiču.¹⁶⁹ Starije žene u veoma maloj meri učestvuju u organizovanim aktivnostima u zajednici. Prema rezultatima istraživanja iz 2017. godine, u organizovanim aktivnostima sa ciljem sticanja novih znanja, u proteklih šest meseci učestvovalo je 4,1% starijih žena, a zainteresovano je 14,5% žena, dok je u kulturna dešavanja u poslednjih šest meseci bilo uključeno 16,8% starijih žena, 21% onih koje žive u gradu i 6,7% onih koje žive na selu.¹⁷⁰

U lokalnim zajednicama ne preduzimaju se posebne mere u cilju stvaranja uslova za veću uključenost starijih žena, za podsticanje njihovog društvenog angažmana i slično, a isključenost starijih žena posebno je očigledna u seoskim sredinama,¹⁷¹ u kojima se takođe ne preduzimaju nikakve posebne mere.

1.3.1. Učešće starijih žena u skupštinama u Srbiji

Učešće starijih osoba u skupštinama nije aktuelna tema ni u svetu, a ni u Srbiji. Savet Evrope je objavio mnoge podatke o izbornim sistemima 47 država članica, između ostalog, tu se mogu naći podaci o izbornim zakonima, izborima, izlaznosti na izborima, učešću žena u parlamentima, kao i o učešću mladih osoba (ispod 30 godina) u parlamentima, ali nema podataka o učešću starijih osoba, niti starijih žena.¹⁷²

166 *Poseban izveštaj Zaštitnika građana o zastupljenosti žena na mestima odlučivanja i poziciji i aktivnostima lokalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost u jedinicama lokalnih samouprava u Republici Srbiji*, Zaštitnik građana, Beograd, 2018

167 Snaga prijateljstva – Amity, op.cit, 2018, str. 5-6

168 *Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2017. godinu*, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2018, str. 39

169 Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, op.cit, 2017, str. 27

170 Ibid, str. 31

171 Ibid, str. 31-32

172 Council of Europe, *ElecData, Compendium of Electoral Data*, dostupno na:

https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/elecdata?fbclid=IwAR3jEzBkexNCLbmxxrr_1Mx0QJE0HKpYRX-crXW4d2nEhqQfxScPMA3Ij0

U tabeli ispod predstavljeno je učešće žena i muškaraca u Narodnoj skupštini Republike Srbije, Skupštini Autonorne Pokrajine Vojvodine i lokalnim skupštinama Beograda, Novog Sada, Kragujevca, Niša, Čačka i Bora, s obzirom da su to gradovi koji su bili u fokusu ovog istraživanja. U tabeli su dati podaci za period 2016-2020. godine i za 2020. godinu, s obzirom da su 2016. i 2020. godine održani parlamentarni, pokrajinski i većina lokalnih izbora. Treba imati u vidu da su u Beogradu i Boru lokalni izbori održani 2018. godine, tako da su za ova dva grada predstavljeni podaci za trenutni skupštinski saziv.¹⁷³ U 2016. godini kvota za učešće žena u skupštinama bila je 30%, a 2020. godine povećana je na 40%.

Tabela 2: Učešće žena i muškaraca, kao i žena i muškaraca 65+ u poslednja dva saziva skupština

Skupština	Saziv 2016 - 2020						Saziv 2020					
	Ukupno	Od toga	% žena	Ukupno	Od toga	% žena 65+	Ukupno	Od toga	% žena	Ukupno	Od toga	% žena 65+
Narodna skupština	250	86	34%	37	10	4%	250	97	39%	22	3	1,2%
APV ¹⁷⁴	120	42	35%	6	1	0,83%	120	46	43%	5	0	0%
Beograd ¹⁷⁵	110	47	45%	8	4	3,63%	110	51	46%	10	4	3,63%
Novi Sad	78	29	37%	1	0	0%	78	32	41%	2	0	0%
Kragujevc	87	30	34%	11	4	4,59%	87	39	45%	7	2	2,29%
Niš	61	21	34%	6	0	0%	61	22	36%	6	1	1,63%
Čačak	75	25	33%	15	4	5,33%	75	27	36%	6	2	2,66%
Bor ¹⁷⁶	35	9	26%	1	0	0%	35	12	34%	2	0	0%

Ovi podaci jasno pokazuju da je u skupštinskim sazivima nakon izbora 2016. godine poštovana kvota za učešće žena u skupštinama, izuzev u Boru, gde ih je bilo 26%, dok je na izborima 2020. godine, u analiziranom uzorku, kvota nije ispoštovana u Nišu i Čačku, s obzirom da Bor nije sada imao izbore. Kao što se može videti u tabeli iznad, veoma je bila niska zastupljenost starijih žena u skupštinama na svim nivoima u sazivu 2016-2020. godina, a u dve gradske skupštine (Novi Sad i Bor) ih uopšte nema. Na izborima u 2020. godini, među izabranim poslanicama još je manji udeo starijih žena u odnosu na izbore 2016, a u skupštinama APV, Novog Sada i Bora ih i dalje nema.

173 Podaci su prikupljeni zahtevima za pristup informacijama od javnog značaja u periodu avgust – oktobar 2020. godine

174 Autonorna pokrajina Vojvodina

175 Saziv od 2014. do 2018. i od 2018. godine do danas.

176 Saziv od 2014. do 2018. i od 2018. godine do danas.

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Sa obuke u Boru na temu: „Ljudska prava, zabrana diskriminacije i rodna ravnopravnost – starije žene u fokusu“, novembar 2020.

Foto: Silvana Marković

2. ISTRAŽIVANJE O UČEŠĆU STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

2. ISTRAŽIVANJE O UČEŠĆU STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

2.1. Predmet, cilj i opis istraživanja

Predmet istraživanja je učešće starijih žena u političkom i javnom životu u Srbiji. Osnovni cilj istraživanja je da se istraže i kritički sagledaju teorijski, normativni i praktični aspekti učešća starijih žena u političkom i javnom životu u Srbiji, što uključuje analizu stepena uključenosti starijih žene u aktivnostima i životu lokalne zajednice, kao i izazove i prepreke za veću uključenost. Pored toga, istraživanje uključuje i analizu aspiracija starijih žena za učešće u političkom životu, prepreke i izazove, kao i načine za veće uključivanje. Takođe, cilj istraživanja je pružanje doprinosa jačanju uloge civilnog društva i državnih organa u zaštiti ljudskih prava i promovisanju značaja učešća starijih žena u javnom i političkom životu u Srbiji.

U periodu od maja do avgusta 2020. godine, sprovedeno je kvantitativno i kvalitativno istraživanje, na uzorku od 675 žena starih 65 i više godina sa teritorije šest gradova u Srbiji. Kvantitativno istraživanje sprovedla je agencija Ipsos Strategic Marketing, u pet gradova u Srbiji a Amity u Beogradu, na osnovu anketnog upitnika koji su izradila udruženja Snaga prijateljstva – Amity i FemPlatz.

Za prikupljanje podataka IPSOS i Amity su koristili metodu licem u lice (CAPI). Prikupljanje podataka obavljeno je u periodu 23. maja – 13. juna 2020. godine. Istraživanjem su obuhvaćene žene starije od 65 godina iz šest izabраниh gradova – Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Niš, Bor i Čačak. Iz svakog od navedenih gradova anketirano je po 100 starijih žena, uključujući i žene iz ruralnih sredina. Ukupno je anketirana 601 starija žena.

Za uzorački okvir, odnosno, urbano – ruralno, korišćen je Popis iz 2011. godine. Pre početka rada na terenu, izvršena je dodatna obuka anketara i pilotiran je upitnik na 10 ispitanica, imajući u vidu specifičnu ciljnu grupu koja je anketirana i temu istraživanja. S obzirom na to da je period prikupljanja podataka bio neposredno nakon ukidanja vanrednog stanja izazvanog COVID-19 epidemijom, ispitanice su anketirane na ulici (pijaca, ispred pošte, doma zdravlja, u parku, na autobuskoj stanici), a u ruralnim sredinama je korišćena *snowball* metoda.

U istraživanju je učestvovalo 29 anketara/ki, pod supervizijom pet regionalnih koordinatora/ki. Tokom terenskog dela istraživanja, izvršena je kontrola procedure anketiranja na 5% uzorka. Pre slanja baze podataka na obradu, izvršena je i logička kontrola. U skladu sa merama bezbednosti, anketari su tokom rada na terenu koristili zaštitne maske (vizire) i sredstvo za dezinfekciju ruku.

Za obradu podataka, korišćen je softverski program za statističku obradu i analizu podataka *The Statistical Package for the Social Sciences* (SPSS).

Kvalitativno istraživanje sprovedeno je putem fokus grupa i dubinskih intervjua, u periodu od 19. juna do 31. jula 2020. godine, a sprovele su ga istraživačice udruženja Snaga prijateljstva – Amity i udruženja građanki FemPlatz. Prema istraživačkom planu, trebalo je da se u svakom od šest odabranih gradova (Beograd, Novi Sad, Kragujevac, Niš, Bor i Čačak) održi po jedna fokus grupa sa starijim ženama i po dva dubinska intervjua (po jedna starija žena iz urbane i jedna iz ruralne sredine). Međutim, zbog vanredne situacije izazvane epidemijom COVID-19 i mera koje su bile na snazi tokom jula zbog pogoršanja epidemiološke situacije, u Nišu nije održana fokus grupna diskusija sa starijim ženama. Ukupno je održano pet fokus grupa, po jedna u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu, Čačku i Boru, na kojima je učestvovalo 57 starijih žena. Pored toga, obavljeno je 17 dubinskih intervjua, po dva u svakom od navedenih pet gradova, a preostali dubinski intervjui obavljeni su sa starijim ženama iz Niša, umesto fokus grupe koja nije održana. Sve ukupno, kvalitativno istraživanje je uključilo 74 starije žene.

2.2. Nalazi i interpretacija

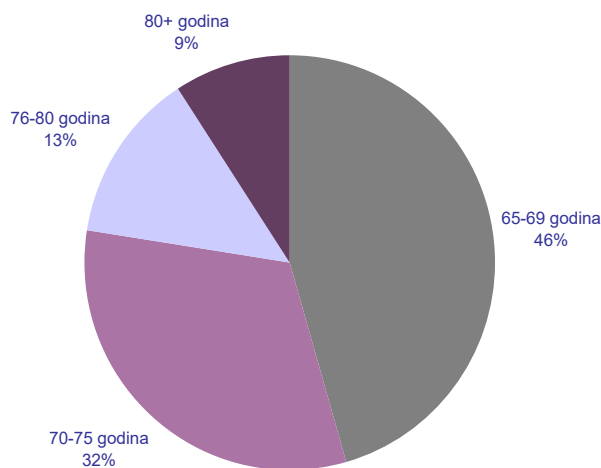
Anketni upitnik sastojao se iz pet celina: socio-zdravstveni i ekonomski status, svakodnevni život i stavovi, učešće starijih žena u javnom životu, politička participacija starijih žena i uticaj mera uvedenih zbog epidemije COVID-19 na starije žene. Fokus grupne diskusije i dubinski intervjui vodili su se o istim temama, a učesnice fokus grupa su na kraju diskutovale i o ključnim problemima sa kojima se starije žene suočavaju u Srbiji i preporukama za poboljšanje njihovog položaja.

S obzirom na način istraživanja, u delu koji se odnosi na demografske karakteristike uzorka posebno su prikazani podaci za starije žene koje su učestvovala u kvalitativnom i kvantitativnom delu istraživanja, dok su nalazi i interpretacija iz oba izvora predstavljeni u okviru obrađenih tema.

2.2.1. Demografske karakteristike uzorka

U kvantitativnom istraživanju koje je sprovedeno anketnim upitnikom, učestvovala je 601 žena. Kao što se vidi iz Grafikona 1, najzastupljenije su žene iz starosne grupe 65-69 godina, a najmanje je učestvovalo žena iz starosne grupe 80+ godina. U starosnoj grupi 65-69 značajno je manje žena sa osnovnom školom i žena koje primaju porodičnu penziju, dok je u grupi 80+ značajno više žena sa osnovnom školom i onih koje primaju porodične penzije – Tabela 1 (Prilog 1). To nije iznenađujuće, posebno ako se imaju u vidu predstavljeni podaci o obrazovanju starijih žena, pismenosti i socio-ekonomskom položaju.

Grafikon 1: Starosno doba

Baza: Ukupna ciljna populacija

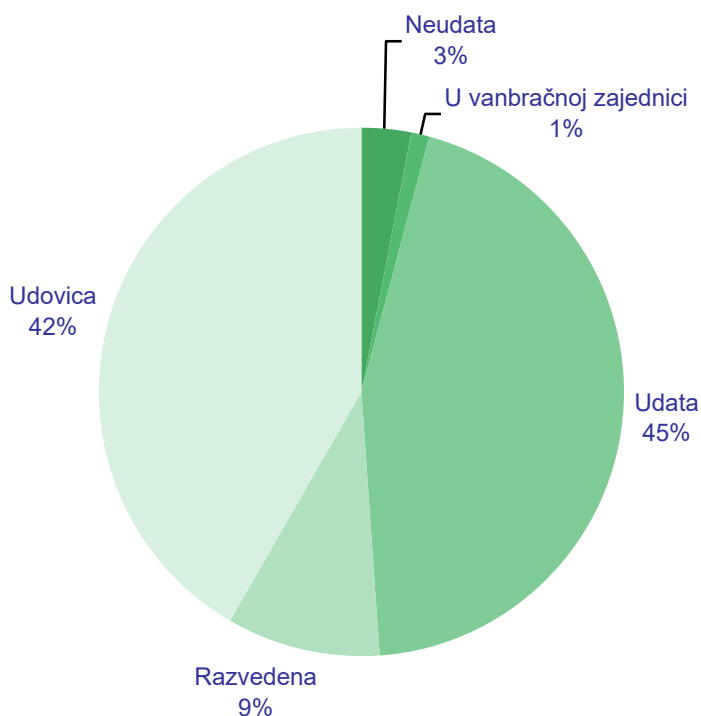
Uzorak starijih žena koje su učestvovala u fokus grupama i dubinskim intervjuima bilo je sledeći: starosna grupa 65-69 godina – 25; 70-79 godina – 41 i starosna grupa 80 i više godina – osam žena.

U uzorku je bilo najviše udatih žena i udovica. Razvedenih žena je bilo ispod 10% i veoma mali broj neudatih žena i žena koje žive u vanbračnoj zajednici – Grafikon 2.

U starosnoj grupi 65-69 postoji značajno više udatih i razvedenih žena, kao i značajno manje udovica, dok u starosnim grupama 76-80 i 80+ postoji značajno veći broj udovica. Takođe, značajno veći broj udovica prima porodičnu penziju, a veliki broj udatih starijih žena je bez ličnih prihoda – Tabela 2 (Prilog 1). Ne iznenađuje podatak da je u uzorku bio značajno veći broj udovica u starosnoj grupi preko 75 godina, ako se ima u vidu duži životni vek žena u Srbiji. Takođe, patrijarhalni rodni

obraci su vidljivi u pogledu ličnih prihoda ispitanica, jer je veliki broj starijih žena koje nisu radile na otvorenom tržištu rada, te su korisnice porodičnih penzija u starijem dobu.

Grafikon 2: Bračno stanje

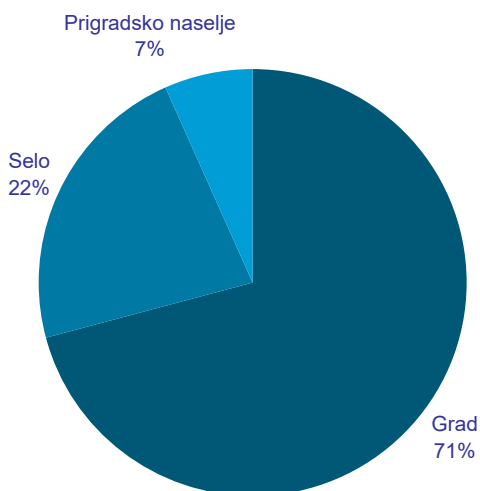

Baza: Ukupna ciljna populacija

Među ispitanicama koje su učestvovalе u fokus grupama i dubinskim intervjuima bilo je 35 udatih, 28 udovica i 11 neudatih ili razvedenih.

Ispitanice koje su učestvovalе u ovom istraživanju pretežno žive u gradu (71%), dok manji broj živi na selu (22%) i u prigradskim naseljima (7%) – Grafikon 3. Među ispitanicama koje žive u gradu ima značajno više onih sa višom ili visokom školom, dok među ispitanicama koje žive na selu ima značajno više onih sa osnovnim obrazovanjem i značajno manje onih sa srednjim i visokim obrazovanjem – Tabela 3 (Prilog 1).

Grafikon 3: Gde živite

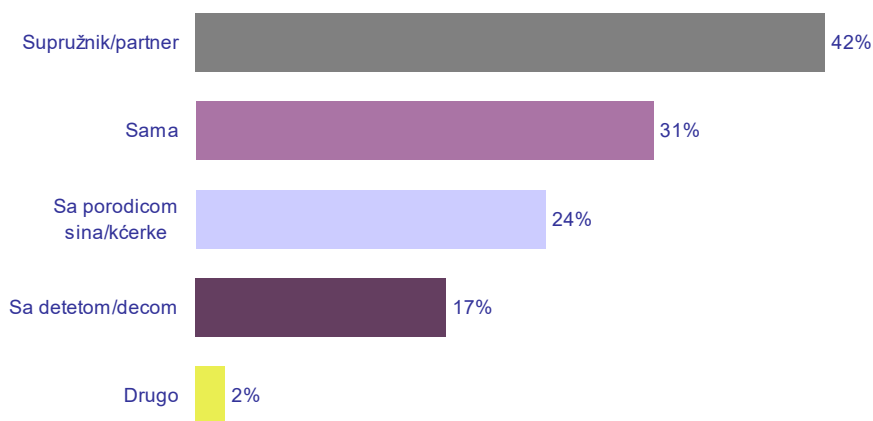

Baza: Ukupna ciljna populacija

U fokus grupama i dubinskim intervjuima učestvovalo je 60 žena iz gradskih i 14 iz prigradskih i seoskih sredina.

Najviše ispitanica iz uzorka živi sa supružnikom/partnerom (42%), a preko 30% žive same – Grafikon 4. U starosnoj grupi 80+ značajno više žena žive same, dok u grupi 65-69 značajno veći broj ispitanica živi sa decom. Takođe, među ženama koje žive sa supružnikom/partnerom značajno je veći broj žena koje nemaju lične prihode – Tabela 4 (Prilog 1).

Grafikon 4: S kim živite

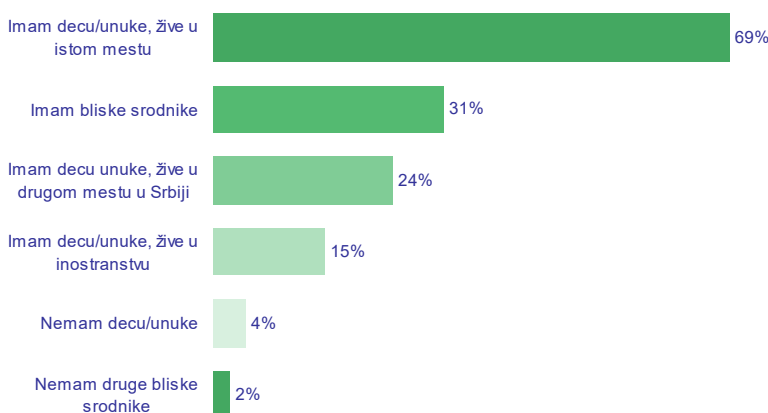

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Među ispitanicama koje su učestvovalе u fokus grupama i dubinskim intervjuima najveći broj žive same (27), slede ispitanice koje žive sa suprugom/partnerom (24), dok 23 ispitanice žive u višečlanim domaćinstvima.

Najveći broj ispitanica (69%) ima decu/unuke koji žive u istom mestu, preko 30% ima bliske srodnike, slede one koje imaju decu/unuke u drugim mestima u Srbiji (24%) i u inostranstvu (15%) – Grafikon 5. Značajno veći broj ispitanica koje žive na selu imaju decu/unuke koji žive u drugom mestu u Srbiji – Tabela 5 (Prilog 1). Nije iznenađujuće da ispitanice koje žive na selu u značajno većoj meri imaju decu/unuke koji žive u drugim mestima u Srbiji, ako se imaju u vidu podaci o depopulaciji sela u Srbiji i o migracijama seoskog stanovništva u gradove.

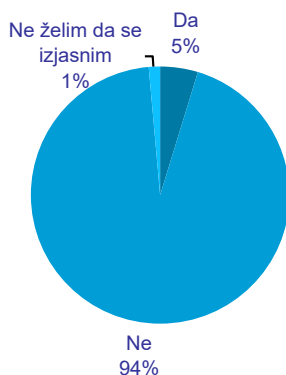
Grafikon 5: Deca/unuci – Šta se odnosi na Vas

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Najveći broj ispitanica pripada većinskoj etničkoj zajednici (94%), nešto manje od 5% pripada manjinskoj etničkoj zajednici, a 1,3% ispitanica nije želelo da se izjasni – Grafikon 6. Među ispitanicama koje su pripadnice neke manjinske etničke zajednice značajno je više žena sa osnovnom školom – Tabela 6 (Prilog 1).

Grafikon 6: Pripadnost manjinskoj etničkoj zajednici

Baza: Ukupna ciljna populacija

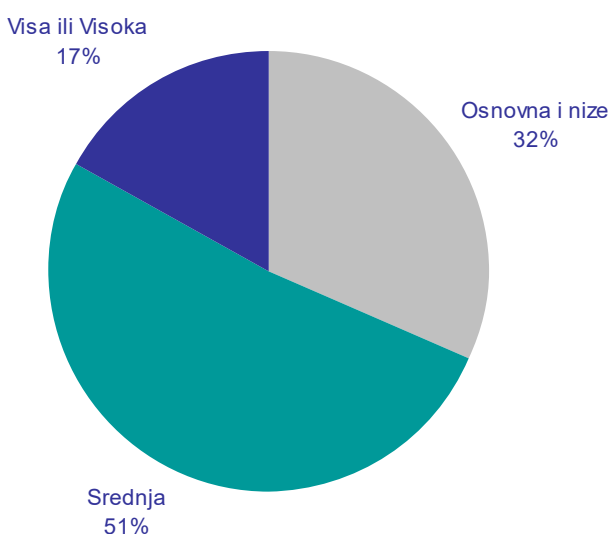
Među učesnicama fokus grupa i dubinskih intervjuja najviše je bilo pripadnica srpske nacionalnosti (65), a učestvovala su tri Romkinje, dve Makedonke i po jedna pripadnica hrvatske i vlaške nacionalne manjine, a dve ispitanice nisu želele da se izjasne.

2.2.2. Socio-zdravstveni i ekonomski status

Socio-zdravstveni i ekonomski status ispitanica procenjivali smo kroz pitanja u vezi sa obrazovanjem, aktivnostima i prihodima, kao i kroz pitanja koja su se odnosila na postojanje invaliditeta i samoprocenu zdravstvenog stanja u poređenju sa drugim osobama istih godina, kao i procenu zdravstvenog stanja ispitanice u odnosu na period od pre šest meseci. Takođe, ispitanice su procenjivale standard svog domaćinstva i odgovarale na pitanja o osnovnim izvorima prihoda.

U uzorku je bilo najviše žena koje imaju srednje obrazovanje (51%), a slede žene sa osnovnim ili nižem obrazovanjem (32%) i sa višim ili visokim obrazovanjem (17%) – Grafikon 7. U starosnim grupama 76-80 i 80+ značajno je više žena koje imaju osnovno ili niže obrazovanje, kao i onih koji žive na selu i u prigradskim naseljima. Takođe, među ispitanicama koje imaju osnovno ili niže obrazovanje značajno je više onih bez prihoda i onih koje standard svog domaćinstva procenjuju kao loš – Tabela 7 (Prilog 1).

Grafikon 7: Obrazovanje

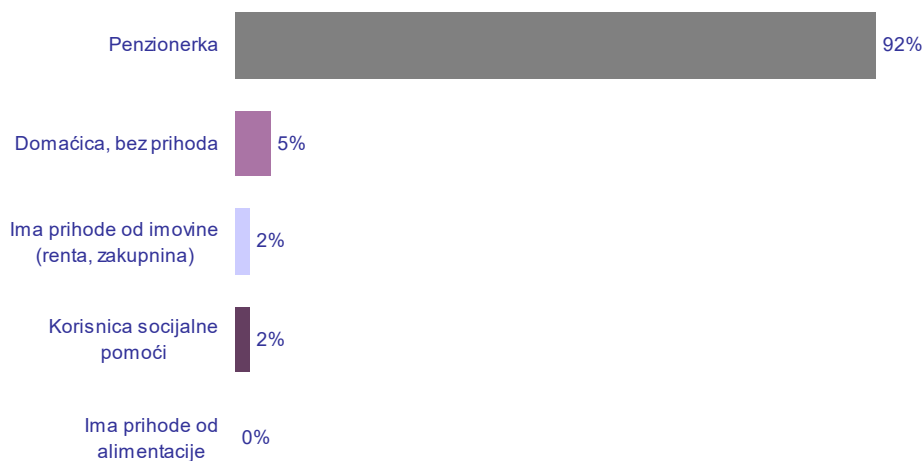

Baza: Ukupna ciljna populacija

U pogledu obrazovnog statusa, najveći broj učesnica fokus grupa i dubinskih intervjua ima završenu srednju školu ili zanat (33), pa visoku ili višu školu (30), dok nepotpunu osnovnu ili osnovnu školu ima 11 žena.

U uzorku je bilo najviše penzionerki (92%), a znatno manje žena bez prihoda (5%), žena koje imaju prihode od imovine (2,2%) i korisnica socijalne pomoći (2,2%) – Grafikon 8. Značajno je više žena koje nemaju prihode među ženama koje imaju osnovno ili niže obrazovanje, kao i među ženama koje žive na selu – Tabela 8 (Prilog 1).

Grafikon 8: Aktivnosti i prihodi

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Među učesnicama fokus grupa i dubinskih intervjua bilo je 66 penzionerki, pet žena bez prihoda koje izdržavaju srodnici i tri zaposlene žene.

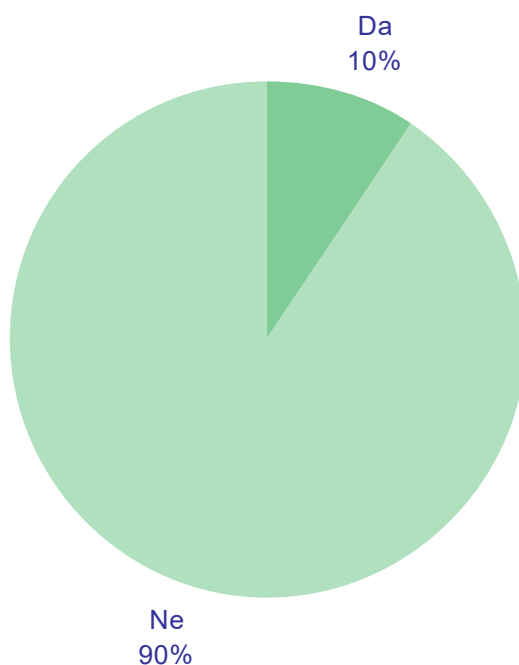
Nešto manje od 10% ispitanica navelo je da ima invaliditet – Grafikon 9. U uzorku je bilo značajno manje žena koje imaju invaliditet i koje primaju starosnu penziju, kao i značajno manje žena bez invaliditeta koje primaju invalidsku penziju – Tabela 9 (Prilog 1).

Ovi podaci su u skladu sa podacima iz popisa stanovništva iz 2011. godine, prema kome osobe sa invaliditetom čine oko 8% stanovništva u Srbiji.¹⁷⁷ Od ukupnog broja osoba sa invaliditetom, 58,2% čine žene, a 41,8% su muškarci, što je bitno više u poređenju sa brojem žena i muškaraca u ukupnoj populaciji (51,3% žena i 48,7% muškaraca). Međutim, treba imati u vidu da 60,3% osoba sa invaliditetom ima 65 i više godina, što znači da je prosečna starost osoba sa invaliditetom 25 godina viša od prosečne starosti opšte populacije u Srbiji.¹⁷⁸

177 Milan M. Marković, *Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014, str. 22

178 Ibid, str. 22-23

Grafikon 9: Invaliditet

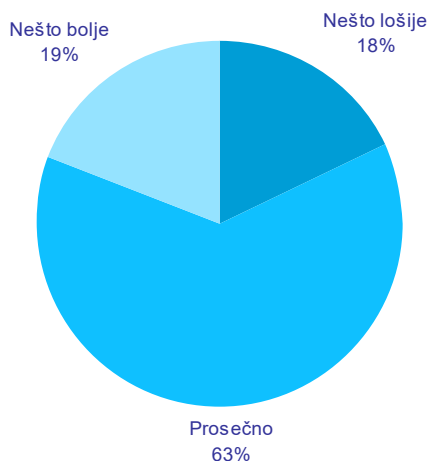
Baza: Ukupna ciljna populacija

Većina ispitanica procenjuje sopstveno zdravstveno stanje kao prosečno (62,7%), dok približno jednak broj procenjuje sopstveno zdravstveno stanje kao nešto bolje, odnosno, nešto lošije u poređenju sa drugim osobama istih godina – Grafikon 10. U starosnoj grupi 76-80 značajno veći broj žena procenjuje svoje zdravstveno stanje kao lošije u poređenju sa drugim osobama istih godina, a značajne razlike postoje i kod žena koje nemaju sopstvene prihode, kao i kod korisnica invalidskih i porodičnih penzija. Takođe, značajno više žena koje imaju višu ili visoku školu procenjuju sopstveno zdravstveno stanje kao nešto bolje u odnosu na druge osobe istih godina, kao i značajno veći broj žena koje su standard svog domaćinstva procenile kao dobar – Tabela 10 (Prilog 1)

Ovo je u skladu sa predstavljanim rezultatima istraživanja o povezanosti siromaštva i zdravstvenog stanja, odnosno, osobe koje su siromašne, kao i osobe sa niskim nivoom obrazovanja su lošijeg zdravstvenog stanja u poređenju sa ostatkom populacije, pri čemu se u starijem životnom dobu zdravstveno stanje i dodatno pogoršava.¹⁷⁹

179 Opširnije: Marija Babović i dr, op.cit, 2018 i Brankica Janković i dr, op.cit, 2018

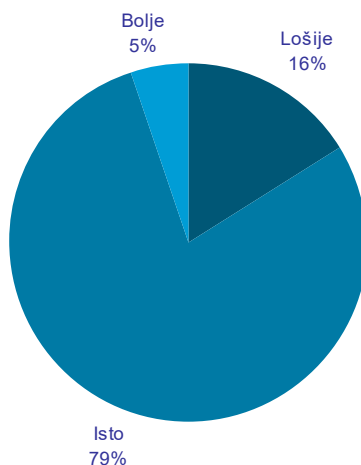
Grafikon 10: Procena zdravstvenog stanja u odnosu na osobe istih godina

Baza: Ukupna ciljna populacija

Većina ispitanica procenjuje svoje trenutno zdravstveno stanje kao isto u poređenju sa periodom od pre šest meseci (78,7%), oko 16% procenjuje trenutno zdravstveno stanje kao lošije i oko 5% kao bolje u poređenju sa periodom od pre šest meseci – Grafikon 11. Kao i kod prethodnog pitanja o zdravstvenom stanju uopšte, značajno je veći broj ispitanica koje su procenile svoje zdravstveno stanje kao lošije u poređenju sa periodom od pre šest meseci među onima sa osnovnim ili nižim obrazovanjem, kao i među onima koje nemaju sopstvene prihode i koje procenjuju standard svog domaćinstva kao loš – Tabela 11 (Prilog 1).

Grafikon 11: Procena zdravstvenog stanja u poređenju sa onim od pre šest meseci

Baza: Ukupna ciljna populacija

Imajući u vidu da je zdravlje veoma važno za starije osobe, razgovor na fokus grupama i dubinskim intervjuima je uključivao nekoliko pitanja u vezi sa zdravstvenim stanjem. Naša pretpostavka je bila da ozbiljnije zdravstvene teškoće utiču na njihov aktivan život u lokalnoj zajednici i demotiviraju ih za učešće u političkim procesima. Iako većina sagovornica ima zdravstvene probleme u skladu sa svojim godinama, to ih ne sprečava da funkcioniraju u okviru svog domaćinstva i u lokalnoj zajednici. I kada navode da boluju od više bolesti, objašnjavaju da koriste terapiju koju im je prepisana i da „drže pod kontrolom“ svoje zdravstveno stanje. Mlađe sagovornice (65-70) uglavnom smatraju da im je zadovoljavajuće zdravstveno stanje, odnosno, da su dobrog zdravstvenog stanja. .

- *Imam mnogo oboljenja, imala sam pet operacija.*
- *Narušenog sam zdravlja, bolujem od više bolesti, koje su pod kontrolom.*
- *Imam zdravstvene tegobe, ali uzimam lekove.*
- *Zdravstveno stanje mi je dobro, samostalno funkcionišem...*

Govorile su i o tome kako iz njihove perspektive funkcioniraju zdravstveni sistem i uglavnom su konstatovale da se specijalistički pregledi dugo čekaju i da za većinu prepisanih lekova treba platiti participaciju a neke plaćaju u celosti, što predstavlja izazov za one sa niskim penzijama ili bez stalnih izvora prihoda. Bilo je i pritužbi i na odnos zdravstvenih radnika prema starijima.

- *Zakazivanje specijalističkih pregleda je nerešivo. Nemamo mi svi para da idemo kod privatnih lekara.*
- *Što se zdravstvenih usluga tiče, moglo bi bolje. Ali mi smo siromašna zemlja... Može samo da se popravi odnos između lekara i pacijenata, što u zadnje vreme nije baš kako treba.*
- *Čeka se satima kod lekara, čak i kada imaš zakazano.*
- *Mi na selu i nemamo lekara, pa kad se razboliš, snalaziš se kako znaš.*
- *Kriv je sistem, a ne naši lekari. Bolje bi bilo da imamo porodičnog lekara, umesto izabranog koji pregleda sve kategorije...*
- *Ne možemo da zaustavimo proces starenja, ali možemo i treba da dobijemo drugačiji tretman u zdravstvu.*

Teško je doći do specijaliste, a nedostaju i gerijatri

Nisam zadovoljna stanjem u zdravstvu. Najveći problem mi je zakazati kod specijaliste. Do lekara opšte prakse se može doći u do nekih nedelju dana, a sve ostalo je jako teško. Obaviti neka snimanja, to je jako mukotrpno. Svakako bi to moralo trajati kraće, jer u našim godinama, kad se razbolimo, može to biti i fatalno, tako da je za nas jako bitno da ti rokovi budu mnogo kraći. To je jedna od zamerki.

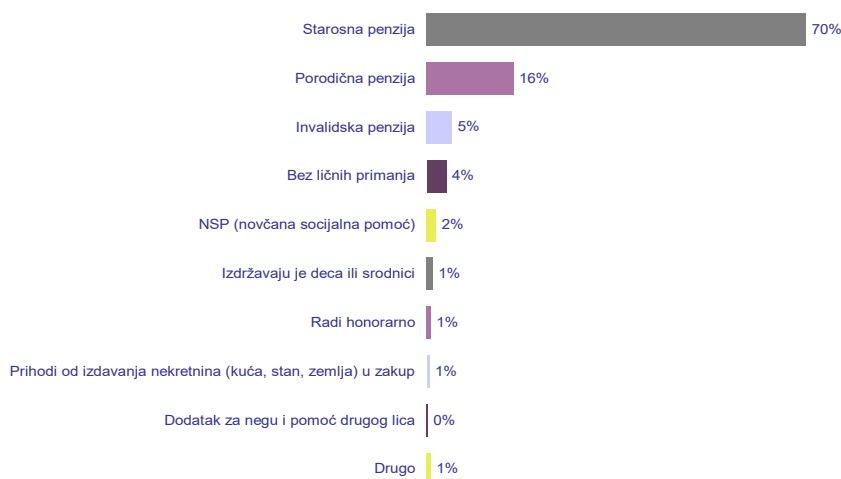
Što se tiče zdravstva i naših godina, mislim da bi jako dobro bilo da imamo gerijatrijsku službu. Psihički se loše osećamo kada dođemo kod lekara. Daju nam iste lekove svima, često viču, ne razumemo ih šta nam govore, brzo pričaju... Kod nas postoji želja da ostanemo psihički zdravi, fizički koliko možemo. Dajte nam kao što Evropa ima, gerijatra, čoveka koji razume naše godine i gde možemo otvoriti lepezu naših pitanja. A ne ono – zadovoljite se lekovima i hajde kući i čekaj da umreš.

Zdravstveni sistem je veoma bitan za sve a posebno za starije žene, jer sve ga koriste i veoma im je bitno da usluge dobiju na vreme, da su im dostupne, da usluge budu kvalitetne i da zdravstveno osoblje ima više vremena da saslušaju i razumeju probleme i potrebe starijih žena. Očito je da nedostaje preventivni rad jer i same kažu da im nisu potrebni samo lekovi već i razgovor i savetovanje sa lekarom, pa bi jedno od rešenja moglo da bude otvaranje savetovališta za starije žene i muškarce.

U vezi sa osnovnim izvorima prihoda, najveći broj ispitanica prima penziju, dok oko 4% nema nikakvih ličnih prihoda, nešto ispod 2% prima socijalnu pomoć, a ispod 1% radi honorarno, ima prihode od izdavanja nekretnina ili prima dodatak za pomoć i negu drugog lica – Grafikon 12.

Kada se podaci o osnovnim izvorima prihoda ispitanica ukrste sa drugim socio-demografskim karakteristikama, evidentno je da starosnu penziju prima značajno niži broj žena sa osnovnim ili nižim obrazovanjem, kao i žena koje žive na selu. S druge strane, značajno veći broj žena koje primaju porodičnu penziju je u starosnoj grupi 80+, među ženama koje žive na selu, kao i među onima koje imaju osnovno ili niže obrazovanje – Tabela 12 (Prilog 1). Ovi nalazi ukazuju da veliki broj žena niskog obrazovnog nivoa, kao i veliki broj žena koje žive na selu nisu bile zaposlene na otvorenom tržištu rada, te nisu ostvarile pravo na penziju. Zbog toga je veliki broj starijih žena u situaciji da prima porodičnu penziju, koju su nasledile od supruga.

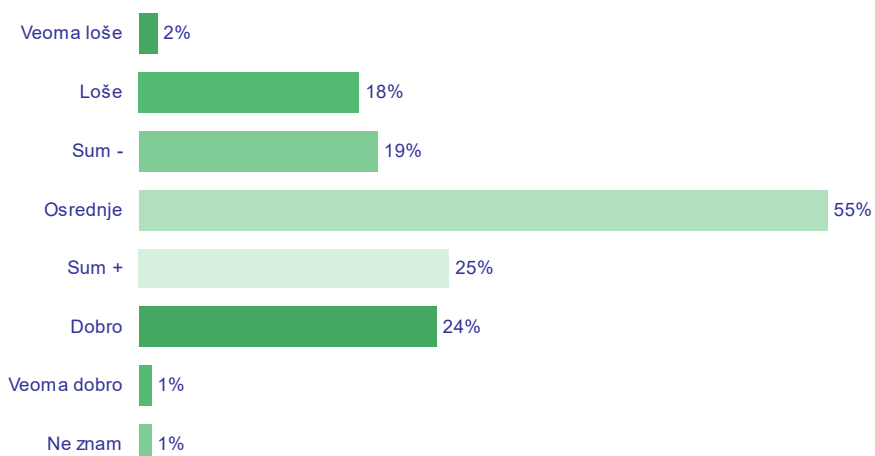
Grafikon 12: Osnovni izvor prihoda

Baza: Ukupna ciljna populacija

Nešto ispod 20% ispitanica procenjuje standard svog domaćinstva kao veoma loš ili loš, oko 55% procenjuje svoj standard kao osrednji, dok nešto ispod 25% ispitanica procenjuje standard svog domaćinstva kao dobar ili veoma dobar – Grafikon 13. Sagledavanjem drugih socio-demografskih karakteristika može se zaključiti da je obrazovanje ispitanice ključno za standard domaćinstva. Naime, značajno veći broj žena koje imaju osnovno ili niže obrazovanje procenjuje standard svog domaćinstva kao loš, dok značajno veći broj ispitanica koje imaju više ili visoko obrazovanje procenjuje standard svog domaćinstva kao dobar – Tabela 13 (Prilog 1).

Grafikon 13: Kako biste procenili standard svog domaćinstva

Baza: Ukupna ciljna populacija

2.2.3. Svakodnevni život i stavovi

Svakodnevni život i stavovi starijih žena utvrđivani su kroz set pitanja koja su se odnosila na način na koji uobičajeno provode vreme, a pojedine aktivnosti su bile ponuđene, kao što su: gledanje televizije, kućni poslovi, druženje sa komšijama i prijateljima, šetnje, rad u bašti/vikendici, pomoć oko čuvanja unučića ili drugih srodnika, ručni radovi, internet, putovanja, kulturni događaji, volontiranje, plaćeni rad i slično. Pored toga, ispitanice su procenjivale koliko vremena imaju za sebe. Takođe, jedno pitanje se odnosilo na oblasti u zajednici u kojima bi starije žene trebalo da imaju aktivniju ulogu, kao što su kulturne aktivnosti, zdravstvena zaštita stanovništva, ekologija i zaštita životne sredine, socijalna zaštita, obrazovanje, infrastruktura i slično, dok se jedno pitanje odnosilo na načine učestvovanja starijih žena u životu zajednice, kao što su izlazak na izbore, rad u savetima mesnih zajednica, učešćem u anketama koje se tiču zajednice, radom u kućnom savetu, učešćem u radu skupštine opštine/grada, učešćem na debatama i tribinama i dr.

Provođenje vremena i svakodnevne obaveze

Većina ispitanica provodi vreme gledajući televiziju, radeći kućne poslove, u druženju sa prijateljima i komšijama, kao i u šetnjama. Skoro polovina žena navodi da radi u bašti/vikendici, dok 44% pomaže oko unučića ili drugih srodnika. Nešto manji broj vreme provodi na putovanjima i ima prilike da posećuje kulturne događaje. Nije mali ni broj onih koje navode da radi za novac po bilo kom ugovoru, bez ugovora ili volonterski (15%). Najveći broj žena koje rade za novac, ali bez ugovora o radu su starosnog doba 65-69 godina, a procenjuju da imaju loš standard domaćinstva – Grafikon 14.

Među ispitanicama postoje značajne razlike u načinu na koji provode vreme, odnosno, aktivnostima na kojima su angažovane. U šetnje ide značajno manji broj žena koje žive na selu i značajno veći broj žena koje žive u gradu. Značajna je razlika u starosnoj grupi 65-69, u kojoj veći broj žena pomaže oko unučića ili drugih srodnika, koriste internet u većem broju, više posećuju kulturne događaje i češće rade za novac, ali bez ugovora o radu. S druge strane, sve prethodno navedeno u značajno manjoj meri rade žene iz starosnih grupa 76-80 i 80+.

Žene koje imaju osnovno ili niže obrazovanje manje koriste internet, manje putuju i manje posećuju kulturne događaje, dok sve navedeno značajno više rade žene koje imaju više ili visoko obrazovanje. Žene koje žive u gradu više putuju i više posećuju kulturne događaje u poređenju sa ženama koje žive na selu. Takođe, značajno je manji broj žena koje putuju i koje posećuju kulturne događaje među ženama koje su procenile standard svog domaćinstva kao loš i među ženama koje primaju porodičnu penziju. Žene koje su članice političkih partija ili su bile članice političkih partija više putuju – Tabela 14 (Prilog 1)

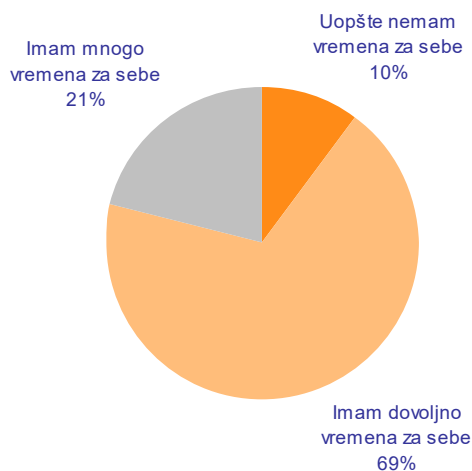
Grafikon 14: U kojim aktivnostima provodite dan

Baza: Ukupna ciljna populacija

Najveći broj ispitanica navodi da ima dovoljno vremena za sebe (68,6%) – Grafikon 15. Značajno veći broj žena iz starosne grupe 80+ ima mnogo vremena za sebe, dok značajno manji broj žena iz starosne grupe 65-69 navodi da ima mnogo vremena za sebe. Žene koje žive na selu u značajno većem broju nemaju uopšte vremena za sebe – Tabela 15 (Prilog 1).

Grafikon 15: Koliko imate vremena za sebe

Baza: Ukupna ciljna populacija

Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjua ukazuju da starije žene, iako su formalno završile svoj radni angažman i otišle u penziju i dalje nastavljaju sa različitim radnim aktivnostima, sve do najdublje starosti. One i dalje obavljaju najveći deo poslova u domaćinstvu, bilo da žive same ili sa svojim partnerom/suprugom ili u višečlanim porodicama. Spremanje obroka, priprema zimnice, čišćenje kuće, pomoć oko unuka i praunuka i slično, spada u poslove koje starije žene obavljaju, nekada po sopstvenom izboru ili zato što nema ko mlađi to da radi, a nekada zato što im je nametnuto. Pored toga, starije žene se često staraju i neguju druge odrasle, zavisne članove porodice ili familije. Prema izjavama žena najveći teret u domaćinstvu snose starije žene iz seoskih sredina, koje do kraja života, odnosno, „dok mogu da stoje na nogama“ moraju da rade u kući, na njivi i u štali. Većina njih izjavljuje da nemaju uvek dovoljno slobodnog vremena za sebe, a i kada ga imaju provode ga u kući. Učesnice fokus grupa su bile starije žene koje su aktivne i angažovane ne samo u okviru domaćinstva, već i u lokalnoj zajednici, ali ukazuju da to nije slučaj sa većinom starijih žena, za koje kažu da nisu aktivne u zajednici. Kao ilustraciju njihovog svakodnevnog života, slobodnog vremena i stavova o neaktivnosti starijih žena u zajednici, navodimo neke odgovore:

- *Većina žena ima dosta obaveza i malo vremena za sebe. Mi žene kada odemo u penziju preuzmemo te obaveze same. Nekad nam to nameću neke životne okolnosti, a ponekad je to naša dobra volja. Recimo, umesto da podelimo vreme na ono koje moramo da obavimo u kući za potrebe porodice i onda da ostalo vreme iskoristimo za sebe, mi i to vreme koje bi trebalo da iskoristimo za sebe, najčešće koristimo tako što svojoj deci damo za pravo da nam dovedu unučiće, da obavimo neke druge obaveze, tako da slobodnog vremena imamo zaista malo.*
- *Što se tiče slobodnog vremena, ja nemam nikako, ja sam oduvek čuvala decu, svoju, pa svoje dece, a sad čuvam unučiće svoje pokojne sestre, otac im je preminuo.*
- *Ja imam puno obaveza, ali imam i vremena za sebe, imam supruga koji je puno puta operisan i šlog doživeo i tu imam puno obaveza, puno idemo po lekarima, održavam kuću i dvorište i cveće, ali eto, stižem da imam i vremena za sebe, bar malo da dam oduška.*
- *(Žena) ima (slobodnog vremena) koliko hoće, ali mi sve 'oćemo da ugodimo na decu i mi smo krive, da im se sve servira i kad ona ne traže. Ja sam Vranjanka mi smo najljubive na decu...*
- *Važno je da se izboriš za sopstveni stav i za svoje lično vreme. Ja se cele nedelje posvetim unucima, kad dođe vikend skuvam im lonac sarme ili nečega, stavim ranac na leđa i idem, to je moj dan koji sam rešila da posvetim sebi. Ali malo je starijih žena koje to mogu sebi da priušte.*
- *U mom okruženju ja ne znam starije žene koje su aktivne u lokalnoj zajednici, ali smatram da su u ovom trusnom periodu od 30 godina sve te žene na svojim plećima podnele mnogo toga. I jednostavno, kada su otišle u penziju, one su*

se ili razbolele ili imale druge obaveze, oko unučića. Iz tog razloga, po meni, nisu aktivne. U mom okruženju starije žene su sve većinom bile domaćice. To je naviklo da bude u kući i nije ni naviklo da nešto izlazi, da se druži, da ih sad okrenete pitale bi one „ih, šta ću ja sa tim babama“ ili nešto.

- *Ja sam na selo, poljoprivreda, imam puno obaveza, oko stoke, ali opet po kući mora da se sredi i ceo dan ima posla. Bez obzira na moje godine (74), uvek ima posla. Ima mlađih da pomognu, ali čuvam ovce i oko stoke i kuće pomalo... Tako smo navikli, tako radimo, to je život (na selu)...*
- *Tradicija je još uvek jaka, jer imate na selu vrlo mali broj žena koje su vlasnice imanja. Kad otac ima žensku decu, vrlo često imanje prepíše na zeta ili unuke a kćerku preskače. Ona se doživljava da ili nije vredna ili nije sposobna. A znamo da celo seosko domaćinstvo počiva na leđima jedne žene, ona treba da organizuje i oko radnika i da skuva ručak i da vodi računa oko dece.*
- *Bez obzira da li su završile radni vek, one u selu i dalje imaju obaveze, ali u gradu ipak imaju manje obaveza a više vremena za sebe.*
- *Ja u slobodno vreme vezem jastučice, jastučnice, dok muškarci idu u kafanu ili na utakmicu.*
- *Žene u našim godinama su mnogo umrtvljene, teško im je da krenu, više vole da provode vreme u kućama, ućaure se.*

Sa 83 godine od jutra do večeri u službi drugima

Moj dan počinje oko sedam sati, kada ustajem, spremam doručak meni i mužu. Zatim spremam ručak, za mene i muža i za sina i snaju, kojima svakodnevno šaljem sve što je potrebno. Moj sin je invalidski penzioner, a snaja nikada nije radila. Oni žive od invalidske penzije koja iznosi 14 000. Zato im mi sve kupujemo i spremamo hranu svakodnevno. Srećom, pa imamo dve penzije pa nekako sastavljamo kraj s krajem. Spremam hranu i za moga brata koji je bolestan. Takođe, obilazim sestru koja je nemoćna da izlazi, pomažem joj sve što treba. Ja po ceo dan radim, ja sam sluškinja svima. Čistim, spremam, ribam... Suprug ne čuje ništa i moram da vičem i da se sa njim objašnjavam. On je jedinac i navikao je samo da se njemu sve ugađa. Sve da bude kako je on odredio. Ja samo radim za druge, nemam vremena za sebe. Nikad nemam vremena da se posvetim sebi. Uvek sam tu za druge i tako do uveče, do 10 sati kada idem da spavam. A tako bi volela da na miru odem negde gde me niko ništa ne pita, ne traži i da sednem da gledam i uživam u prirodi, u žuboru neke reke i u cvrkutu ptica. Danas ne mogu da se bavim sportom kao što sam nekada ali bi mogla makar da šetam u prirodi.

Ovo je samo jedan od primera starijih žena koje u veoma poznim godinama neprekidno rade, odnosno, „u službi su“ članovima uže i šire porodice. One ne kažu da su bolesne i da im je potrebna podrška i pomoć, već obavljaju sve poslove dokle god mogu. U suprotnom, urušava se čitav porodični sistem. Veoma često niko

u porodici ne primećuje i ne prepoznaje da je toj starijoj ženi potreban odmor i slobodno vreme, a ni same starije žene i kada imaju potrebu da nešto promene, to ne čine jer porodica od njih zavisi.

„Kao uslužna delatnost“

Ja sam jako puno davala. I došla sam u situaciju da u mojoj porodici nemaju odnos prema meni kao da sam ja u tom nekom starijem dobu. Gledaju me kao da sam mlađa osoba i da sad sve mogu. Međutim, kad dođeš u određene godine, polako posustaješ i ne možeš baš sve. Ja vežbam, idem u teretanu, svašta radim da bih bila vitalna. Upravnica sam, angažovana sam na sve strane. Ali polako dođeš u situaciju da navikneš one pored sebe da ti sve možeš. Ne možeš ni da se požališ, ne veruju ti kada ti je teško. Došla sam u situaciju da kažem – dosta je bilo, ne dam više nikom ništa. Sad kao uslužna delatnost, radim od toliko do toliko i završavam. Živiš u porodici i stalno moraš da budeš angažovana. Istina je da mi izgledamo drugačije, da se borimo, ali život i naše telo govori nešto drugo. Smatram da smo zaista ugrožene zato što mnogo moramo da uradimo i stalno nas gledaju – čuvaj unučiće... Ja ću doći da ga vidim i pomazim i to je moje. Ja moram da odmorim organizam, da bih mogla da nastavim. Treba da budemo aktivne, ali u granicama.

Očito je da starije žene na različite načine percipiraju svoje obaveze i svoje lično slobodno vreme. Pojedine percipiraju da imaju obaveze i pomirile su se sa tim da su kućni poslovi samo ženski poslovi, prihvatile su svoju ulogu i ne pokušavaju i ne smatraju da nešto treba da promene, bez obzira što im je teško. Druga grupa njih je svesna da nešto treba da promene u svom odnosu prema obavezama koje nameću sebi ili koje su im nametnute, ali ne čine ništa. Treća grupa starijih žena su one koje znaju da naprave granicu između kućnih obaveza i ličnog slobodnog vremena, kojih je daleko manje.

Učešće u aktivnostima u zajednici

Veliki broj ispitanica smatra da bi starije žene trebalo aktivnije da učestvuju u kulturnim aktivnostima u zajednici (50%), u aktivnostima u vezi sa zdravstvenom zaštitom stanovništva (46%), u ekologiji i zaštiti životne sredine (43%) i u aktivnostima u vezi sa socijalnom zaštitom (36%) – Grafikon 16. Značajno manji broj žena sa osnovnim i nižim obrazovanjem smatra da starije žene treba da imaju aktivniju ulogu u kulturnim aktivnostima, ekologiji i zaštiti životne sredine, socijalnoj zaštiti, obrazovanju i infrastrukturi, dok istovremeno, značajno veći broj žena sa višom ili visokom školom smatra da su upravo to oblasti u kojima bi starije žene trebalo da imaju aktivniju ulogu. Ekologiju i zaštitu životne sredine, kao i obrazovanje, žene koje žive u gradu u značajno većoj meri prepoznaju kao oblasti u kojima bi starije žene trebalo da imaju aktivniju ulogu. Kulturne aktivnosti navode u značajno većem broju žene koje su standard svog domaćinstva procenile kao dobar. Takođe, žene koje su ranije bile članice političkih stranaka u značajno većem broju prepoznaju socijalnu zaštitu i infrastrukturu kao oblasti u kojima bi starije žene trebalo da imaju aktivniju ulogu – Tabela 16 (Prilog 1).

Grafikon 16: U kojim oblastima u zajednici bi starije žene trebalo da uzmu aktivniju ulogu

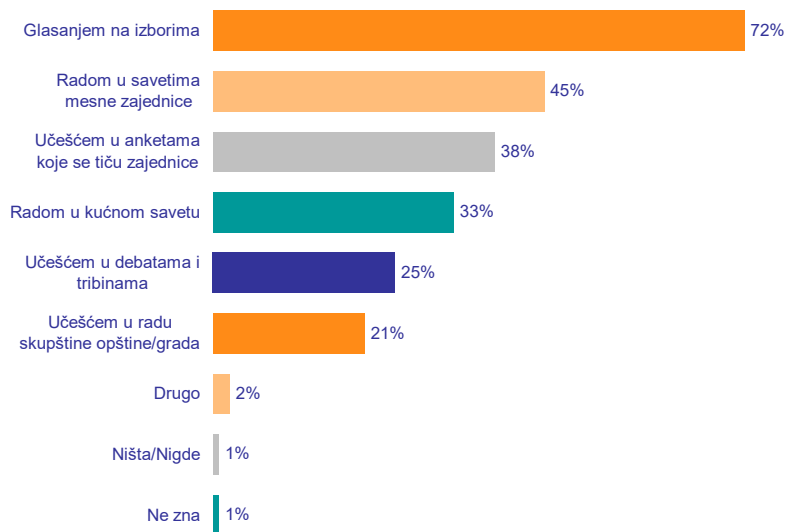

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Većina ispitanica smatra da bi starije žene trebalo da učestvuju u životu zajednice glasanjem na izborima (72,4%), a slede rad u savetima mesnih zajednica (45%), kao i učešće u anketama koje se tiču zajednice i radom u kućnom savetu – Grafikon 17. Kod odgovora na ovo pitanje nema statistički značajnih razlika u odnosu na starosno doba ispitanica, ali postoje statistički značajne razlike u odnosu na obrazovanje. Ispitanice koje imaju više ili visoko obrazovanje u značajno većoj meri smatraju da starije žene treba da učestvuju u radu saveta mesnih zajednica, anketama koje se tiču zajednice, radom u kućnim savetima, učešćem u debatama i tribinama, kao i učešćem u radu skupština opština/gradova.

S druge strane, ispitanice koje imaju osnovno ili niže obrazovanje u značajno manjoj meri smatraju da starije žene treba da učestvuju u navedenim aktivnostima u zajednici. Takođe, postoje značajne razlike u odnosu na to da li ispitanice žive u gradu ili na selu, pa značajno veći broj ispitanica koje žive u gradu smatra da starije žene treba da učestvuju u radu kućnih saveta, u debatama i tribinama, kao i da učestvuju u radu skupština opština/gradova, dok značajno manji broj žena koje žive na selu to smatra. Takođe, postoje statistički značajne razlike u odgovorima žena koje su članice političkih partija ili koje su bile članice političkih partija, tako što one u značajnoj meri više navode da bi starije žene trebalo da učestvuju u životu zajednice kroz rad u kućnim savetima, učešće u debatama i tribinama i učešće u radu skupština opština/gradova – Tabela 17 (Prilog 1).

Grafikon 17: Na koji način bi starije žene trebalo da učestvuju u životu zajednice

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Važno je ukazati i na stavove starijih žena koji se odnose na uticaj muškaraca i odlučivanje u vezi sa pitanjima koja se tiču žena i zajednice u celini. Najveći broj učesnica fokus grupa i dubinskih intervjua ukazuju da muškarci imaju dominantniju ulogu u odlučivanju na svim nivoima, počev od odlučivanja u domaćinstvu, pa u udruženju penzionera, u mesnoj zajednici i na dalje. Pored toga, svesne su da ima žena koje se bore za svoje učešće u odlučivanju i koje uspevaju u tome, ali je njih manje. Neki od odgovora ispitanica na ovu temu:

- *U 90% muškarci se pitaju. Potreba za kontrolom je kod njih izražena.*
- *Većinom muška populacija, nas niko ništa ne pita, mi smo uvek ponižene žene od strane muškaraca... slabo nas cene i poštuju, nas starije žene pogotovo.*
- *Muškarci su brojniji u telima koja donose odluke, pa su time i statistički glasniji. Što kaže gospođa, dok smo bili u radnim odnosima, bio je zbor radnih ljudi, bio je radnički savet, imali ste razne komisije i mogli ste ako ste bili zainteresovani da budete u nekoj komisiji, da kažete svoje mišljenje i da to mišljenje bude ili ne bude uvaženo i da čujete kontra argumente. Ovde nemate gde šta da kažete, čak ni u sopstvenoj porodici.*
- *Konkretno u mom slučaju muškarci su mnogo aktivniji pa i u odlučivanju. Prvo što koriste priliku da pobjegnu od kuće, drugo da se prikazuju drugačije. Imaju taj neki ... ne znam... kući su drugačiji, a u društvu su drugačiji. Mislim da su oni mnogo aktivniji i žele da budu aktivniji i taj društveno koristan rad za njih je mnogo značajniji a ovamo imaju ženu koja sve vuče, celu porodicu.*

- *Muškarci su na svim vodećim pozicijama i naravno da imaju uticaj na sva pitanja, pa i ona koja se tiču žena. Oni smatraju da žene nisu sposobne. Tu greše. Žene moraju da se edukuju. Kad dođu na fakultete i kad se sve to izjednači. I posle kad se biraju u raznim telima, da budu podjednako i muškarci i žene, da bi mogli da iznesemo sve to kako treba. I da podelimo poslove da bi svi bili zadovoljni“.*
- *Da vam kažem, u tom odlučivanju uopšte nije bitno ko nadvlada. Bitno je ono što se glasa, da li je dobro za narod ili nije a ne sad da li ću ja da nadvladam. Šta imam da nadvladam ako je nešto dobro?*
- *Evo ja ću dati primer za to odlučivanje. To je primer pomoćnika gradonačelnika za ekologiju, koja je žena. Ono koliko ja znam, ona to više neće biti, iako je ona to radila jako dobro. E sad, tu treba da dođe mnogo novca za ekologiju i sad bi to trebalo da vodi neki mlađi muškarac. Ja to smatram diskriminacijom žena. To je neko moje mišljenje: sada kada dolaze pare skloni ženu, muškarac će bolje da upravlja projektima iz ekologije. Svi direktori javnih preduzeća gde su pare su muškarci, a ja ću da budem direktorka biblioteke, direktorka muzeja, direktorka arhiva, galerije, tamo gde je plata duplo manja nego što je plata direktora nekog javnog preduzeća, ali tamo gde su finansije i gde se kreću pare i gde se okreću pare, to po pravilu muškarci uzimaju ženama jer ne žele da žene raspolažu velikim novcem i to je moje ubeđenje.*

Iz navedenih odgovora evidentno je da starije žene jasno uočavaju rodno zasnovanu diskriminaciju u društvu, u kome su još uvek duboko ukorenjeni rodni stereotipi i žene, a posebno starije žene, nisu u jednakom položaju u poređenju sa muškarcima niti imaju isti društveni uticaj.

2.2.4. Učešće starijih žena u javnom životu

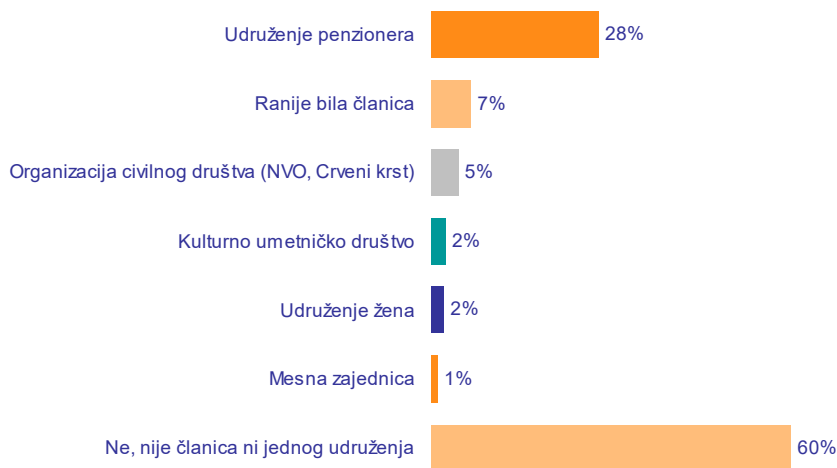
Učešće starijih žena u javnom životu merili smo kroz pitanja o članstvu u udruženjima i razlozima zbog kojih ispitanice nisu, odnosno, zbog kojih su prestale da budu članice udruženja. Takođe, ispitanicama smo ponudili da na skali od 1 do 5 ocene svoju zainteresovanost za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim, rekreativnim uslugama/programima, a onima koje nisu zainteresovane za ovaj vid učešća, pružili smo mogućnost da među ponuđenim razlozima za nezainteresovanost prepoznaju one koje njih lično čine nezainteresovanim.

Članstvo u udruženjima

Većina ispitanica nije članica ni jednog udruženja, a tek 7% ispitanica su ranije bile članice nekog udruženja. Među ispitanicama koje jesu članice udruženja, najviše je onih koje su u udruženju penzionera, dok je daleko manji procenat starijih žena koje su članice OCD i kulturno- umetničkih društava. Žene koje su uključene u udruženja penzionera u najvećem broju slučajeva nisu posebno aktivne u udruženjima, već su se učlanile da bi jeftinije nabavljale ogrev za zimu, zimnicu na rate ili da bi pozajmljivale novac iz kase uzajamne pomoći i bile u prilici da konkurišu za odlazak u banje na rehabilitaciju, o trošku Fonda PIO, jer su iz grupe onih sa nižim penzijama.

Simptomatično je da su u udruženjima žena samo 2% ispitanica – Grafikon 18. Jedan od razloga za takvo stanje svakako je i činjenica da je među udruženjima žena u Srbiji relativno malo onih koje se specijalizovano bave pitanjima vezanim za položaj starijih žena.

Grafikon 18: Da li ste članica nekog udruženja?

Višestruki odgovori; Baza: ukupna populacija

Podaci o članstvu starijih žena u udruženjima potvrđuju nalaze ranijih istraživanja, prema kojima je u Srbiji učešće starijih u OCD izrazito nisko, pri čemu je žena u odnosu na muškarce manje u članstvu kako tradicionalnih organizacija, poput crkvenih, tako i sportskih i aktivističkih. Njihovo učešće je nešto veće u odnosu na muškarce jedino u humanitarnim organizacijama (1,4:1,1),¹⁸⁰ što je odraz tradicionalne rodne uloge žena u društvu.

Nizak nivo uključenosti starijih žena u članstvo udruženja treba tumačiti i u svetlu relativno niskog poverenja javnosti u OCD (16%), koje je daleko niže od poverenja

180 Izvor: ISI, 2012. Navedeno prema: Babović i dr, op.cit, 2018, str. 50-51.

koje uživaju institucije sistema (vojska 57%, policija 39%) i crkva (46%), ali¹⁸¹ i ukorenjenog negativnog imidža nevladinih organizacija u javnosti.¹⁸²

Ukrštanje nalaza sa socio-demografskim karakteristikama ispitanica, čiji su rezultati prikazani u Tabeli 18 (Prilog 1), pokazuje da nema značajnijih odstupanja u pogledu članstva u udruženjima s obzirom na godine starosti ispitanica, niti s obzirom na njihovo obrazovanje. Postoji, međutim statistički značajna razlika u odgovorima ispitanica koje pripadaju kategoriji „domaćica bez prihoda“, njih je u odnosu na ostale dve kategorije ispitanica (penzionerke i žene koje imaju prihode od socijalne pomoći, rente) ispod proseka u pogledu članstva u udruženjima penzionera, što je i razumljivo, s obzirom da nemaju status penzionerki, a iznad proseka su među ispitanicama koje nisu članice ni jednog udruženja. Očigledno je da građanski aktivizam „domaćica bez prihoda“ u odnosu na ostale kategorije žena značajno manji, što negativno utiče na kvalitet njihovog društvenog života i socijalnu uključenost. Zato ovoj kategoriji žena treba posvetiti posebnu pažnju u aktivnostima usmerenim na motivisanje i uključivanje u članstvo organizacija civilnog društva.

Nešto manje značajan nivo razlike postoji među ispitanicama s obzirom na osnovne izvore prihoda: u odnosu na ispitanice koje su korisnice penzija, ispitanice bez primanja i one koje su korisnice socijalne pomoći ili drugih prihoda u značajno manjem broju su članice udruženja penzionera i više ih je među onima koje nisu članice ni jednog udruženja. Takođe, ispitanice koja žive na selu nešto manje su zastupljene u kategoriji ispitanica koje su nekada bile članice udruženja. Manje učešće žena bez prihoda u udruženjima penzionera je razumljivo, s obzirom da nemaju status penzionerki, ali kada je reč o angažovanju u drugim udruženjima, ispitanice bez prihoda i one koje su korisnice socijalne pomoći ili imaju druge prihode generalno imaju manju motivaciju za uključivanje u rad udruženja.

Žene na selu manje su zastupljene u članstvu udruženja, na šta svakako utiče i nerazvijenost civilnog sektora u seoskim sredinama, ali i manje slobodnog vremena žena na selu, imajući u vidu da je njihovo radno opterećenje veće u odnosu na žene u gradu: one u poljoprivredi rade duže od prosečnog radnog vremena, a da istovremeno obavljaju gotovo sve kućne poslove,¹⁸³ a slobodno vreme najviše troše

181 Prema nalazima istraživanja iz 2017. godine, poverenje opšte populacije u nevladine organizacije je samo 16%. *Javno mnjenje Srbije, Politički aktivizam građana Srbije*, CeSid, Beograd, 2017, str. 36.

182 Zdenka Milovojević, *CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju*, Istraživački i analitički centar Argument, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Beograd, 2006, str. 196.

183 Podaci o korišćenju vremena pokazuju da su žene u seoskim sredinama najviše opterećene neplaćenim poslovima staranja. Tokom 2015. godine, one su provodile 21,1% svog vremena u neplaćenim kućnim poslovima, dok su žene u gradskim područjima provodile malo manje vremena u tim aktivnostima – 17,9%. *Ekonomska vrednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji*, Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, Beograd, 2020, str. 25. Dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/Analiza_monetarne_vrednosti_neplacenog_rada_UN_Women_SRB.pdf

na odmor kako bi obnovile energiju za ponovni rad.¹⁸⁴

Postoji jasna korelacija između članstva ispitanica u političkim strankama i članstva u udruženjima. Naime, u kategoriji ispitanica koje nikada nisu bile članice udruženja manje je onih koje jesu ili su bile članice političkih stranaka. Politički angažman ispitanica nije, međutim, od uticaja u pogledu članstva u kulturno-umetničkim društvima, udruženjima žena i mesnim zajednicama – Tabela 18 (Prilog 1).

Većina sagovornica koje su učestvovala u fokus grupama i dubinskim intervjuima su članice organizacija civilnog društva, na lokalnom ali i na nacionalnom nivou. Ovo nije iznenađujuće jer smo u ovom istraživanju koristili usluge lokalnih nevladinih organizacija, zbog čega su starije žene, koje su članice udruženja, bile učesnice istraživanja. Među sagovornicama bile su uglavnom starije žene koje su u radnom periodu bile društveno aktivne i najčešće su nastavile da budu aktivne i nakon odlaska u penziju. Međutim, to nije pravilo koje važi za sve žene. Najveći broj žena se odlaskom u penziju povlači iz javnog i društvenog života. One koje se učlanjuju u udruženja penzionera najčešće to čine radi korišćenja povoljnosti pri nabavkama, pozajmicama i odlascima na rehabilitaciju u banje i slično:

- *Članica sam upravnog odbora u udruženju penzionera i učestvujem u donošenju odluka.*
- *Ja sam u aktivu žena, gde se okupljamo svakog četvrtka. Imamo sat vremena na raspolaganju za druženje, a posle nas muškarci iz udruženja penzionera isteraju, nekad i ne završimo sve što smo imale. Na primer, ako vežbamo u horu za neki nastup ili solo pevamo. Oni (muškarci) hoće da igraju šah ili domine, pa im mi žene smetamo. Nismo se izborile za više vremena. Inače mi smo jedine starije žene u Boru koje su aktivne izvan domaćinstva. Nas 40-ak i to je sve. Ostale su po kućama, rade ili gledaju televiziju. Neke su se jednostavno opustile odlaskom u penziju i više ih osim kuće i unuka ništa i ne interesuje.*
- *Član sam likovnog udruženja i gljivarskog. Pokreće me potreba za kreativnošću. Još uvek sam član i aktivna sam jer imamo dve izložbe godišnje. Uvek sam bila član nekog udruženja.*
- *Bila sam članica mnogih udruženja u mladosti. Sada sam u Kolu srpskih sestara, organizacije koja se bavi humanitarnim i obrazovnim radom. Pokreće me želja da još uvek mogu da pomazem nekom.*
- *Ja imam sreću da muž i ja imamo ista interesovanja i stalno idemo zajedno. On glumi i peva ja glumim i recitujem. Išli smo po svim privatnim domovima držali smo koncerte i ulepšavali život tim ljudima koji ne mogu da se maknu sa svoje postelje. Ne mogu da vam opišem koliko se osećam ispunjeno kada se vratim kući i vratim film i sliku kako je taj neko bio srećan dok je slušao naše recitacije, pevanje i kako se radovao našim poklončicima koje smo im nosili.*

184 *Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednih domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava*, SeCons, UNDP, Beograd, 2008, str. 56-57.

Stavovi se često formiraju u kući u najranijem uzrastu

Mi smo generacija trećeg doba. Iz naše kuće, gde smo rođene, smo ponele mnogo toga. Od majki i baka, da budemo žene, majke, domaćice. Koliko god htele da se uključimo i budemo aktivne u društvenom i političkom životu, mi smo nosioci mnogo toga što muškarci nisu ni svesni da treba uraditi u porodici. Možda nam vaspitanje to ne dozvoljava, da se aktiviramo u lokalnoj zajednici ili da radimo nešto samo za sebe. Deca nam nekad kažu da ostavimo sve kućne poslove i da čitamo, šetamo, bavimo se sobom. Ali vaspitanje je drugačije i važnije je da se prvo obave sve obaveze u porodici. Mi smo same krive, na neki način. Što kuvamo, što usisavamo, što smo zaboravile kako izgleda čitati, kako izgleda gledati neki dobar film, kako izgleda izaći i šetati. Igrati se sa unucima, ali na jedan intelektualan način, da nije stalno na telefonu i kompjuteru.

Članica sam Sindikata penzionera i u međunarodnom udruženju, pa učestvujem u odlučivanju u sindikatu. Pokreće me to što sam rasla u takvoj porodici gde je žena imala pravo glasa i pravo mišljenja. Ja sam se i dok sam radila borila za prava u sindikatu, tako da verovatno zbog toga. Kad sam otišla u penziju, ja sam rekla: ja sam baka svojim unukama i nikom više. Neću da dozvolim da se obučem u crno, sedim kod kuće, da pletem čarape i da radi od mene ko šta hoće. Ja to sebi ne mogu da dozvolim. Ja sam aktivna i mislim da mi to daje neki pogon da bude bolje.

I ovaj primer potvrđuje prisustvo jakih tradicionalnih obrazaca, kao i činjenicu da je veoma važno vaspitanje i socijalizacija u detinjstvu na stavove u odraslom dobu. Najveći broj starijih žena sa kojima smo razgovarale smatra da starije žene nisu dovoljno aktivne i navode različite razloge za njihovu neaktivnost, kao što je uticaj porodičnog vaspitanja, rodne uloge, životne prilike, ali i sopstveni izbori.

Rodna nejednakost

Ne, starije žene nisu aktivne u javnom prostoru, to je već model i najčešći obrazac ponašanja žena i ponašanja prema ženama u srpskom društvu. Opšte je mesto da se život žena odvija na marginama društva, van sfere „javnog“, u oblasti „privatnog“, u porodici. Tako da se žene tek sa penzionisanjem još čvršće ušančuju u porodicu („baka servis“) i utoliko se gube iz javne sfere, gde nisu imale iste šanse i mogućnosti kao muškarci, ni ranije. Tome doprinosi diskriminacija kako žena, tako i starijih oba pola. Mi smo kao društvo/kultura skloni da potcenjujemo mogućnosti starijih i da im po pravilu ne ukazujemo poverenje.

U romskoj zajednici takođe su izražene tradicionalne rodne uloge, a istraživanja pokazuju da su Romkinje u bitno lošijoj poziciji u odnosu na Rome, kao i u odnosu na žene i muškarce iz većinske populacije.¹⁸⁵

185 Opširnije: Romski ženski centar Bibija, op.cit, 2019; Kosana Beker (ur), op.cit, 2019

Na prste da nas nabrojite

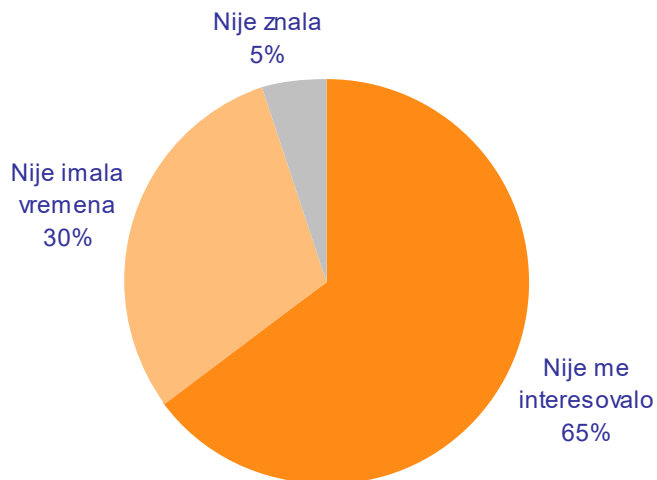
Ja sam predstavnik Romkinja, društveno i politički aktivna. Ali nas je veoma malo među Romkinjama. Možete na prste da nas nabrojite... Angažovana sam u civilnom sektoru, gde sam bila u prilici mnogo novog da naučim a i morala sam jer sam predstavljala moju romsku zajednicu pred ministrima, pred predsednikom Vlade...

Imam dovoljno vremena za sebe, zato što imam pomoć kćerke, koja gde god treba ona me zameni. Međutim, današnje starije Romkinje u 99% slučajeva nisu društveno aktivne, njima treba neko ko će da ih povede. To je generacija koja je završila najviše osam razreda, mnoge nisu završile ni četiri razreda, pa nisu nigde ni bile zaposlene. One su radile samo u kući oko dece i pomagale muškarcima oko skupljanja kartona i drugog otpada. Glavni teret brige o deci kod Roma je na ženi. Romkinje koje su završile srednju školu iz moje generacije, možete na prste da nabrojite. Samo tri Romkinje poznajem iz svoje generacije koje su završile fakultet. Zato danas najveći broj starijih Romkinja nema penziju, već žive od bedne socijalne pomoći. Od osam hiljada, šta možeš da uradiš, šta da skuvaš za ručak. Ima ih koje idu na kazan, u narodnu kuhinju. Poznajem par njih koje idu da prose a ima ih i koje idu i dalje da skupljaju karton, puževe ili šta već. Gde će one da budu uključene?

Razlozi neučlanjivanja u udruženja

Ispitanice koje nisu članice ni jednog udruženja, od tri ponuđena razloga zbog kojih nisu članice većinski su optirale za razlog „nije me interesovalo“. Više nego duplo manje je onih koje navode „nisam imala vremena, a 5% ispitanica nije znalo za takvu mogućnost – Grafikon 19.

Grafikon 19: Zašto niste članica ni jednog udruženja?

Baza: nisu članice ni jednog udruženja (60% od ciljane populacije)

Očigledno je da nedostatak interesovanja starijih žena predstavlja primarni razlog zbog koga nisu članice udruženja, ali za čak 30% starijih žena razlog je nedostatak vremena, što je korelaciji sa podatkom da čak 44% starijih žena radi fizički oko unučića ili drugih srodnika. Podatak da 5% ispitanica nisu članice ni jednog udruženja jer nisu znale za takvu mogućnost može se tumačiti time da u nekim sredinama, posebno seoskim, udruženja ne postoje, odnosno ne deluju, tako da je nizak i nivo informisanosti žena o mogućnostima angažovanja u udruženjima.

Ne postoje razlike u distribuciji odgovora prema obrazovanju, godinama starosti, mestu stanovanja i drugim socio-demografskim karakteristikama ispitanica. – Tabela 19 (Prilog 1).

Bilo je među učesnicama fokus grupa i dubinskih intervjuua žena koje nikada nisu bile članice ni jednog udruženja. Razlozi za neuključenost su veoma različiti ali najčešće su žene navodile nedostatak interesovanja, zauzetost kućnim obavezama i neplaćenim radom (nega zavisnih članova), sopstvena bolest, kao i kulturološke razloge u vezi sa tradicionalnom ulogom žene u porodici. Neki od odgovora u okviru ove teme:

- *Ne, ja nisam članica ni jednog udruženja. Ja sam prvo jedva čekala da odem u penziju, znate kako je to bilo u zadnje vreme. Jedva čekaš da ostariš da odeš u penziju s obzirom da su propadale firme. Onda kada sam otišla u penziju, razbolela sam se i jednostavno sve je otišlo u nekom drugom pravcu.*
- *Ne, nisam ni ja. Ja sam bila jako vezana za decu tj. unučad tako da nisam imala baš mnogo vremena za nešto drugo.*
- *Ja nisam nikad bila ni u jednoj stranci ni udruženju, niti me to interesovalo.*
- *Nikada nisam bila članica nekog udruženja. Nisam imala kontakte sa članicama koje bi me uključuje u aktivnosti tog udruženja.*
- *Žene odustanu kad naiđu na prve prepreke, baš zato što muškarci tako misle - da su same krive, da im je mesto u kući. Ako bi se neka žena sama pojavila sa 75-80 godina i htela da se angažuje, to bi bilo neobično i osuđivali bi je. A muškarci se bore, bez obzira na godine. Ne možemo da zaustavimo proces starenja, ali možemo da dobijemo drugačiji tretman i da se borimo za njega.*
- *Nikada nisam bila članica udruženja. Ja sam toliko obaveza imala u životu, da nisam postizala osim posla, kuće, muža, dece, prijatelja. To se na džumle dolazilo kod nas. Ja sam iz crnogorske porodice. Taman posla da mi dođe svekar ili svekrva, a ja otišla tamo negde. A sin im kod kuće. Mada mi on nikad ne bi zabranio, daleko od toga. Kad bih se sada vratila, isto bih radila.*
- *Nisam članica nekog udruženja, ni penzionerskog. Ne mogu, pre sam se brinula o mužu, sada o majci. Moja mama ima 92 godine, nije pokretna, ne vidi i dementna je pa se sestra i ja brinemo o njoj. Dva meseca je kod sestre, pa dva kod mene. Ta dva meseca, kada majka nije kod mene brzo prođu, to iskoristim za šetnju sa kumom. Nemam vremena da se angažujem, da budem aktivna*

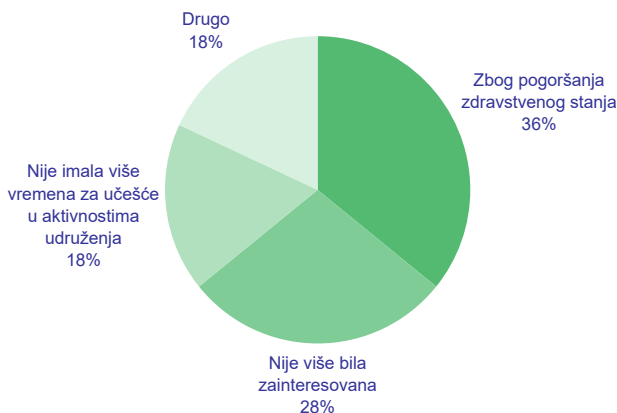
negde. Bila sam dosta angažovana dok sam radila. U ono vreme svašta je bilo i radničkog saveta i tako. Ali sada ne.

- *Žene su nezainteresovane i zato se ne uključuju, u stvari veruju da to nije za njih, a i ja sam jedna od tih.*
- *Ima i žena koje bi se uključile, ali nisu više fizički sposobne.*

Razlozi za prestanak članstva u udruženju

Od ispitanica koje su bile, ali više nisu članice udruženja (6% ispitanica) želeli smo da saznamo koji su razlozi uticali na prestanak članstva u udruženju, ponudivši im četiri moguća odgovora. Distribucija odgovora pokazuje da je „pogoršanje zdravstvenog stanja“ dominantan razlog za prestanak članstva, a zatim slede „prestanak interesovanja“, „nedostatak vremena za učešće u aktivnostima udruženja“ i „drugi razlozi“ – Grafikon 20. Ovako visok udeo starijih žena koje su iz zdravstvenih razloga prestale da budu članice udruženja korespondira podacima o lošem zdravstvenom stanju starijih: starije doba u Srbiji nije obeleženo zdravim godinama života, stariji češće pate od hroničnih bolesti nego mlađe stanovništvo, a među starijim ženama hronično obolele žene beleže udeo od čak 69,9%.¹⁸⁶

Grafikon 20: Zašto više niste u udruženju?

Baza: više nisu u udruženju (6% od ciljne populacije)

Godine starosti, obrazovanje, izvori prihoda, mesto prebivališta, životni standard i članstvo u političkim strankama nisu od uticaja na prestanak članstva ispitanica – Tabela 20 (Prilog 1).

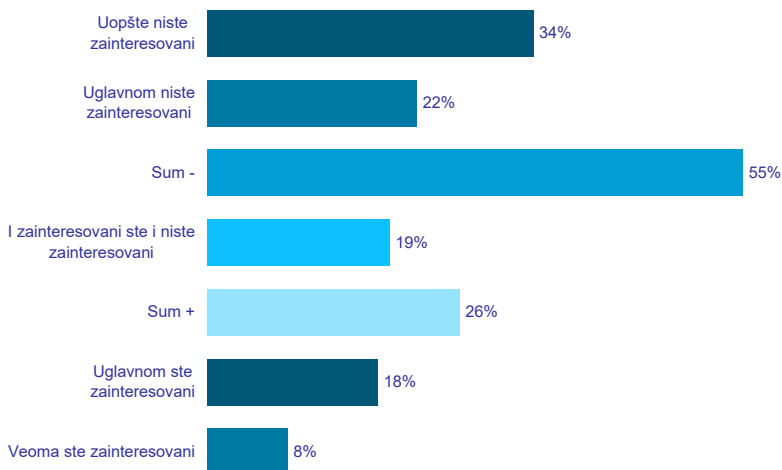
Razgovori o učešću starijih žena u društvenom i javnom životu potvrdili su heterogenost grupe starijih žena, uključujući i po pitanju učešća i zainteresovanosti za učešće u društvenom i javnom životu, posebno u vezi sa aktivnostima u vezi sa članstvom i aktivnostima u organizacijama.

¹⁸⁶ Marija Babović i dr, op. cit, 2018, str. 26-27.

Zainteresovanost za učešće u organizovanim uslugama

Stepen zainteresovanosti za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim, rekreativnim uslugama ispitanice su ocenjivale na skali od jedan (uopšte nisu zainteresovane) do pet (veoma su zainteresovane). Suma procenta ispitanica koje su dale negativne ocene iznosi 55%, što je više nego duplo od sume procenta ispitanica koje su dale pozitivne ocene. Zabrinjavajuće je da dominira krajnje negativan odgovor, uopšte nisam zainteresovana, a da je onih koje su veoma zainteresovane tek 8% – Grafikon 21.

Grafikon 21: Zainteresovanost za učešće u organizovanim uslugama

Baza: Ukupna ciljna populacija

Ukrštanje nalaza sa socio-demografskim karakteristikama ispitanica – Tabela 21 (Prilog 1) pokazuje da zainteresovanost ispitanica za učešće u organizovanim uslugama/ programima u izvesnoj meri utiču njihove godine starosti, obrazovanje, izvori prihoda, mesto stanovanja i standard domaćinstva.

Ispitanice starosti 76-80 i 80+ zastupljenije su među ispitanicama koje nisu zainteresovane za učešće u organizovanim uslugama, a među onima koje jesu zainteresovane, nešto je više ispitanica starosti 65-69 godina, a nešto manje ispitanica starosti 76-80 godina. Oba podatka svedoče da zainteresovanost za učešće blago opada sa povećanjem godina starosti.

Nezainteresovanost za učešće u organizovanim uslugama značajno više iskazuju ispitanice sa osnovnom i nižom školom, a nešto više ispitanice sa višom i visokom školom. Ovi podaci korespondiraju sa podacima o stepenu obrazovanja ispitanica koje iskazuju interesovanje za učešće: značajno ispod proseka su ispitanice sa osnovnom školom, a značajno iznad proseka ispitanice sa višom i visokom školom.

Dok aktivnosti i prihodi nisu od uticaja na zainteresovanost ispitanica za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim i rekreativnim uslugama, izvori prihoda imaju izvestan uticaj. Naime, među ispitanicama koje nisu zainteresovane za

organizovane usluge više je korisnica porodične penzije i ispitanica bez ličnih primanja. U kategoriji ispitanica koje su zainteresovane za učešće u ovom vidu usluga nešto je malo manje ispitanica sa porodičnom penzijom. Kad se distribucija svakog od pet odgovora uporedi sa izvorima prihoda ispitanica, čini se da izvor prihoda, sam po sebi, ne utiče na zainteresovanost starijih žena za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim, rekreativnim uslugama.

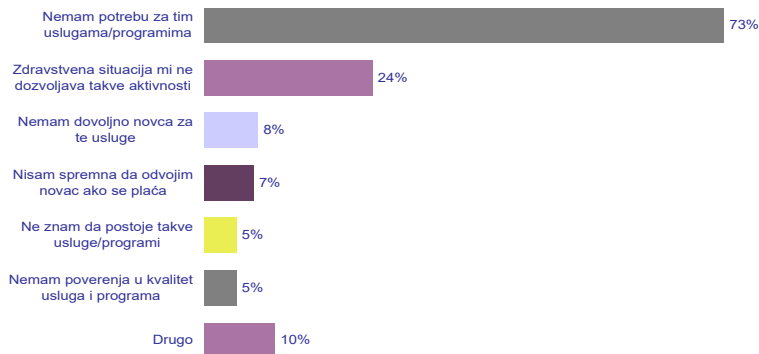
Ukrštanje nalaza sa mestom prebivališta ispitanica pokazuje da je ova demografska karakteristika od uticaja na njihovu zainteresovanost za učešće. Naime, ispitanica koje žive na selu značajno je više među onima koje nisu zainteresovane za usluge, što korespondira sa podatkom da ih je nešto ispod proseka među ispitanicama koje su zainteresovane za ovaj tip usluga. Na takvo stanje svakako utiče nedostatak slobodnog vremena žena na selu, čije su potrebe podređene radu, ali i njihov životni stil, koji karakterišu pasivni oblici zabave i odmora.¹⁸⁷ Izvesne razlike u distribuciji odgovora postoje i s obzirom na standard domaćinstva. Podaci upućuju na zaključak da se sa povećanjem životnog standarda ispitanica povećava i nivo njihovog interesovanja za uključivanje u socijalne, edukativne i rekreativne aktivnosti.

Razlozi nezainteresovanosti za učešće u organizovanim uslugama/programima

U nastojanju da saznamo razloge nezainteresovanosti ispitanica za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim i rekreativnim uslugama, ponudile smo ispitanicama nekoliko odgovora, uz mogućnost davanja višestrukih odgovora.

Najfrekventniji je odgovor „Nemam potrebu za tim uslugama/programima“, ali je skoro četvrtina ispitanica kao razlog nezainteresovanosti navela zdravstvenu situaciju. Odgovori „Nemam dovoljno novca za te usluge“ i „Nisam spremna da odvojim novac ako se te usluge plaćaju“ imaju skoro istu frekvenciju (8% i 7%), ali nije zanemarljiv ni broj onih koje uopšte ne znaju da takve usluge postoje (5%) ili nemaju poverenje u kvalitet usluga - Grafikon 22.

Grafikon 22: Razlozi za nezainteresovanost za učešće u organizovanim uslugama

Višestruki odgovori; Baza: nisu zainteresovani za usluge/programme (55% od ciljane populacije)

187 SeCons, op.cit, 2008, str. 57.

Kada je reč o uticaju socio-demografskih karakteristika ispitanica koje su optirale za pojedine razloge nezainteresovanosti za usluge, statistički značajna razlika postoji među ispitanicama kojima zdravstvena situacija ne dozvoljava takve aktivnosti: ovaj odgovor optirale su ispod proseka žene starosnog doba 65-69 godina, a iznad proseka žene starije od 80 godina – Tabela 22 (Prilog 1).

Žena na selu više je nego žene u gradu koje za učešće nisu zainteresovane zbog toga što nemaju dovoljno novca ili nisu spremne da odvoje novac za te usluge. Ovaj podatak treba tumačiti u kontekstu pristupa žena na selu finansijskim resursima, koje obeležava odsustvo nezavisnih prihoda, oskudnost prihoda u domaćinstvu, ali i ograničen pristup novcu u domaćinstvu.¹⁸⁸ Ovu povezanost potvrđuje i podatak da su za ove odgovore značajno iznad proseka optirale žene koje žive u domaćinstvu sa lošim standardom. Iako je materijalna deprivacija najviša u starosnom dobu od 75 i više godina, a kod žena u grupaciji najstarijih žena,¹⁸⁹ u uzorku godine starosti same po sebi, nemaju značaj kada je reč o starijim ženama koje zbog nedostatka novca nisu zainteresovane za učešće.

Imajući u vidu da je učešće starijih žena u socijalnim, edukativnim i rekreativnim uslugama/programima jedan od načina njihovog socijalnog uključivanja i da ima pozitivne efekte na njihovo psihofizičko zdravlje, neophodno je da organizacije koje se bave organizovanjem ovih usluga/programa preduzmu mere u cilju povećanja motivisanosti starijih žena, posebno žena na selu, za učešće u ovim aktivnostima, njihovog boljeg informisanja o vrsti i ceni usluga i sl. Takođe, značajno je obezbediti da žene slabog imovnog stanja budu oslobođene plaćanja usluga, a posebno je važno omogućiti da starije žene budu ne samo korisnice usluga, već i njihove pružateljke, jer takav angažman omogućava korišćenje i prenos njihovih znanja, veština i kapaciteta, doprinosi njihovoj socijalnoj inkluziji i samopotvrđivanju i pozitivno utiče na izgradnju samopoštovanja i samopouzdanja.

2.2.5. Politička participacija starijih žena

Politika, kao reprezentativna oblast javnog života, oduvek je bila dominantan i privilegovan muški prostor, koji je obeležen značajnom rodnom stratifikacijom. Međutim, evidentno je da se poslednjih decenija povećava učešće žena u politici, ali su po broju i uticaju i dalje na marginama političkog života.¹⁹⁰ Imajući u vidu široko rasprostranjeni seksizam udružen sa ejdžizmom i dvostruke strandarde starenja

188 Ibid, str. 54.

189 Eurostat, Statistika o prihodima i životnim uslovima.

190 Natalija Žunić, *Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici*, Zbornik radova, br. 63, Pravni fakultet u Nišu, 2012, br. 63, str. 282.

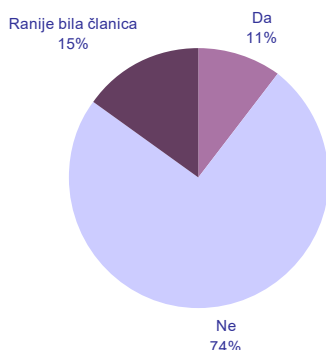
na štetu žena,¹⁹¹ starije žene su na „marginama margine“, odnosno, izrazita manjina i u ženskom političkom korpusu.

Radi sticanja dubljeg uvida u političku participaciju starijih žena, ispitanicama smo postavile nekoliko opštih i specifičnih pitanja, koja su omogućila da se sazna nivo njihove uključenosti u politički život i stekne uvid u njihove stavove o političkoj participaciji starijih žena i uvođenju kvota kao instrumenta za povećanja učešće žena/starijih žena u predstavničkim organima.

Članstvo u političkim partijama

Politička participacija starijih žena je na veoma niskom nivou: samo 10% ispitanica članice su neke političke partije, dok ostalih 90% to nisu, s tim što je među njima tek 15% onih koje su to nekada bile – Grafikon 23.

Grafikon 23: Da li ste članica neke političke partije?

Baza: Ukupna ciljna populacija

Ovi podaci potvrđuju ranije nalaze o nezainteresovanosti stanovništva za politiku,¹⁹² kao i nalaze o niskoj političkoj participaciji starijih, posebno starijih žena, koje su dvostruko ređe nego muškarci učlanjene u političke partije (9,8:4,3).¹⁹³

Samo neke socio-demografske karakteristike ispitanica imaju izvestan uticaj u pogledu članstva u političkim partijama. Za razliku od godina starosti i prihoda koji su bez uticaja, postoji statistički značajna razlika u pogledu obrazovanja: ispitanice sa osnovnom i nižom školom su ispod proseka što se tiče članstva, a ispitanice sa viškom i visokom školom iznad proseka. Drugim rečima, niži stepen obrazovanja ispitanica znači njihovu manju političku participaciju. Takođe, žene na selu u odnosu na žene u gradu su u manjoj meri su članice političkih partija, ali nivo značajnosti

191 Susan Sontag, *Women and the Double Standard of Ageing*, dostupno na: https://archive.org/stream/pdfy-Y6o4iGliJNpAyGcb/double-satandard.aging_djvu.txt

192 Istraživanje na nivou opšte populacije pokazuje da čak 37% ispitanika politika uopšte ne interesuje. Javno mnjenje Srbije, Politički aktivizam građana Srbije, CeSid i USAID, Beograd, 2017, str. 9.

193 Izvor: ISI, 2012. Navedeno prema: Babović i dr, 2018, op. cit, str. 51.

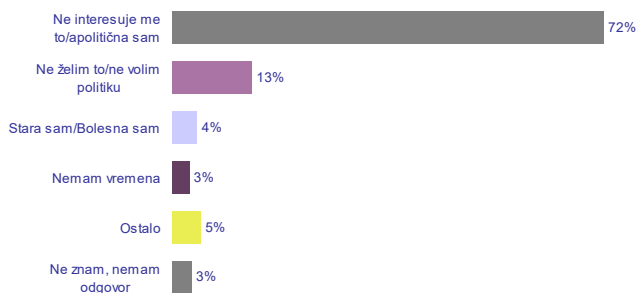
ove razlike nije veliki (0,05) – Tabela 23 (Prilog 1).

Među učesnicama fokus grupa i dubinskih intervjuja bilo je više od trećine žena koje imaju iskustva u politici, bilo da su se njome bavile ranije dok su bile u radnom odnosu, bilo sada kada su u penziji, a bilo je i onih koje to čine u kontinuitetu godinama ali u različitim političkim strankama. Ovo bitno odstupa od istraživanja koja pokazuju da je u Srbiji oko 5% starijih žena članica neke političke partije, ali kao što je već objašnjeno, u našem uzorku je bilo dosta žena koje su angažovane u organizacijama, pa i u političkim partijama. Na fokus grupama, pojedine žene koje su se učlanile u političku partiju u poslednjih nekoliko godina, obrazlagale su to ne kao svoju želju za političkim angažmanom, već kao mogućnost da dobiju paket pomoći ili da njihova deca ili unuci imaju veće šanse da se zaposle. Među učesnicama je bilo žena koje nikada zvanično nisu bile u nekoj stranci, ali su simpatizerke i prate politička dešavanja. Sagovornice koje su bile članice Komunističke partije Jugoslavije (u daljem tekstu: KPJ), pa kasnije Saveza komunista Srbije, navode da su se učlanjivale iz različitih razloga i pobuda. Neke sa ponosom navode su bile članice KPJ iz ubeđenja ili zbog porodične tradicije, jer su tu bili i njihovi roditelji, a ima i onih koje su bile članice iz „moranja“, zbog posla.

Razlozi za neučlanjivanje u političku partiju

Većina ispitanica navodi da je nedostatak interesovanja/apolitičnost razlog za neučlanjivanje u političku partiju, ali je relativno veliki broj onih koje ne žele, odnosno, ne vole politiku (13%). Njih je više od ukupnog broja starijih žena koje za to navode druge razloge – Grafikon 24. Ovi nalazi potvrđuju saznanja o apolitičnosti opšte populacije, kojoj su žene sklonije u odnosu na muškarce.¹⁹⁴ Visok procenat ispitanica koje navode da su nezainteresovane za politiku (72%) istovremeno predstavlja i proizvod široko rasprostranjenog uverenja da politika nije „ženska sfera“ od samih žena, ali i stereotipnih stavova o sposobnostima, kapacitetima i društvenoj ulozi starijih žena. S druge strane, relativno veliki broj starijih žena koje nisu članice političke stranke zbog toga što „ne vole politiku“ može se dovesti u vezu i sa velikim nepoverenjem javnosti u politiku i političare.¹⁹⁵

Grafikon 24: Zašto niste članica političke partije?

Baza: nisu članice neke političke partije (74% od ciljane populacije)

194 CeSid i USAID, 2017, op.cit, str. 9

195 Ibid.

Socio-demografske karakteristike ispitanica nisu od uticaja na nivo njihove apolitičnosti, niti su od značaja u kategoriji žena koje iz drugih razloga nisu članice političkih stranaka – Tabela 24 (Prilog 1). Istraživanje nije potvrdilo da obrazovanje i mesto stanovanja utiču na nivo apolitičnosti starijih žena, iako na nivou opšte populacije ovi faktori imaju uticaja.¹⁹⁶

Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjuja koje se nikada nisu bavile politikom obrazlažu sopstveno neučestvovanje manjkom interesovanja i nedostatkom vremena od porodičnih obaveza. Neki od odgovora u okviru ove teme:

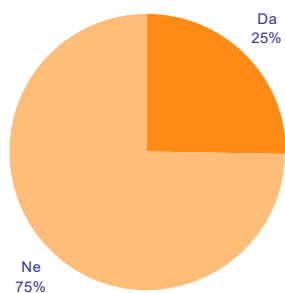
- *Nikada nisam bila član ni jedne partije, niti me to interesovalo. Ali verujem da političko učešće jeste za žene. Moja ćerka je u partiji, bori se kao „Marko na Kosovu“ i ako vidi da je bez materijalne nadoknade, naprotiv, ništa joj to ne donosi. Mnogo vremena traži, toliko da su deca maltene uskraćena zbog toga.*
- *Ono što ja mislim da postoji u društvu, to je ta tradicija gde žene koje imaju preko 60 godina misle da ne treba da se bave politikom, one su usvojile to tradicionalno vaspitanje da je ženi mesto u kući.*
- *Žene nisu uključene u politički život zajednice jer nemaju dovoljno interesovanja, znanja i slobodnog vremena za angažovanje.*
- *Bila sam član KPJ ali ne iz ubeđenja već iz potrebe jer je u vreme mog zapošljavanja bila potrebna moralno-politička podobnost, a to su ispunjavali samo članovi KPJ.*
- *Ženama jeste mesto u politici. Ona mora da odabere tretman i za svekra i za devera i za dete i za komšiju a i da se izbori za sebe i da bude i u politici. Muškarac ne, on od početka juri karijeru, bilo da je doktor, inženjer ili limar.*
- *Mene niko nije ni zvao da se učlanim, niti me je predlagao a ni ja se baš nisam ni interesovala.*

Promena političke stranke

Starije žene, članice političkih stranaka su uglavnom „verne“ svojim političkim strankama. Ipak, četvrtina ispitanica je promenila političku stranku – Grafikon 25. S obzirom da je reč o ispitanicama 65+, promena političke stranke kod jednog broja ispitanica može se dovesti u vezu sa prestankom članstva u Savezu komunista Jugoslavije, čije su članice bile.

¹⁹⁶ Ibid.

Grafikon 25: Da li ste ikada promenili političku stranku?

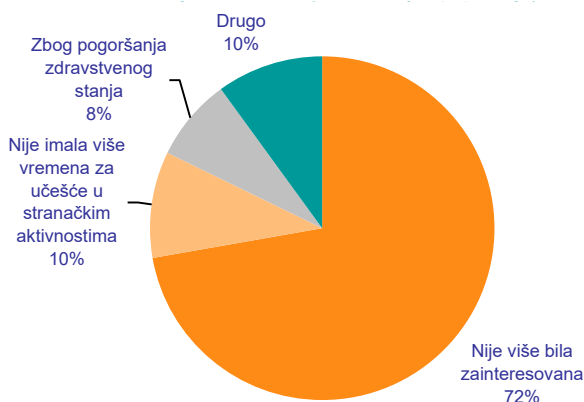
Baza: članice neke političke partije (10% od ciljne populacije)

Ni jedna od sociodemografskih karakteristika ispitanica nije od uticaja na učestalost promene članstva – Tabela 25 (Prilog 1).

Razlozi za prestanak članstva u političkoj partiji

U nastojanju da saznamo razloge za prestanak članstva starijih žena u političkim partijama, ispitanicama smo ponudile tri moguća razloga: prestanak interesovanja, pogoršanje zdravstvenog stanja i nedostatak vremena. Više od dve trećine ispitanica prestale su da budu članice političke stranke zbog prestanka interesovanja, ali je relativno veliki broj onih koje više nisu imale vremena za učešće u stranačkim aktivnostima (10%) ili su prestale da budu članice zbog pogoršanja zdravstvenog stanja – Grafikon 26.

Grafikon 26: Zašto više niste u stranci?

Baza: ranije bile članica (15% od ciljne populacije)

Prestanak interesovanja za članstvo u političkim partijama treba tumačiti u svetlu visokog nivoa nepoverenja opšte populacije u političke partije i političare (57%).¹⁹⁷ S druge strane, simptomatično je da čak 10% ispitanica navodi da je

197 Ibid.

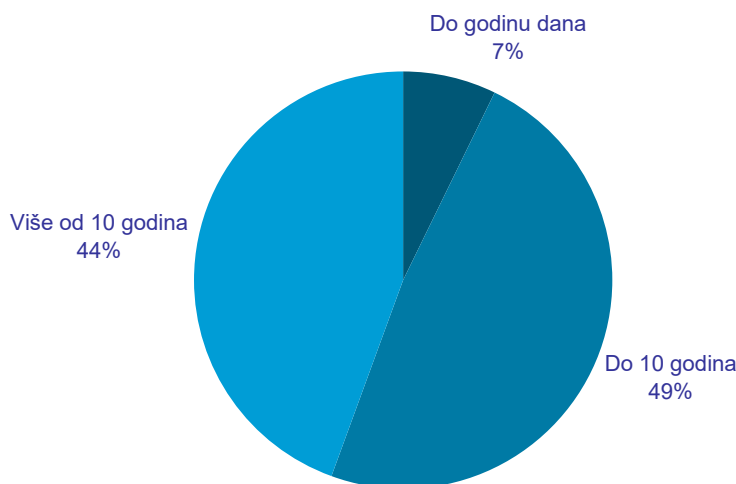
nedostatak vremena razlog zbog koga ne učestvuju u stranačkim aktivnostima, jer je reč o ženama 65+ koja više nisu profesionalno radno angažovane, pa bi se moglo očekivati da imaju više slobodnog vremena. Ne treba, međutim, zanemariti činjenicu, kako potvrđuju nalazi ovog istraživanja, da je skoro polovina starijih žena radno angažovana u pružanju pomoći oko čuvanja unučića i nege drugih srodnika.

Godine starosti, obrazovanje i druge socio-demografske karakteristike ispitanica nisu od uticaja na razloge za prestanak njihovog članstva u političkim partijama – Tabela 26 (Prilog 1).

Dužina partijskog staža

Prema nalazima istraživanja, starije žene koje jesu ili su bile članice političkih stranaka imaju višegodišnji partijski staž, a samo 7% ispitanica članice su političke stranke manje od godinu dana – Grafikon 27.

Grafikon 27: Koliko dugo ste članica bilo koje stranke?

Baza: članice neke političke partije ili su ranije bile (25% od ciljne populacije)

Podatak da tek 7% ispitanica ima partijski staž manji od godinu dana, što znači da su se učlanile u političku stranku u starijem životnom dobu, treba tumačiti u kontekstu stavova javnosti prema kojima se građani/ke u političkom životu najviše angažuju jer očekuju ličnu korist.¹⁹⁸

Ne postoji korelacija između socio-demografskih karakteristika ispitanica i dužine njihovog partijskog staža – Tabela 27.

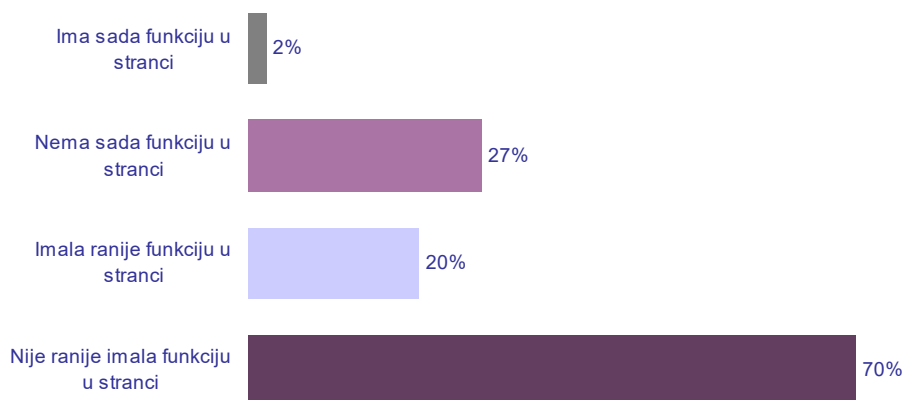
198 Ibid, str.19.

Stranačke funkcije i uticaj na odlučivanje stranačkih organa

Da bismo saznale kakav je položaj i stvarna moć i uticaj starijih žena u političkim strankama, ispitanicama smo postavile nekoliko pitanja koja se tiču njihovih funkcija i učešća u organima stranke i pružili smo im mogućnost da same procene sopstveni uticaj na stranačke odluke.

Odgovori na pitanje „Da li ste ikada imale stranačku funkciju“, pokazuju da je ispitanice najčešće nisu bile na funkcijama (70%). Tek 2% ispitanica sada ima funkciju u stranci, dok je onih koje su ranije imale funkciju 20%, a onih koje sada nemaju funkciju u stranci za 7% više – Grafikon 28. Ovi podaci upućuju na zaključak da je žena, generalno, manje na funkcijama i u organima odlučivanja u strankama, nezavisno od godina starosti, kao i da sa ulaskom žena u starije životno doba opada i onako mala moć koju su, kao žene, imale u strankama.

Grafikon 28: Da li ste ikada imali neku stranačku funkciju?

Višestruki odgovori; Baza: članice neke političke partije ili su ranije bile (25% od ciljane populacije)

Ukrštanje nalaza sa socio-demografskim karakteristikama ispitanica upućuje na zaključak da jedino obrazovanje ima izvestan uticaj na sticanje funkcija u stranci: među sadašnjim stranačkim funkcionerkama manje je žena sa nižim obrazovanjem, a među onima koje su ranije bile stranačke funkcionerke značajno je više žena sa višim i visokim obrazovanjem. Iako izbor na stranačke funkcije još uvek nije stvar formalnih procedura, već zavisi od neformalnih centara moći,¹⁹⁹ izgleda da i u takvim okolnostima viši stepen obrazovanja povećava šansu da žene zauzmu funkcionerske pozicije u svojim strankama jer je to doprinosi promociji kadrova stranke kao stručnih i kompetentnih. Ostale socio-demografske karakteristike nemaju nikakav uticaj na sticanje funkcija u strankama – Tabela 28 (Prilog 1).

199 Višnja Baćanović i Ana Pajvančić, *Kapaciteti političkih stranaka u Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010, str. 11.

Položaj starijih žena u političkim strankama i stepen njihovog uticaja proverili smo preko pitanja o učešću ispitanica u organima odlučivanja čije su članice. Odgovori prikazani na Grafikonu 29 potvrđuju da manje od četvrtina ispitanica, sadašnjih ili ranijih članica političkih stranaka, učestvuje ili je učestvovala u organima odlučivanja.

Grafikon 29: Da li učestvujete u organima odlučivanja u stranci?

Baza: članice neke političke partije ili su ranije bile (25% od ciljane populacije)

Stepen učešća u organima odlučivanja nije u korelaciji sa godinama starosti, obrazovanjem, mestom stanovanja niti bilo kojom drugom socio-demografskom karakteristikom ispitanica – Tabela 29 (Prilog 1).

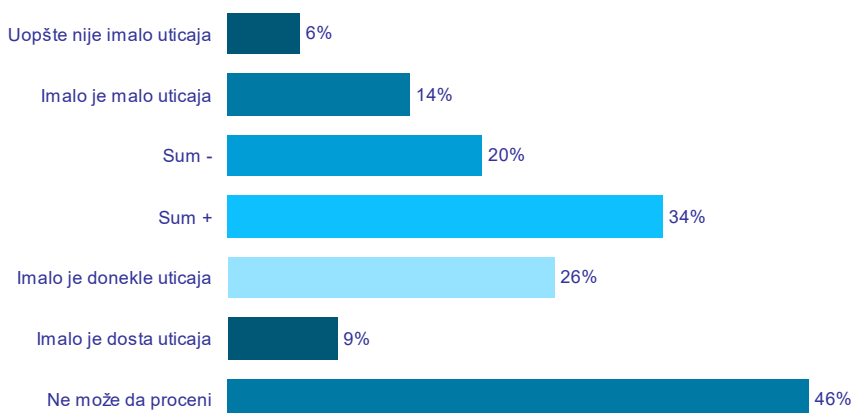
Imajući u vidu da u javnosti, a naročito kod samih žena, postoji sumnja o uticajnosti žena u politici,²⁰⁰ ispitanicama koje učestvuju ili su učestvovala u stranačkim organima odlučivanja pružile smo mogućnost da na četvorostepenoj skali (1 – uopšte nije imalo uticaja 4 – imalo je dosta uticaja) procene koliki je bio njihov stvarni uticaj na odlučivanje organa čije su članice bile. Dodatna opcija bio je i odgovor „ne mogu da procenim“. Skoro polovina ispitanica (46%) nije mogla da proceni svoj uticaj, a među onima koje su to mogle, više je onih koje procenjuju da su donekle ili dosta uticale (34%) u odnosu na one koje nisu uopšte ili da su malo uticale na odlučivanje organa u čijem su radu učestvovala – Grafikon 30.

Ako se ispitanicama koje su negativno ocenile sopstveni uticaj na odlučivanje organa čije su članice pridodaju i ispitanice koje nije mogle da procene sopstveni uticaj, može se zaključiti da je subjektivni osećaj moći žena u strankama nizak, što potvrđuje nalaze ranijih istraživanja.²⁰¹

200 Ana Vuković, *Stavovi političarki o ženskoj političkoj participaciji u Srbiji – pet godina kasnije*, Sociološki pregled, vol. XLVIII (2014), no. 3, str. 402.

201 Baćanović i Pajvančić, 2010, op.cit, str. 96.

Grafikon 30: Kako procenjujete sopstveni uticaj na odlučivanje organa u kom ste bili?

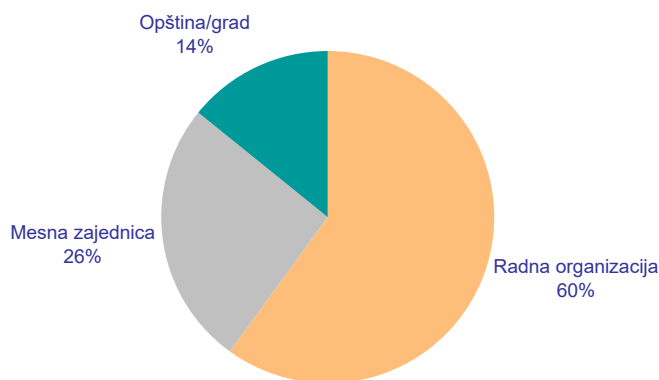

Baza: učestvuju u organima odlučivanja u stranci (6% od ciljne populacije)

Socio-demografske karakteristike nisu statistički značajne u pogledu samoprocene uticaja ispitanica na odlučivanje organa u kojima su učestvovala – Tabela 30 (Prilog 1).

Organi odlučivanja u kome ispitanice učestvuju na niskom su nivou delovanja: to su uglavnom organi u radnim organizacijama, a znatno manje organi u mesnim zajednicama, dok je najmanje učešće u organima jedinica lokalne samouprave – Grafikon 31.

Grafikon 31: Na kom nivou deluje organ odlučivanja u kom ste učestvovali/učestvujete?

Baza: učestvuju u organima odlučivanja u stranci (6% od ciljne populacije)

Socio-demografski faktori nisu relevantni s aspekta nivo delovanja organa u čijem radu ispitanice učestvuju – Tabela 31 (Prilog 1).

Stavovi i iskustva učesnica u diskusijama po pitanju političkog angažmana veoma su različita, posebno ako se ima u vidu da je među sagovornicama bilo žena koje su zauzimale visoke položaje u partiji. Žene su učestvovala u odlučivanju u partiji na onom nivou na kome su bile angažovane, ali je utisak da one nisu imale mnogo

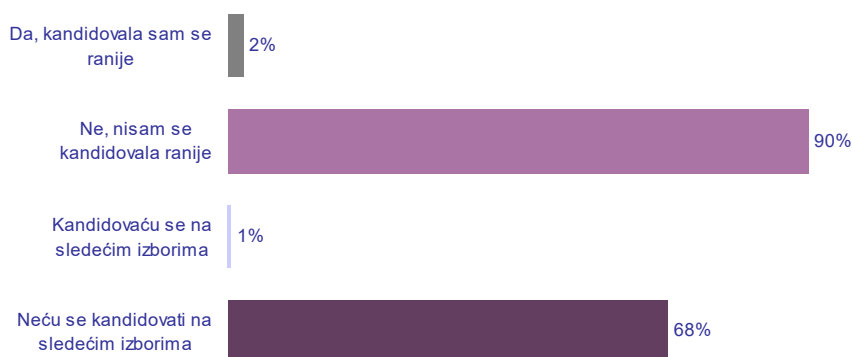
uticaja na sadržaj odluka koje su se donosile, već su samo glasale. Poneke navode da su bile uporne, kada im je do nečega stalo, kao i da su uspevale da se izbore za svoj stav i da taj stav bude prihvaćen. One koje su učestvovala u stranačkim organima smatraju da je bilo značajno to iskustvo jer su otvarale teme i pitanja koja su se ticala penzionera. Konačno, neke sagovornice navode da su bile statične i da se i nisu mnogo trudile da učestvuju u važnim pitanjima:

- *Bila sam članica Saveza komunista kada sam radila, a posle ne. Primili su me na predlog moga šefa. Nisam nikakvu ulogu imala u odlučivanju, već samo običan član sam bila i kad je trebalo išla sam na sastanke. Bila sam samo posmatrač i ništa više. Doduše i ja sam bila jako statična, jedva sam čekala da se sastanak završi i da odem kući. Inače imam svoje mišljenje za koga treba glasati. Danas mislim da žene treba da učestvuju, ali je to stvar afiniteta. Ako ih interesuje, jer se inače njihov glas ne čuje ni u kući, a kamoli u zajednici. Mene danas interesuje samo kuća, deca, unuci i krug prijatelja, ljudi koji me vežu.*
- *Bila sam članica Saveza komunista i učestvovala sam u odlučivanju, ali to je sve bilo u vezi sa radom u fabrici. Deca su mi tada bila mala i nisam ni imala vremena, a nisam ni želela više da se aktiviram. Moj tata je uvek govorio da je za ženu varjača. I to su bili sastanci pre i posle radnog vremena, pa trči kući, deca mala i tako. A kako su deca rasla, sve veće brige oko njih, tako da nisam želela mnogo da se angažujem. Dok sam bila mlađa, pa sam izdržavala. A sad ne bih.*
- *Kada sam se zaposlila, odmah su me učlanili u Komunističku partiju. Čak su me delegirali i kao predstavnicu na nekim kongresima građevinskih radnika. Kad je to postala socijalistička partija, tad je sve to postalo nekako drugačije i ja sam prestala da se bavim time. Kad sam otišla u penziju (90-ih godina), bila sam u PUPS-u, smatrala sam da treba da budem tamo gde se predlažu ili makar daju neke inicijative za rešavanje pitanja penzionera. Tu sam bila šest, sedam godina. Međutim, kad je to prestalo da bude ono što je bilo na početku, ja sam iz te partije otišla i uključila sam se u SNS, gde sam i sada članica. Ovo su drugi izbori koje sam ja radila kao aktivista na terenu. U partiji, u radu sa penzionerima. Ja se inače, nisam kandidovala.*

Spremnost za kandidovanje

U izbornom procesu kandidovanje žena jedna je od ključnih karika za ostvarivanje odgovarajuće zastupljenosti žena u predstavničkim organima na svim nivoima, što podrazumeva i spremnost žena da prihvate kandidaturu. Sudeći prema odgovorima ispitanica, starije žene se nisu kandidovale na prošlim izborima, niti će se kandidovati na sledećim – Grafikon 32. Podatak da se samo 2% ispitanica ranije kandidovalo, a da će se tek 1% njih kandidovati na sledećim izborima indikacija su da se političkim strankama starije žene ne prepoznaju kao moguće kandidatkinje koje treba ohrabriti i podržati, što je odraz i dvostrukih standarda starenja na štetu žena, ali i proizvod seksizma i ejdžizma.

Grafikon 32: Da li ste se kandidovali na izborima?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Zanimljivo je da obrazovanje, godine starosti i druge socio-demografske karakteristike ispitanica nisu relevantne s aspekta njihove spremnosti da se kandiduju – Tabela 32 (Prilog 1).

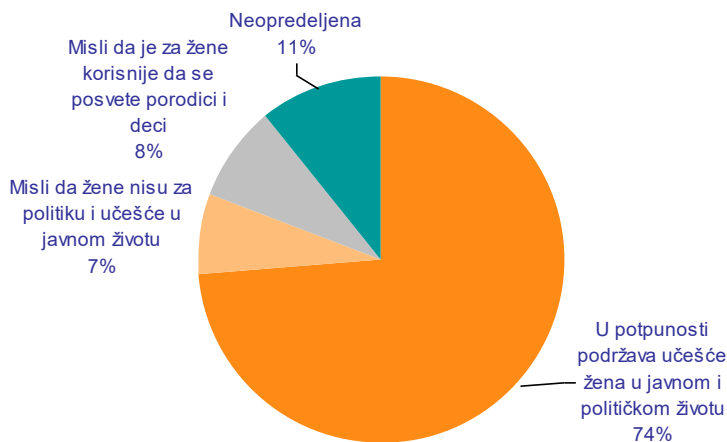
Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjuja većinski se nije nikad kandidovala na izborima, ni ranije ni danas, ali su neke od njih aktivne tokom izbora, tako što se angažuju da podstaknu penzionere da glasaju.

Stav o učešću žena u političkom i javnom životu

Jedan od faktora političkog i građanskog aktivizma žena uopšte, pa i starijih žena, svakako jeste i njihov odnos prema učešću žena javnoj i političkoj sferi. Ispitanicama smo ponudile nekoliko odgovora, koji su zasnovani na različitim stavovima koji po ovom pitanju preovladavaju u javnosti. Čak 74% ispitanica podržava učešće žena u javnom i političkom životu, dok je neopredeljeno 11%. Ohrabrujuće je da samo 11% ispitanica smatra da žene „nisu za politiku i učešće u javnom životu“ – Grafikon 33.

Stav da je za žene korisnije da se posvete deci i porodici, koji zastupa 8% ispitanica, manifestuje njihov konzervativni stav o rodnoj ulozi žena, ali se može shvatiti i kao izraz svojevrsnog razočarenja i skepse, možda zasnovane i na ličnom iskustvu, u pogledu realnih mogućnosti žena da svojim angažmanom u političkom životu utiču na pozitivne promene u društvu.

Grafikon 33: Kakav je Vaš stav o učešću žena u političkom i javnom životu?

Baza: Ukupna ciljna populacija

Ukrštanje nalaza sa sociodemografskim karakteristikama ispitanica pokazuje da je pozitivan stav prema političkom i građanskom aktivizmu žena nešto manje izražen među ispitanicama sa osnovnom školom, među korisnicama socijalne pomoći ili onima koje imaju druge izvore prihoda, kao i među ispitanicama iz prigradskih naselja. Tome korespondira i nalaz da ispitanice sa osnovnim školom i one čiji je standard loš značajno više zastupaju stav da je za žene korisnije da se posvete porodici i deci – Tabela 33 (Prilog 1). Nalazi upućuju na zaključak da je nivo rodne senzibilisanosti starijih žena nešto niži kod starijih žena nižeg obrazovnog nivoa i slabijeg životnog standarda.

Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjuja većinski misle da ženama jeste mesto u politici i da je važno da i one učestvuju:

- *Naravno da je važno da starije žene budu uključene i to na svim nivoima. Njihovo iskustvo je važno. Niko njima i ne brani da se uključuju u politiku. Stvar je u samim ženama. Mislim da su starije žene opterećene, čuvaju unučiće. Ima i onih koje bi učestvovala ali sada nemaju vremena. Ima mnogo mladog sveta koji su ostali bez posla i sad ih izdržavaju penzioneri. Nije to lako. Nije naša situacija uopšte povoljna.*
- *Težak je to put za sve grupe žena, a skoro pa zatvoren za starije žene i njihovu društvenu promociju, kroz bilo koju političku aktivnost.*
- *Žene koje su nepotrošene, to mogu, podržavam svakoga ko može da bude politički aktivan. Ja sa svojim invaliditetom ne znam da li ću ujutru da ustanem.*
- *Žene bi trebalo da budu angažovane na svim nivoima, ali možda malo manje na republičkom nivou. Tu se traži veliko angažovanje. Potrebno je da bude*

dobrog zdravstvenog stanja, npr. ako žene to sve mogu, ja sam za. Ona ako kože da prihvati da bude tamo 10, 12 sati ili više, jer se skupštine održavaju nekad i do duboko u noć. Ako može, ja podržavam svaku ženu koja bi se kandidovala, a ima preko 65 godina.

- *Ono što se meni čini to je tradicija gde žene koje imaju preko 60 godina misle da ne treba da se bave politikom, one su usvojile to tradicionalno vaspitanje da je ženi mesto u kući. Meni je bilo šokantno na sastanku sa političkim saradnicima, bio je stariji gospodin profesor koji je kada sam ja predstavljena kao odbornica u skupštini grada, meni postavio pitanje, koje je suština toga zašto se žene povlače iz politike – Kako vam je muž dozvolio da se bavite politikom?*

Važno je što starije žene imaju svest o značaju učešća starijih žena i u politici, bez obzira da li su lično zainteresovane ili ne. One preporučuju učešće starijih žena na svim nivoima, od mesne zajednice do nacionalnog nivoa, ali je ujedno potrebno raditi na političkoj edukaciji starijih žena. Starije žene treba da budu na mestima odlučivanja, posebno na mestima na kojima se odlučuje o pitanjima koja ih se tiču. To ne mora nužno da bude preko političkih stranaka, već to može da bude učešće u radu mesne zajednice, stambene zajednice, u strukovnim i drugim organizacijama civilnog društva ili u upravnim odborima ustanova i preduzeća, odnosno, savetodavnim telima:

- *Sigurna sam da je to veoma značajno na svim nivoima. Eto, da mi sada imamo neku predstavnicu žena na nivou sela, više bi se vodilo računa o ženama na selu i njihovim pravima i potrebama. Mada, mislim da bi malo ljudi glasalo za ženu kada bi se kandidovala. Muškarci bi pokušali da to spreče jer tamo gde se odlučuje ima para. Ja bih podržala svaku ženu koja reši da se kandiduje, što da ne. Sve što može muškarac, može i žena, u nekim stvarima žene pametnije odlučuju.*
- *Da ih treba više, treba, jer smatram da svojim iskustvom i svojim životnim stavovima žene mogu dati doprinos naročito na lokalnu, u mesnim zajednicama. Mesne zajednice bi trebalo da budu nukleus ovog društva kako je to postajalo nekada.*
- *Mislim da muškarci donose odluke i u ime žena. Treba što pre da nas bude više tamo gde se odlučuje, posebno o pitanjima koja se nas tiču.*
- *Žene su osećajnije, nežnije i strpljivije od muškaraca. Ekonomičnije, pa treba da se više pitaju.*
- *Žene su više okrenute opštem dobru, a manje ka vlasti i zato treba da budu uključene gde se raspravlja o pitanjima važnim ne samo za njih već za sve građane.*
- *Neophodno je da imamo svoje predstavnice. Niko se drugi neće izboriti za nas.*

Međutim, pojedine sagovornice su bile pesimistički raspoložene po pitanju uticaja starijih žena na odlučivanje:

- *Bile bi u pozadini. Ne bi mogle da dođu do izražaja, mislim da one ne bi mogle ništa.*
- *Ako i uđu u politiku, tamo su više dekor, samo treba da dižu ruku kad se glasa a one se ne pitaju kako će se glasati. Verujem da se ni mlađi odbornici mnogo ne pitaju.*
- *Kada žena zadre u nešto što muškarci smatraju svojom sferom, onda oni to doživljavaju kao atak. Politika je nešto u Srbiji zašto muškarci smatraju da je to njihova sfera i bez obzira što postoje neke zakonski okviri koje oni moraju da ispoštuju - vi ste malopre rekli da su se žene izborile za njihovo prisustvo bude 40% - to nije to; može da bude i 60% žena a 40% muškaraca, muškarci se više pitaju i odlučuju.*
- *Žena je stub kuće, ali joj to niko ne priznaje. Imam utisak da je to sad reda radi, ajde trebaju žene. Ako žena podiže decu, održava muža i sve, pa što ne bi bila i tamo (u politici)? Nekako se stiče utisak da su žene u mnogostranim poslovima visprenije, pa bi možda i tamo bile.*
- *Prvo treba prevaspitati muškarce, da bi više žena učestvovala u politici.*
- *Ranije je moja reč imala značaja, sada ne. Sadašnji političari se retko drže date reči, moral im nije na zavidnom nivou, interes je u svakoj akciji, malo je onih sa kojima se treba družiti i raditi.*

Odnos prema izbornim kvotama

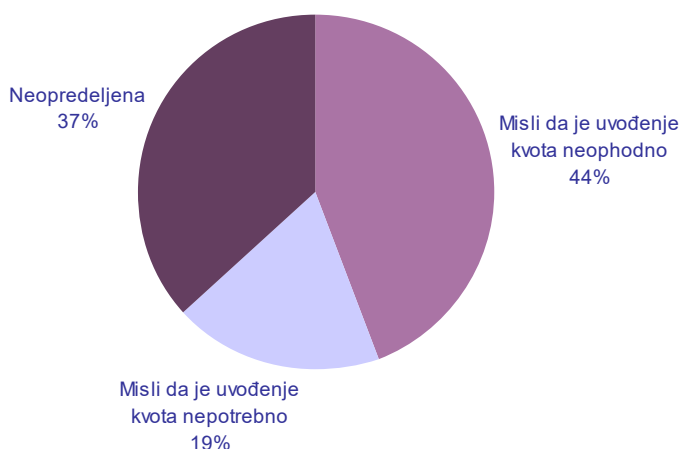
Praksa je pokazala da su obavezne izborne kvote za manje zastupljeni pol najefikasniji instrument za povećanje zastupljenosti žena u predstavničkim telima.²⁰² U nastojanju da saznamo kakav je odnos ispitanica prema kvotama, postavile smo najpre pitanje „*Da li je neophodno obezbeđivanje određenog broja mesta na izbornim listama za manje zastupljen pol – žene (kvota)?*“. Nešto manje od polovine ispitanica daje pozitivan odgovor, skoro petina smatra da su kvote nepotrebne, ali je veliki i broj ispitanica koje su po ovom pitanju neopredeljene – Grafikon 34.

Generalno gledano, kvote su naišle na relativno široku podršku ispitanica, koja je

202 Videti: Marijana Pajvančić, *Pravni okvir ravnopravnosti polova*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2008. dostupno na: <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/1-Pravni-okvir-ravnopravnosti-polova.pdf>; Zorica Mršević, *Ka demokratskom društvu – sistem izbornih kvota*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007.

veća u odnosu na podršku koju su kvote uživale među ženama pre 10 godina.²⁰³ Stav o nepotrebnosti kvota, koji izražava 19% ispitanica, treba tumačiti u kontekstu još uvek raširenog mišljenja, koje dele i političarke, da kvote za manje zastupljeni pol imaju loše efekte s aspekta izbora kompetentnih žena.²⁰⁴

Grafikon 34: Da li je neophodno obezbeđivanje određenog broja mesta na izbornim listama za manje zastupljen pol – žene (kvota)?

Baza: Ukupna ciljna populacija

Socio-demografske karakteristike ispitanica uglavnom nisu u korelaciji sa njihovim odnosom prema kvotama. Ipak, podrška kvotama je veća među starijim ženama višeg i visokog obrazovanja i onima koje su članice političkih partija. Saglasno tome, među ispitanicama sa osnovnom i nižom školom i korisnicama porodične penzije više je onih koje nemaju opredeljen stav u pogledu kvota, a izvesna razlika se javlja i u broju ispitanica koje smatraju da je uvođenje kvota nepotrebno, kojih je nešto više među ispitanicama sa osnovnim i nižom školom. Generalno, sa višim nivoom obrazovanja povećava se i podrška kvotama – Tabela 34 (Prilog 1).

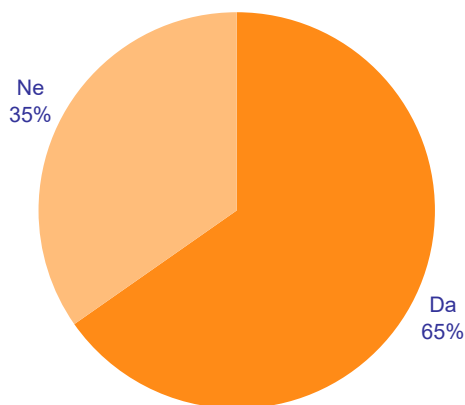
Imajući u vidu da su u procesima kandidovanja starije žene često eliminisane, na šta utiču rašireni stereotipi i predrasuda o njihovim sposobnostima i kapacitetima,

203 Prema nalazima istraživanja iz 2011. godine, 23% žena je bilo za, a isto toliko i protiv kvote od 50% za manje zastupljeni pol. Suzana Ignjatović i drugi, *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti, Javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti*, Institut društvenih nauka - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, Beograd, 2011, str. 76.

204 Prema nalazima istraživanja stavova političarki iz Jugoslovenske Evrope, njihov odnos prema izbornim kvotama je ambivalentan, pa čak negativan. Među njima je dominantno mišljenje su pravila demokratije rodno neutralna tako da su lični kvaliteti žena presudni za uspeh, čime se šalje pogrešna poruka da ne postoji rodna diskriminacije i barijere, već da uspeh žena zavisi od njihovih individualnih sklonosti i zalaganja. Videti: Yvonne Galligan, Sara Clavero, *Prospects for Women's Legislative Representation in Postsocialist Europe: The Views of Female Politicians*, Gender and Society, Sage Publications, Vol 22, 2008.

ispitanice koje kvote smatraju neophodnim pitali smo da li je neophodna kvota za žene 65+ u okviru kvote za učešće žena. Podršku ovim kvotama pružilo ja čak 65% ispitanica – Grafikon 35. Ovaj nalaz je svojevrsna potvrda da su starije žene svesne činjenice da nemaju jednake šanse ne samo u odnosu na muškarce, već i u odnosu na mlađe žene i da u stranačkim strukturama nisu prepoznate kao osobe koje svojim iskustvom i kompetencijama mogu da doprinesu promociji kadrova stranaka i privlačanju glasača/čica.

Grafikon 35: Da li je neophodna kvota za žene 65+ u okviru kvote za učešće žena?

Baza: misle da je uvođenje kvota neophodno (44% od ciljne populacije)

Na stavove ispitanica ne utiču njihove socio-demografske karakteristike, mada se zapaža da podršku kvotama za žene 65+ nešto manje pružaju žene niskog obrazovnog statusa i žene na selu – Tabela 35 (Prilog 1).

Većina učesnica fokus grupa i dubinskih intervjuja zna za postojanje kvote za žene na izbornim listama, uglavnom za kvotu od 30%, dok ih je mnogo manje čulo da je uvedena kvota od 40% za manje zastupljeni pol. Različita su mišljenja po pitanju uvođenja kvota za starije žene, od onih da je to samo forma, preko onih koje smatraju da nije važan broj učesnica već kvalitet učešća, ali je važno da većina sagovornica ipak podržava kvote za starije žene:

- *Mislim da bi trebalo da se u okviru kvote za žene, uvede kvota za učešće starijih žena.*
- *Obavezne kvote na izbornim listama su veoma dobrodošle jer na taj način obezbeđuju veće učešće žena u političkom životu. Smatram da bi starosna kvota za žene na izbornim listama bila neka vrsta diskriminacije starijih osoba.*

- *Za mene je uvek bilo da moramo pre svega da tražimo kvalitet, što nemamo. Da bismo sada ispunili tu kvotu, mi ćemo da primimo svakoga ko će da nam plaća članarinu, bez obzira da li вреди. Apropo svega toga, žene starije od 65 mogu da budu, zbog svog iskustva i znanja koje mogu da prikažu, ali zavisi i od žena. Možemo da zagovaramo da u kvoti bude veći broj starijih žena, ali opet kažem prvenstveno moramo da razmišljamo kog kvaliteta su te žene.*
- *Starije žene mogu da prenesu svoje životno i radno iskustvo. Mogle bi, ali na nivou mesne zajednice. Kvota ne mora da da i kvalitet. Ako ima političkih i aktivnih žena, treba ih birati, ali ne po svaku cenu. Starije žene imaju svoje probleme, ali njih neće rešiti brojke, već jake, pametne i radne žene, bez obzira na godine.*
- *Zbog čega se ograničava procenat žena u politici? Muškarci donose takve odluke. Zbog čega ne može da bude 60-70% žena? Žene da pokažu same da su sposobne da budu ravnopravne sa muškarcima. Treba da budemo više zastupljene u društveno političkom životu, da se angažujemo i budemo maksimalno zastupljene.*

Formalna ravnopravnost i faktička neravnopravnost žena i muškaraca

Kada danas na kraju druge decenije XXI veka u Srbiji pogledamo status žena u politici i samerimo ga sa solidno razgranatim de iure merama, uočićemo neslaganje, mada su neki pomaci učinjeni. Zakonska, institucionalna, politička i socio-kulturna dimenzija svih napora da se promene okolnosti u kojima se u Srbiji žene bave politikom nije dovela žene na mesta na kojima su koncentrisani moć i vlast, odnosno, rodna segregacija u politici i dalje postoji. Posebne mere za žene u politici povećavaju njihovu deskriptivnu reprezentaciju, međutim, uvek ostaje pitanje njihove supstancijalne reprezentacije i predstavljanja ženskih interesa. Odnos između de iure i de facto stanja, formalne ravnopravnosti i faktičke neravnopravnosti, permanentno je u raskoraku. Stalno se postavlja pitanje da li su pravne mere dovoljne da se postigne odlučujući iskorak ili je društvu potreban složen put socijalizacije ženskih prava/ženskih političkih prava u određenom podsticajnom kulturnom okviru.

Važno je da i starije Romkinje budu uključene

Važno je i da Romkinje budu aktivne i to od lokalnog do republičkog nivoa, ali nedostaju sredstva da se one obuče i da shvate zašto je važno da učestvuju. Politika je život, a i starije žene su te koje taj život treba da žive. Politika je kad treba da odlučuju i koji će hleb da kupe. Starije Romkinje nisu odlučivale ni za koga će se udati, ni koliko će dece roditi, ni šta će obući, o svemu tome su odlučivali muškarci ili starija osoba, svekar ili svekrva. Mlade žene se nisu mnogo pitale. Kod današnjih mlađih Romkinja to se menja i dobro je da je tako.

2.2.6. COVID-19

Starije osobe, naročito u izolaciji i osobe sa kognitivnim smetnjama, demencijom, kao i osobe u visokoj meri zavise od tuđe nege, mogu postati anksiozne, ljute, pod stresom, uznemirene ili povučene za vreme epidemije ili dok su u izolaciji.²⁰⁵ Pored toga, starije osobe su u riziku od zlostavljanja tokom COVID-19 pandemije, uključujući fizičko, psihičko, seksualno zlostavljanje, finansijsko zlostavljanje/iskorišćavanje i zanemarivanje.²⁰⁶ Iako je viša stopa smrtnosti starijih muškaraca, prema dostupnim podacima iz zemalja sa visokim dohotkom, starije žene u mnogim zemljama su u posebnom riziku od COVID-19, jer su izložene višestrukoj i intersekcijskoj diskriminaciji.²⁰⁷

U cilju suzbijanja i sprečavanja širenja zarazne bolesti COVID-19 i zaštite stanovništva, u Srbiji je 15. marta 2020. godine proglašeno vanredno stanje,²⁰⁸ koje je trajalo 53 dana. Tokom trajanja vanrednog stanja uvedene su mere kojima je ograničena sloboda kretanja.²⁰⁹ Ovim merama najviše su pogođene starije osobe, čija je sloboda kretanja 35 dana bila suspendovana u trajanju od 164 časa nedeljno, uz pretnju sankcijom.²¹⁰

U posebno teškoj situaciji bile su starije osobe koje žive same, naročito one koje imaju potrebu za tuđom negom i pomoći, među kojima je najviše žena.²¹¹ Većina usluga socijalne zaštite bila je ili obustavljena ili su usluge pružane uz znatna ograničenja, a pružanje zdravstvenih usluga bilo je redukovano i ograničeno na urgentna stanja. Zbog opšte zabrane kretanja, bilo je otežano pružanje pomoći i podrške starijim osobama u obavljanju svakodnevnih aktivnosti od članova njihovih porodica i neformalnih negovatelja. Humanitarne i druge aktivnosti na lokalnom nivou organizovali su krizni štabovi, koji su procenu potreba pojedinih kategorija stanovništva vršili bez uključivanja predstavnika ranjivih grupa. Zbog toga su

205 *Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*, WHO, 18.3.2020, dostupno na: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf>

206 Ibid.

207 *Global Technical Brief, Implications of COVID-19 for Older Persons: Responding to the Pandemic*, UNFPA, 2020, str. 9

208 Odluka o proglašenju vanrednog stanja, „Sl. glasnik RS“, br. 29/2020.

209 Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Rrbije (“Sl. glasnik RS”, br. 34/2020, 39/2020, 40/2020, 46/2020 i 50/2020), Naredba o organizovanju i sprovođenju mere karantina (“Sl. glasnik RS”, br. 33/2020) i dr.

210 Naredbom o ograničenju i zabrani kretanja osobama starijim od 65 godina, koje žive na naseljenim mestima preko 5000 stanovnika, kao i osobama starijim od 70 godina u naseljenim mestima do 5000 stanovnika, kretanje je u potpunosti zabranjeno, izuzev subotom, od 4 do 7 časova ujutru. Kasnije su ove mere delimično relaksirane, s tim što su propisi često menjani.

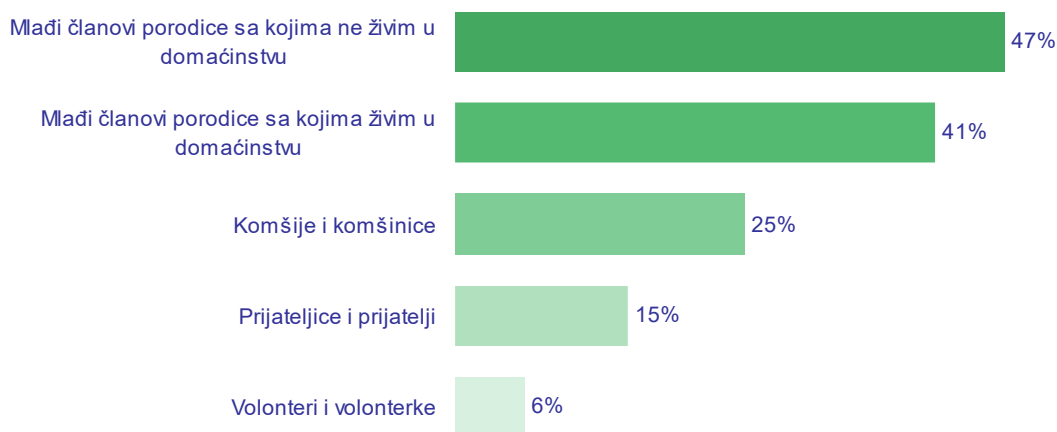
211 Udeo starijih u ukupnoj populaciji je 19,2%. Među njima je najviše žena, koje čine dve trećine samačkih domaćinstava starijih osoba. *Žene i muškarci u Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf>

izostale ciljane i rodno odgovorne mere usmerene na zadovoljavanje svakodnevnih životnih potreba pojedinih ranjivih grupa, uključujući i starije osobe. Pristup informacijama o raspoloživim vidovima pomoći i podrške bio je ograničen, a linije pomoći i podrške uglavnom nisu bile dostupne u vreme važenja opšte zabrane kretanja. Evidentno je da su u uslovima vanrednog stanja došle do punog izražaja sve linije dominacije, marginalizacije i rodne i druge nejednakosti sa kojima se suočavaju starije žene.

U ovom prilogu iznosimo iskustva starijih žena van institucionalnog smeštaja i njihov subjektivni doživljaj uticaja mera na njihov svakodnevni život tokom trajanja vanrednog stanja.

Starijim ženama su tokom perioda kada je osobama starijim od 65/70 bilo zabranjeno kretanje, podršku i pomoć u nabavci namirnica, lekova i drugih neophodnih stvari pružali u najvećem broju mlađi članovi porodice, koji sa njima žive (41%), odnosno, ne žive u istom porodičnom domaćinstvu (47%). Pored toga, pomoć i podršku su pružale komšije (25%), prijatelji (15%) i volonteri (6%) – Grafikon 36.

Grafikon 36: Pomoć u vezi sa nabavkom hrane i lekova tokom perioda kada nije bilo dozvoljeno kretanje osobama starijim od 65/70 godina

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Nema značajnih razlika u pogledu socio-demografskih faktora, osim što je primetno da su ženama slabijeg materijalnog stanja komšije manje pružale podršku, dok su znatno više komšije pružale podršku onim ženama koje su standard svog domaćinstva procenile kao loš – Tabela 36 (Prilog 1)

Mnogi problemi za starije žene bili su prisutni tokom perioda zabrane kretanja. Najviše odgovora odnosilo se na zabrinutost za mlađe članove porodice (65%), a slede nedostatak šetnji, osećaj neizvesnosti i straha, briga za zdravstveno stanje, usamljenost i slično – Grafikon 37.

Po pitanju socio-demografskih karakteristika ispitanica, značajno veći broj ispitanica iz starosne grupe 80+ bilo je zabrinuto za zdravstveno stanje i mučio ih je osećaj usamljenosti. Nedostatak šetnji je značajno više smetao ženama sa višim i visokim obrazovanjem i ženama koje žive u gradu, dok je ženama koje žive na selu znatno manje smetao nedostatak šetnji. Nedostatak razumljivih informacija u vezi sa zabranom kretanja znatno više je smetao ženama sa srednjom školom i ženama koje žive u gradu, dok je značajno niže kod žena sa osnovnom školom i ženama koje žive na selu – Tabela 37 (Prilog 1).

Grafikon 37: Šta Vam je predstavljalo problem tokom perioda izolacije (zabrane kretanja)

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

Starije žene navode sledeće probleme, kao najizraženije:

- *Bila sam zabrinuta sve vreme.*
- *Nisam mogla da se družim sa unucima i decom. Samo sam razmišljala da sa njima bude sve u redu.*
- *Mi moramo da se krećemo. Mene je ova korona toliko sad zbog šećera unazadila, tako da sam sad u strogoj dijati.*
- *Dva meseca nisam izlazila, osećala sam se kao u zatvoru.*
- *Bilo je strašno u vreme epidemije, kada smo imali šetnju. Grad je izgledao avetinjski, to je tako stravično izgledalo, da sam ja mislila da ću od te slike umreti.*
- *Bilo je tužno gledati kroz prozor kada počne policijski čas, niko nije izlazio iz kuće, sve je bilo sablasno prazno.*
- *Osećaj prinude i uterivanje straha najviše su mi smetali.*
- *Smetalo mi je što nisam mogla da organizujem lekarski pregled a trebalo je.*
- *Imali smo jednu medicinsku sestru, tu u centru, koja nam je merila šećer i pritisak jednom nedeljno. Tokom zabrane toga nije bilo jer centar nije radio.*
- *Dok je bila korona, sedeli smo kući, pa zovem telefonom lekara, zovem pet puta, niko se ne javlja, onda ako se šesti put javi, onda mi kaže da je lokal zauzet. Pa još tri puta tako...*
- *Nervirala sam se zbog oprečnih informacija, što je bilo baš iritirajuće.*
- *Trebalo je da nam dozvole da izlazimo uveče čim krene policijski čas a ne kasno u noć.*
- *Bilo je krajnje nehumano da se ide u nabavku u 4 sata ujutro.*
- *Teško mi je padalo ustajanje u tri sata ujutro da bi se spremila i otišla u kupovinu.*
- *Nemam zalihe u kući, nikada ih nisam ni imala. A termin za kupovinu mi ne odgovara, a još je i velika gužva.*
- *Generacija 65+ je navikla da sluša što se pokazalo sad u ovim okolnostima pandemije kovid-19 i određenih zabrana i preporuka koje su upućivane. Manje žena 65+ je umrlo od korone nego muškaraca, zato što su one vodile računa o svemu. Zato što znaju da trebaju porodici i uvek stavljaju porodicu ispred sebe. Žene bespogovorno poštuju preporuku da peru ruke i da se paze.*

Pojedine starije žene navode da su se osećale poniženo i nedovoljno vredno zbog situacije u kojoj su se našle, da su im nedostajala druženja sa porodicom i prijateljima i njihov uobičajeni život, da su se osećale kao da su u zatvoru. Takođe, navode da im je veoma smetalo to što nisu mogle da se adekvatno brinu o sebi (npr. nemogućnost odlaska kod frizerke i sl), što nisu mogle da idu na organizovane rekreativne i druge sadržaje, izlete i putovanja. Nekima je problem predstavljao nedostatak novca (10%), a neke su imale teškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti (16%). Mali broj starijih žena navodi da su se potpuno pomirile sa situacijom, da shvataju da su u rizičnoj grupi i da su sedele kod kuće da se ne bi zarazile, a bilo je i starijih žena koje su kršile zabranu i povremeno odlazile u šetnju i u nabavku.

2.3. Ključni problemi sa kojima se starije žene suočavaju

Nismo mogle da propustimo priliku a da ne čujemo mišljenja učesnica u razgovorima na fokus grupama i **o ključnim problemima sa kojim se starije žene suočavaju**. One su u razgovorima navele **četiri ključna problema koji pogađaju većinu starijih žena**:

- **loš materijalni položaj** uslovljen niskim penzijama, kod onih koje ih primaju, a još lošiji kod onih koje su izvan penzijskog sistema, s jedne strane, a sa druge što njihova deca često ne rade, pa su svi upućeni na penziju starije žene;
 - **nepoštovanje, čak i u krugu svoje porodice** jer je dosta starijih žena zaboravljeno od svoje dece, neke trpe nasilje od njih, dok su neke neformalne negovateljice bolesnih članova porodice, a taj rad se ne ceni i nema poštovanja prema ženama negovateljicama;
 - život u staračkim domaćinstvima kada su nesposobne da samostalno funkcionišu a pomoći ni od kuda, jer **dnevne usluge socijalne zaštite u zajednici** i gde su razvijene, obuhvataju mali broj starijih pa **su nedostupne svima kojima su potrebne** a često im je **nedostupna i zdravstvena zaštita, posebno onima iz seoskih sredina**;
 - **gubljenje samopouzdanja** (plaše se da su nepotrebne zbog starosti ili što gube veru u sebe, odnosno sumnjaju u svoje sposobnosti). Taj nedostatak poverenja u sebe ih često drži u podređenom položaju u odnosu na muškarce. Žene su inače sklonije da potcenjuju sebe. Navodimo samo neke od iskaza, uz napomenu da se određeni iskazi ponavljaju:
- *Sigurno se suočavaju sa bolešću, problemima sa decom, koja ne rade, penzioneri koji izdržavaju i decu. Stigli i unuci. Nisi radio za decu, za unuci neće ni da pričaju sa tobom.*
 - *Problem penzionerki je u maloj penziji. Ne mogu sebi da omoguće osnovne stvari i zadovolje osnovne potrebe.*
 - *Nas kao starije osobe omalovažavaju na svim nivoima, od gradskog prevoza do zdravstvenih ustanova.*
 - *Materijalni problemi su ključni, iz njih proističu i zdravstveni i nepoštovanje mlađih...*
 - *Puno ima žena koje su napuštene od dece... ali kriju to.*

- *Lekar se zakazuje na mesec i po dana, za mene je to najveći problem.*
- *Napuštanje od strane dece – jednom detetu dala penziju da raspolaže, druga neće da je vide, naljute se.*
- *Sve kad skupimo, samopouzdanje se izgubilo, starije žene ako naiđu na malu prepreku, izgube samopouzdanje, nije to toliko ni do kuće, ni do muža. Muškarci mnogo više veruju u sebe.*
- *Ključno pitanje za stariju ženu koja živi sama je ko će da joj pomogne u kući, ko će da joj pomogne finansijski i ko će da je vodi kod lekara, da nabavi šta joj treba, ako je ona nesposobna. Sve žene kojima sam ja predlagala neku vrstu pomoći, su imale tako bedne penzije da nije imalo šanse da nešto plate, 12 hiljada, 18 hiljada penzija... Ako ona nema nikoga drugog, a pomoć gerontodomačice je potrebna mnogima, često su u kući i dvoje kojima treba pomoć, da apsolutno ne može svima da se pomogne. Čak i ako nađem ženu koja će da pomogne za 200 din/sat, to je malo, jer njima treba više sati pomoći dnevno.*
- *Ima i osoba kojima treba pomoć stupaju u odnose pravne vrste sa nekim trećim licem i tu upadaju u teške situacije. Neka vrsta pravnog savetnika bi bila potrebna, da li pri mesnoj zajednici, pri Centru za socijalni rad, ili već... Neko ko bi toj ženi rekao nemoj to da radiš, to ti je glupost ili nemoj sa njom, bolje ti je sa njom, to nije pametno i niko ne voli da mu se drugi mešaju u život...*
- *Nasilje nad starijim ženama. Ja sam za vreme korone imala nasilje u porodici, saznala sam. I to nad starijom ženom, koja je maltene nepokretna, veoma fina gospođa. Od ćerke. Ona je ovih dana umrla od tuge. Imala je dobru negovateljicu, ali je umrla od tuge.*
- *Imala sam prilike da posmatram kada odem svetkovine, svadbe, rođendane i tako dalje, i tamo uglavnom ima jako mnogo mladih. Šta god da se dešava, mnogo je malo starijih osoba. Ja volim da igram, pa sam se uhvatila u kolce i pogledam okolo a ono sve mladi oko mene. Ju, šta ću ja baba među omladinom. Niko da ustane, čak ni to malo starijih ljudi koji su došli jer verovatno, pretpostavljam, da mladi ostavljaju kod kuće starije da paze sitnu dečicu i da paze na kuću. Starijih najviše ima na sahranama, nažalost*
- *Evo, mi smo sad imali neku proslavu kući i onda meni kažu: E, ovde sede mladi, a ovde vi stari, a ja mislim da nema života dok ne dođe do preplitanja između mladih i starih. Ali šta ću, sednem gde su mi rekli i ćutim.*

Iz ovih primera se vidi koliko je danas **izražen jaz među generacijama i koliko on ograničava socijalnu interakciju i komunikaciju među ljudima.**

Najteže je starijim ženama sa sela

Apsolutno ne postoji podrška za starije žene, a sa druge strane to je generacija koja se stidi da traži pomoć jer je naučila da na svojim plećima nosi sve dok ne padne i mislim da su te žene tog životnog doba najosetljivije u ovom društvu. Mi bez onoga što nam nije svet nametnuo da mora, ništa ne uvodimo. Posebno su osetljive žene u ruralnim sredinama jer to su mesta gde ako podigneš glas dobiješ takvu osudu okoline, zato što si žena, bez obzira da li si u pravu ili ne. Već čuti i trpi radi dobra porodice, radi dobra dece, čuti i trpi, šta ti valja, šta ti ne valja. Te žene su najnevidljivije i te žene bi trebalo da se paze.

2.4. Prioritetne oblasti u kojima je neophodno poboljšanje položaja starijih žena

Na kraju razgovora sa ženama u fokus grupama zamolile smo ih da definišu najviše tri oblasti u kojima je neophodno poboljšanje položaja starijih žena. Evo njihovih zajedničkih odgovora:

- **Zdravstvo da se poboljša**, dostupnost zdravstvenih službi da se obezbedi svima kojima su one potrebne i da se stomatološke usluge obezbede starijima preko osiguranja a ne da moramo sve privatno da plaćamo. **Usluge socijalne zaštite u zajednici da se obezbede svima kojima su potrebne** (FG Kragujevac).
- **Da penzije budu veće**, da se obezbedi i pomoć i onim ženama koji nemaju penziju, **da se obezbede dnevne usluge u zajednici i da bude veća empatija jednih prema drugima** (FG Bor).
- **Da država više ne smanjuje iznos penzije u odnosu na iznos plate, da naprave državni dom za starije i u Čačku**, što godinama tražimo, kao i da smanje participaciju na lekove i pomagala koju plaćamo (FG Čačak).
- Treba da se probudi pojedinačno svest, **da mi budemo inicijatori aktivnosti u zajednici, promovisati međugeneracijsku solidarnost**, možda imamo sve zakone ali nam nedostaje primena odnosno kontrola da li se oni sprovode na lokalnom nivou. **Iskorenjivati diskriminaciju starijih žena** (FG Beograd).
- Socijalne usluge da se pojačaju, **više sredstava da se ulaže u socijalne usluge. Popraviti materijalni i socijalni status starijih žena. Zdravstveni sistem ceo, poboljšati** (FG Novi Sad)

2.5. Zaključci i preporuke

Starije žene u Srbiji su u lošijem položaju u poređenju sa starijim muškarcima, kao i u poređenju sa ženama i muškarcima iz drugih starosnih grupa. Problemi sa kojima se susreću su mnogobrojni: socio-ekonomski položaj im je loš, više su izložene siromaštvu, često nemaju dovoljno prihoda za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju povećane troškove lečenja. Gotovo 20% ispitanica iz ovog istraživanja, procenjuje standard svog domaćinstva kao veoma loš ili loš, dok nešto ispod 25% ispitanica procenjuje standard svog domaćinstva kao dobar ili veoma dobar. Indikativno je da 8% ispitanica nemaju penziju a samo 2% od njih primaju novčanu socijalnu pomoć od države.

Razgovori sa starijim ženama putem fokus grupa i dubinskih intervju su, takođe, potvrdili da je lošiji socio-ekonomski položaj starijih žena u Srbiji, te da im nedostaju dnevne usluge socijalne i zdravstvene zaštite u zajednici.

Većina ispitanica procenjuje sopstveno zdravstveno stanje kao prosečno (62,7%), dok približno jednak broj procenjuje sopstveno zdravstveno stanje kao nešto bolje (19%), odnosno, nešto lošije (18%) u poređenju sa drugim osobama istih godina. Naša pretpostavka je bila da ozbiljnije zdravstvene teškoće utiču na njihov aktivan život u lokalnoj zajednici i demotivisu ih za učešće u političkim procesima. **Nemaju sve starije žene iste mogućnosti i jednak pristup zdravstvenim ustanovama,** a najčešći razlozi su udaljenost od zdravstvenih centara, siromaštvo, neadekvatna dostupnost javnog prevoza, nepristupačnost prevoza a često i samih zdravstvenih ustanova. Pored toga, mnoge starije žene veoma teško uspevaju da zakažu specijalističke lekarske preglede, posebno ako žive na selu. Velika većina starijih žena (86%) navodi da se zbog njihovog starosnog doba, zdravstveni radnici prema njima ophode sa manje poštovanja, kao i da postoji praksa upućivanja na privatne zdravstvene ordinacije za one specijalističke preglede za koje su dugačke liste čekanja, što im praktično uskraćuje specijalističke zdravstvene usluge usled nedostatka finansijskih sredstava.

Starije žene su zanemarene u društvu, iako one daju volonterski doprinos svojoj zajednici, a javne politike ne odgovaraju na njihove potrebe. Preko 80% starijih žena smatra da društvo ne vodi dovoljno računa o njihovom položaju, a kao svoj najveći problem navode loš socio-ekonomski položaj. Njihov doprinos u vidu davanja saveta i mudrosti mlađim generacijama i društvu u celini treba da se prizna, što sada nije slučaj. Starosno doba predstavlja veoma učestao osnov diskriminacije starijih osoba, a starije žene su u povećanom riziku od diskriminacije u zapošljavanju ako su blizu penzije, u zaradama, pristupu finansijskim uslugama, vlasništvu nad imovinom. Veoma su često izložene nasilju. Starije žene često ne prepoznaju diskriminaciju kojoj su izložene. Zbog svega toga, starije žene često gube samopouzdanje.

Doprinos starijih žena i njihova uloga u domaćinstvima nije dovoljno vidljiva, iako je ona veoma važna u pružanju pomoći svojoj deci i unucima. One nastavljaju da značajno doprinose domaćinstvima u kojima žive, i nakon odlaska u penziju, najčešće kroz obavljanje kućnih poslova i brigu o zavisnim članovima porodice, a one na selu i kroz rad u poljoprivredi. Neplaćeni rad starijih žena je značajan za celo domaćinstvo, ali je najčešće zanemaren. Poslove u kući obavlja 94% ispitanica u ovom istraživanju, skoro polovina starijih žena navodi da radi u bašti/vikendici, dok 44% pomaže oko unučića ili drugih srodnika. Čak 15% njih navode da rade za novac po bilo kom ugovoru ili bez ugovora ili volonterski, što znači da su i ekonomski aktivne. Manje su radno aktivne žene iz starosnih grupa 75+.

Prema ovom istraživanju starije žene provode svoje slobodno vreme gledajući televiziju (96% njih), u druženju sa prijateljima i komšijama (90% njih), kao i u šetnjama (78% ispitanica). Neke provode vreme na putovanjima (32%), posećuju kulturne događaje (26% njih).

Među ispitanicama **postoje značajne razlike u načinu na koji provode svoje slobodno vreme. U šetnje ide značajno manji broj žena koje žive na selu u odnosu na one koje žive u gradu.** Značajna je razlika u starosnoj grupi 65-69, u kojoj veći broj žena koriste internet, više posećuju kulturne događaje za razliku od žena iz starosnih grupa 76-80 i 80+. **Žene koje imaju osnovno ili niže obrazovanje manje koriste internet**, manje putuju i manje posećuju kulturne događaje, dok sve navedeno značajno više rade žene koje imaju više ili visoko obrazovanje. Žene koje žive u gradu više putuju i više posećuju kulturne događaje u poređenju sa ženama koje žive na selu. Takođe, **značajno je manji broj žena koje putuju i koje posećuju kulturne događaje među ženama koje su procenile standard svog domaćinstva kao loš** i među ženama koje primaju porodičnu penziju. Ove starije žene mogu biti u opasnosti od izolacije i isključivanja. Prepreke za ravnopravno društveno učešće starijih žena uključuju siromaštvo, loše zdravlje, niski nivo obrazovanja, nedostatak prevoza, pristupa uslugama i diskriminacija po osnovu starosnog doba.

Ovo istraživanje je potvrdilo da **starije žene u nedovoljnoj meri učestvuju u organizovanim aktivnostima u zajednici i nedovoljno su uključene u donošenje odluka, koje utiču na njihove živote.** Veliki broj ispitanica smatra da bi starije žene trebalo još aktivnije da učestvuju u kulturnim aktivnostima u zajednici (50%), u aktivnostima u vezi sa zdravstvenom zaštitom stanovništva (46%), u ekologiji i zaštiti životne sredine (43%) i u aktivnostima u vezi sa socijalnom zaštitom (36%). Većina ispitanica smatra da bi starije žene trebalo da učestvuju u životu zajednice glasanjem na izborima (72,4%), a slede rad u savetima mesnih zajednica (45%), kao i učešće u anketama koje se tiču zajednice i radom u kućnom savetu.

Učešće starijih žena u različitim udruženjima građana i stručnim asocijacijama nije na zavidnom nivou.

Iako većina starijih starijih žena (60%) nisu članice nekog od udruženja građana, a tek 7% ispitanica su ranije bile članice nekog udruženja, najveći broj onih koje su članice, su u udruženju penzionera (28% i to uglavnom interesno, one sa nižim penzijama), pa u organizacijama civilnog društva (5%), u udruženjima žena (2%), kulturno umetničkom društvu (2%) i mesnim zajednicama (1%). Nizak nivo uključenosti starijih žena u članstvo udruženja treba tumačiti i u svetlu relativno niskog poverenja javnosti u OCD (16%).

Žene na selu manje su zastupljene u članstvu udruženja, na šta svakako utiče i nerazvijenost civilnog sektora u seoskim sredinama, ali i manje slobodnog vremena žena na selu, imajući u vidu da je njihovo radno opterećenje veće u odnosu na žene u gradu: one u poljoprivredi rade duže od prosečnog radnog vremena, a da istovremeno obavljaju gotovo sve kućne poslove. Žene bez prihoda su u manjoj meri u bilo koje udruženje.

Ispitanice koje su bile članice udruženja pa su se same isključile navode kao razloge za prestanak članstva: „pogoršanje zdravstvenog stanja“ kao dominantan razlog, što korespondira podacima o lošem zdravstvenom stanju starijih žena a zatim slede „prestanak interesovanja“, „nedostatak vremena za učešće u aktivnostima udruženja“ i „drugi razlozi“.

Ispitanice koje nisu članice ni jednog udruženja, a od tri ponuđena razloga zbog kojih nisu članice većinski su optirale za razlog „nije me interesovalo“ (65%), „nisam imala vremena“ (30%), a 5% ispitanica nije znalo za takvu mogućnost.

Gotovo 45% ispitanica nisu zainteresovane ni za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim, rekreativnim uslugama i programima u zajednici. Na to u izvesnoj meri utiču njihove godine starosti, obrazovanje, izvori prihoda, mesto stanovanja i standard domaćinstva. Ispitanica koje žive na selu značajno je više među onima koje nisu zainteresovane za socijalne, edukativne i rekreativne usluge i programe.

Najveći broj starijih žena sa kojima smo razgovarale u fokus grupama i dubinskim intervjuima, takođe, smatra da starije žene nisu dovoljno aktivne a navode različite razloge za njihovu neaktivnost, kao što je uticaj porodičnog vaspitanja, rodne uloge, životne prilike, ali i sopstveni izbori. Niko ih ne podstiče na angažman, niti ih poziva da se uključe. Posebno je evidentna njihova isključenost u seoskim i romskim zajednicama. Čini se da sve navedeno dodatno podstiče i održava njihovu pasivnost kada je u pitanju proaktivnost pri uključivanju u javni i politički život.

Žene u Srbiji imaju zakonsko pravo učešća u politici i u političkom odlučivanju od 1946. godine, kada su dobile pravo glasa. Ali društvene norme i rodne uloge uslovljavaju nejednakosti između muškaraca i žena u politici. Posebno se ovo odnosi na starije žene. Uprkos tome što u Srbiji žene participiraju u javnom životu, što potvrđuje i činjenica da je zakonom bila utvrđena kvota od 30% pa od 40% za učešće žena na izbornim listama, to ne garantuje da će biti uključene i starije žene, iako ih je skoro 28% od ukupnog broja žena u Srbiji. **Među ženama u skupštinama neproporcionalno je mali broj starijih žena ili ih uopšte nema.**

Na izborima 2016. godine u Srbiji je poštovana kvota (30%) učešća ukupnog broja žena u skupštinama, izuzev u Boru, gde ih je bilo 26%, dok je na izborima u 2020. godini, u analiziranom uzorku u 50% slučajeva poštovana kvota. **Veoma je niska zastupljenost starijih žena u skupštinama na svim nivoima, a posebno je to izraženo na izborima u 2020.** godini, kada je među izabranim poslanicama još manji udeo starijih žena u odnosu na izbore 2016. Među ženama u Narodnoj skupštini Srbije u sazivu iz 2020. godine, kojih je 39%, samo 3% su iz reda starijih žena, dok u Skupštini Autonomne pokrajine Vojvodine 2%. Proporcionalno najveće učešće starijih žena je u Skupštini grada Beograda, gde ih je 8%, među 46% žena odbornica Skupštine grada. U Skupštini Čačka ih je 7%, Niša 5%, dok ih u Skupštinama Novog Sada i Bora uopšte nema.

Učešće starijih osoba u skupštinama nije aktuelna tema ni u svetu, a ni u Srbiji. Savet Evrope je objavio mnoge podatke o izbornim sistemima 47 država članica, između ostalog, tu se mogu naći podaci o učešću žena u parlamentima, kao i o učešću mladih osoba (ispod 30 godina) u parlamentima, ali nema podataka o učešću starijih osoba, niti starijih žena.

Politička participacija starijih žena, prema ovom istraživanju, je na veoma niskom nivou: samo 10% ispitanica članice su neke političke partije, dok ostalih 90% to nisu, s tim što je među njima tek 15% onih koje su to nekada bile.

Kao razloge za neučlanjivanje u političku partiju, od onih koje nikada nisu bile u političkoj partiji niti su tu danas, 72% ispitanica navodi da je nedostatak interesovanja/apolitičnost razlog za neučlanjivanje u političku partiju, a 13% onih koje ne žele, odnosno, ne vole politiku. Socio-demografske karakteristike ispitanica nisu od uticaja na nivo njihove apolitičnosti, niti su od značaja u kategoriji žena koje iz drugih razloga nisu članice političkih stranaka. Istraživanje nije potvrdilo da obrazovanje i mesto stanovanja utiču na nivo apolitičnosti starijih žena, iako na nivou opšte populacije ovi faktori imaju uticaja.

Starije žene, članice političkih stranaka su uglavnom „verne“ svojim političkim strankama. Ipak, četvrtina ispitanica je promenila političku stranku. S obzirom da je reč o ispitanicama 65+, promena političke stranke kod jednog broja njih može se dovesti u vezu sa prestankom članstva u Savezu komunista Jugoslavije, čije su članice bile.

Prema nalazima istraživanja, **starije žene koje jesu ili su bile članice političkih stranaka imaju višegodišnji partijski staž,** a samo 7% ispitanica članice su političke stranke manje od godinu dana.

Istraživanje učešća na stranačkim funkcijama i uticaj na odlučivanje stranačkih organa pokazuje da ispitanice najčešće nisu bile na funkcijama (70%). **Tek 2% ispitanica sada ima funkciju u stranci,** dok je onih koje su ranije imale funkciju 20%, a onih koje sada nemaju funkciju u stranci za 7% više. Ovi podaci upućuju na zaključak da je žena, generalno, manje na funkcijama i u organima odlučivanja u strankama, nezavisno od godina starosti, kao i da sa ulaskom žena u starije životno doba opada i onako mala moć koju su, kao žene, imale u strankama.

Ukrštanje nalaza sa socio-demografskim karakteristikama ispitanica upućuje na zaključak da **jedino obrazovanje ima izvestan uticaj na sticanje funkcija u stranci**: među sadašnjim stranačkim funkcionerkama manje je žena sa nižim obrazovanjem, a među onima koje su ranije bile stranačke funkcionerke značajno je više žena sa višim i visokim obrazovanjem.

Samo 22% ispitanica, sadašnjih ili ranijih članica političkih stranaka, učestvuju ili je učestvovala u organima odlučivanja u stranci. Organi odlučivanja u kome ispitanice učestvuju na niskom su nivou delovanja: to su uglavnom organi u radnim organizacijama, a znatno manje organi u mesnim zajednicama, dok je najmanje učešće u organima jedinica lokalne samouprave.

Podatak da se samo 2% ispitanica ranije kandidovalo, a da će se tek 1% njih kandidovati na sledećim izborima indikacija su da se političkim strankama starije žene ne prepoznaju kao moguće kandidatkinje koje treba ohrabriti i podržati, što je odraz i dvostrukih standarda starenja na štetu žena, ali i proizvod seksizma i ejdžizma.

Stavovi starijih žena prema učešću žena javnoj i političkoj sferi su pozitivni i pokazuju da **čak 74% ispitanica podržava učešće žena u javnom i političkom životu**, dok je neopredeljeno 11%. Ohrabrujuće je da samo 11% ispitanica smatra da žene „nisu za politiku i učešće u javnom životu“

Stav da je za žene korisnije da se posvete deci i porodici, koji zastupa 8% ispitanica, manifestuje njihov konzervativni stav o rodnoj ulozi žena, ali se može shvatiti i kao izraz svojevrsnog razočarenja i skepse, možda zasnovane i na ličnom iskustvu, u pogledu realnih mogućnosti žena da svojim angažmanom u političkom životu utiču na pozitivne promene u društvu.

Ukrštanje nalaza sa socio-demografskim karakteristikama ispitanica pokazuje da je pozitivan stav prema političkom i građanskim aktivizmu žena nešto manje izražen među ispitanicama sa osnovnom školom, među korisnicama socijalne pomoći ili onima koje imaju druge izvore prihoda, kao i među ispitanicama iz prigradskih naselja.

Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjuua većinski misle da ženama jeste mesto u politici i da je važno da i one učestvuju.

Odnos starijih žena prema izbornim kvotama istražile smo najpre kroz pitanje „Da li je neophodno obezbeđivanje određenog broja mesta na izbornim listama za manje zastupljen pol – žene (kvota)?“. Nešto manje od polovine ispitanica dalo je pozitivan odgovor, skoro petina smatra da su kvote nepotrebne, ali je veliki i broj ispitanica koje su po ovom pitanju neopredeljene (37%).

Imajući u vidu da su u procesima kandidovanja starije žene često eliminisane, na šta utiču rašireni stereotipi i predrasude o njihovim sposobnostima i kapacitetima, **ispitanice koje kvote smatraju neophodnim pitali smo da li je neophodna kvota za žene 65+ u okviru kvote za učešće žena. Podršku ovim kvotama**

pružilo ja čak 65% ispitanica. Ovaj nalaz je svojevrsna potvrda da su starije žene svesne činjenice da nemaju jednake šanse ne samo u odnosu na muškarce, već i u odnosu na mlađe žene i da u stranačkim strukturama nisu prepoznate kao osobe koje svojim iskustvom i kompetencijama mogu da doprinesu promociji kadrova stranaka i privlačenju glasača/čica.

Većina učesnica fokus grupa i dubinskih intervjuja zna za postojanje kvota za žene na izbornim listama, uglavnom za kvotu od 30%, dok ih je mnogo manje njih čulo da je uvedena kvota od 40% za manje zastupljeni pol. Različita su mišljenja po pitanju **uvođenja kvota za starije žene, ali većina sagovornica ih ipak podržava.** Bilo je i onih koje smatraju da nije važan broj učesnica već kvalitet učešća.

Generalno gledano, kvote su naišle na relativno široku podršku ispitanica, koja je veća u odnosu na podršku koju su kvote uživale među ženama pre 10 godina. Stav o nepotrebnosti kvota, koji izražava 19% ispitanica, treba tumačiti u kontekstu još uvek raširenog mišljenja, koje dele i političarke, da kvote za manje zastupljeni pol imaju loše efekte s aspekta izbora kompetentnih žena.

Učesnice fokus grupa i dubinskih intervjuja preporučuju učešće starijih žena na svim nivoima od mesne zajednice do nacionalnog nivoa. **Većina se slaže da starije žene najviše treba i mogu da pruže na nivou mesne zajednice.**

Starije žene su mahom isključene iz učešća u odlučivanju i u krugu svoje porodice i to se smatra normalnim. Prema tradiciji, u društvu u Srbiji muškarac se smatra „glavom porodice“, što je posebno prisutno među starijim generacijama, naročito onima koje žive na selu i među romskom populacijom. Muškarci imaju dominantniju ulogu u odlučivanju na svim nivoima: muškarac raspolaže novčanim sredstvima, on odlučuje šta će se kupiti, šta će se posejati u njivi, koliko će žena dece roditi, dok starije žene učestvuju u obavljanju svih ovih poslova, nekada čak i više od starijih muškaraca. One konstatuju svoj loš položaj i u okviru porodice i u okviru društva ali ga najčešće ne dovode u vezu sa kršenjem osnovnih ljudskih prava koje imaju.

Potrebna je promena i vrednosnih obrazaca da je starost jednako bolest, da su stariji teret društvu i tradicionalna očekivanja da je starijoj ženi mesto samo u kući. One su ravnopravne članice zajednice i treba da budu uključene u zajednicu na svim nivoima i u svim oblastima. Pravne mere nisu dovoljne već je potrebna socijalizacija ženskih političkih prava.

Starije žene imaju pravo na participaciju u društvu i Republika Srbija je u obavezi da preduzme mere kako bi svim starijim osobama omogućila slobodu izbora načina života i mogućnost ravnopravnog učešća u društvenom životu.²¹²

Politička participacija i starijih žena u vreme kada se kreiraju politike koje će pripremiti zemlje za izazove koje donosi starenje stanovništva, a Srbija spada u njih, je veoma važna. I mlade i stare generacije treba da budu jednako osnažene za izražavanje svojih potreba i interesovanja. Snažno sredstvo zastupanja je u

212 Član 23. Revidirane evropske socijalne povelje

političkim partijama, gde starije žene mogu direktno da utiču na političke programe, posebno kada se predstavljaju u Parlamentu.

Neke vlade su ustanovila koordinaciona tela za pitanja starenja. Na primer, Austrija ima nezavisni savet starijih građana koji daje veliki doprinos u diskusiji o nacionalnoj politici o starenju. U Španiji, učešće i dijalog između starijih i javne uprave lakše se odvija preko raznih foruma, uključujući Državni savet za starije, Savete autonomnih zajednica za starije i lokalne savete u nekim velikim gradovima.²¹³

Na četvrtoj ministarskoj konferenciji UN o starenju održanoj 2017. godine u Lisabonu, usvojena je Ministarska deklaracija pod nazivom *Održivo društvo za sva životna doba: prepoznavanje potencijala za duži život*. U deklaraciji su utvrđena tri područja delovanja: prepoznavanje potencijala starijih osoba; podsticanje dužeg radnog veka i radne sposobnosti i obezbeđivanje dostojanstvenog starenja. U okviru prvog područja, pored ostalih aktivnosti, utvrđeno je održavanje efikasnih konsultacija sa i uz uključivanje starijih osoba i njihovih predstavnika na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou prilikom kreiranja politika, strategija i mera koje direktno utiču na njihove živote, a uzimajući u obzir raznolikost starijih osoba i njihovih potreba.

U UN Agendi za održivi razvoj do 2030 postizanje rodne ravnopravnosti utvrđeno je kao 5. od ukupno 17 ciljeva. U okviru 5. cilja utvrđeno je šest potciljeva, među kojima i potcilj:

Osigurati da žene u potpunosti i delotvorno učestvuju i imaju jednake mogućnosti da učestvuju u rukovođenju na svim nivoima donošenja odluka u političkom, privrednom i javnom životu.

Na nacionalnom nivou opšti okvir ljudskih prava pruža Ustav Republike Srbije (2006), kojim je garantovan čitav niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava. S aspekta učešća u javnom i političkom životu posebno su značajne ustavne norme kojima se garantuje sloboda okupljanja (čl. 54), sloboda udruživanja (čl. 55), pravo na peticiju (čl. 56). Ustav garantuje izborno pravo, propisujući da svaki punoletan, poslovno sposoban državljanin Republike Srbije ima pravo da bira i da bude biran, da je izborno pravo opšte i jednako, da su izbori slobodni i neposredni, a glasanje je tajno i lično (čl. 52). Građanima je garantovano i pravo da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da pod jednakim uslovima stupaju u javne službe i na javne funkcije (čl. 53).

Zakonski antidiskriminacioni propisi, propisi o izborima, propisi o političkim strankama i udruženjima i drugi propisi od značaja za socijalnu inkluziju starijih osoba su garant prava žena uključujući i starije žene u javnom i političkom životu.

213 Izvod iz politike starenja, UNECE br.4, novembar 2009.

Zbog toga je neophodno raditi na:

1. Povećanju senzibilisanosti organizacija civilnog društva i opšte javnosti za prava starijih žena da učestvuju u javnom životu lokalne zajednice i na mestima na kojima se donose odluke koje ih se tiču, i to na svim nivoima, kako bi se izmenili zakoni i unapredili mehanizmi za veću participaciju žena u javnom i političkom životu (u okviru kvota za participaciju žena, odrediti kvotu za starije žene);
2. Podizanju nivoa svesti i informisanosti starijih žena o pravima koje imaju na osnovu međunarodnih dokumenata (UN, Savet Evrope), nacionalnih zakona, kao i o značaju njihove participacije u javnom i političkom životu, odnosno, na mestima gde se donose odluke koje ih se tiču;
3. Edukaciji starijih žena o političkim procesima i modelima učešća u kreiranju i donošenju odluka radi povećavanja sposobnosti žena da učestvuju u donošenju odluka i upravljanju;
4. Zagovaranje za ravnopravniju podelu poslova i obaveza u domaćinstvu između žena i muškaraca, kako bi se unapredila mogućnost da žene na ravnopravnoj osnovi utiču na oblikovanje i definisanje javnih politika od nivoa mesne zajednice pa nadalje;
5. Zagovaranju za obezbeđivanje kvota za participaciju žena i u mesnim zajednicama kao i kvota za starije žene na svim nivoima, u okviru kvota za žene;
6. Zagovaranje za ustanovljavanje saveta starijih građana u lokalnim upravama, u kojima će biti srazmerno broju članova uključene i starije žene;
7. Podizanju svesti i edukaciji ostalih aktera u zajednici o principima rodne ravnopravnosti i borbe protiv diskriminacije starijih žena.

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

Pobednička fotografija na Foto Konkursu „Čovek u fokusu“ Delegacije EU u Srbiji i magazina **Nacionalna geografija** u kategoriji: **Najbolja fotografija EU projekta:** Na stanici – volonterka na putu ka zavisnoj osobi, projekat „Za povećano učestvovanje starijih žena u javnom i političkom životu“, Udruženje građana Amity, Beograd 2020.

Foto: Vojislav Luković

3. PRAVNI OKVIR

3. PRAVNI OKVIR

3.1. Međunarodni pravni okvir

3.1.1. Univerzalni nivo

3.1.1.1. Međunarodni ugovori o ljudskim pravima

Na nivou Ujedinjenih nacija još uvek nije usvojena posebna konvencija namenjena zaštiti starijih osoba iako se već dugi niz godina radi na njenoj pripremi.²¹⁴ Zbog toga su za zaštitu ljudskih prava starijih osoba na nivou UN relevantni opšti i posebni međunarodni ugovor o ljudskim pravima.

Srbija je ratifikovala osam od devet UN ugovora o ljudskim pravima, a nakon davanja sukcesorske izjave u junu 2001. godine, započela je sa praćenjem primene međunarodnih standarda ljudskih prava i uspostavila je praksu dostavljanja nacionalnih izveštaja nadzornim telima²¹⁵ ustanovljenim međunarodnim ugovorima, odnosno, opcionim protokolima iz ove ugovore.²¹⁶ Republika Srbija

-
- 214 O razlozima za donošenje posebne Konvencije o pravima starijih osoba, videti: Why Do We Need a Human Rights Convention for Older Persons? <http://www.globalaging.org/agingwatch/convention/why/index.htm>, (pristup 6.8.2020) Why it's time for a convention on the rights of older people (2009); <http://www.globalaging.org/elderrights/world/2009/Humanrightsconvention.pdf>; (pristup 6.8.2020) What difference would a New Convention Make to the Lives of Older People? (2008) <http://www.globalaging.org/elderrights/world/2008/newconvention.pdf> (pristup 6.8.2020) Jačanje prava starijih ljudi prema UN konvenciji, <https://www.redcross.org.rs/media/1672/jacanje-prava-starijih-serbian.pdf> (pristup 6.8.2020)
- 215 Podaci o izveštajima koje je Srbija do sada podnela ugovornim telima UN dostupni na: <https://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/fascikla/ljudska-prava/me%C4%91unarnodni/konvencije>. (pristup 6.8.2020)
- 216 Univerzalnim međunarodnim ugovorima i fakultativnim protokolima usvojenim uz njih ustanovljena su ugovorna tela (komiteti) za nadzor nad poštovanjem ugovora: Komitet za ljudska prava, Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava, Komitet za ukidanje rasne diskriminacije, Komitet za ukidanje diskriminacije žena i Komitet za prava osoba sa invaliditetom. Ovi komiteti mogu imati neku od sledećih nadležnosti: razmatranje izveštaja koje im podnose države ugovornice, postupanje po međudržavnim predstavkama, postupanje po individualnim predstavkama, pokretanje istraga po službenoj dužnosti u slučaju teških ili sistematskih povreda ljudskih prava i davanje opštih komentara. Svih pet komiteta su nadležni da razmatraju izveštaje država članica i da daju opšte komentare, dok je za prihvatanje preostale tri nadležnosti potrebna posebna pisana izjava država ili ratifikacija fakultativnih protokola. (Videti šire: Nebojša Raičević, *Univerzalni međunarodni antidiskriminacioni standardi i nadzor nad njihovim poštovanjem*, u: Petrušić, N. Antidiskriminaciono pravo: propisi, praksa i stvarnost, Pravni fakultet, Niš, 2017, str. 39-46).

podleže i procedurama koja ova tela sprovode postupajući po pritužbama zbog kršenja prava garantovanih međunarodnim ugovorima.²¹⁷

Prezentovaćemo odredbe konvencija koje su od neposrednog značaja za ravnopravno učešće žena i muškaraca u javnom i političkom životu.

Opšti okvir zaštite ljudskih prava pružaju Povelja UN i Univerzalna deklaracija UN o ljudskim pravima, koji su deo korpusa međunarodnog običajnog prava i obavezuju sve države članice UN.

U **Povelji UN (1945)**,²¹⁸ u Poglavlju IX, pod naslovom *Međunarodna saradnja na ekonomskom i socijalnom polju*, predviđeno je, pored ostalog, da će UN raditi na povećanju životnog standarda, punog zaposlenja i uslova za ekonomski i socijalni napredak i razvoj, na rešavanju međunarodnih ekonomskih, socijalnih, zdravstvenih i srodnih problema, sveopšteg poštovanja i uvažavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, bez obzira na rasu, pol, jezik ili veru (čl. 55).

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948),²¹⁹ u članovima 1. i 2. svim ljudima jamči slobodu i jednakost u dostojanstvu i pravima, bez obzira na „*bilo kakvu razliku, kao što je rasa, boja kože, pol, jezik, vera, političko ili neko drugo opredeljenje, nacionalno ili društveno poreklo, vlasništvo, rođenje ili neki drugi status*“. Iako starosno doba nije eksplicitno navedeno kao osnov diskriminacije, diskriminacija je zabranjena i po ovom osnovu, s obzirom da lista ličnih svojstava nije zatvorena. Kada je reč o učešću u javnom i političkom životu, značajne su odredbe kojima je garantovana sloboda mirnog okupljanja i udruživanja (čl. 20) i pravo na učešće u upravljanju javnim poslovima, neposredno ili preko slobodno izabраниh predstavnika (čl. 21). Takođe, od značaja je i pravo na slobodno učešće u kulturnom životu zajednice i naučnom napretku (čl. 27).

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966)²²⁰ garantuje čitav set građanskih i političkih prava. S aspekta učešće žena u javnom i političkom životu, poseban značaj imaju pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti (čl. 18), sloboda izražavanja (čl. 19) pravo na slobodno udruživanje sa drugim licima (čl. 22), kao i pravo na učešće u javnim poslovima (čl. 25). Paktom je izričito propisana obaveza država članica da obezbede jednako pravo muškarcima i ženama da uživaju sva građanska i politička prava formulisana u ovom paktu (čl. 3). Prema tumačenju Komiteta, član 3. pakta zahteva od država da osiguraju ne samo mere zaštite, već i da preduzmu afirmativne mere kako bi se osiguralo da žene i muškarci uživaju garantovana prava, što se ne može ostvariti samo donošenjem zakona, već merama koje su usmerene na otklanjanje prepreka koje su povezane sa rodnom

217 Šire: Nevena Petrušić i Kosana Beker, *Ravnopravnost u praksi, primena antidiskriminacionih zakona u Srbiji*, Equal rights trust, London, 2019, str. 26.

218 Povelja je potpisana 26. juna 1945. godine u San Francisku, a stupila na snagu 24. oktobra 1945. godine.

219 Rezolucija Generalne skupštine UN 217 (III) od 10. decembra 1948. godine.

220 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/71.

ulogom žena u društvu.²²¹ Značajna je i odredba kojom je zabranjena diskriminacija i garantovano je pravo na efikasnu zaštitu od diskriminacije zasnovane na bilo kom ličnom svojstvu, a „*naročito na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog i bilo kog drugog mišljenja, nacionalnog i društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugog statusa*“ (čl. 26). Iako se starosno doba ne nalazi na listi imenovanih ličnih svojstava, diskriminacija je zabranjena i po ovom osnovu, s obzirom da lista ličnih svojstava nije taksativna.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966)²²² garantuje niz prava u ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj sferi života. Pored ostalog, pravo na učestvovanje u kulturnom životu i naučnom napretku (čl. 15). Prema čl. 2. st. 2. ovog ugovora, države ugovornice treba da jamče da se prava koja su njime garantovana izvršavaju „*bez ikakve diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti, političkom ili kakvom drugom mišljenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, imovini, rođenju ili nekom drugom svojstvu*“.

Srbiju obavezuje i **Konvencija UN o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (1965)**,²²³ kojom je, pored ostalog, utvrđeno da „*države članice osuđuju svaku propagandu i sve organizacije koje se rukovode idejama ili teorijama zasnovanim na superiornosti neke rase ili grupe lica izvesne boje ili izvesnog etničkog porekla ili koje žele da opravdaju ili podrže svaki oblik rasne mržnje i diskriminacije.*“ Države članice su, pored ostalog u obavezi da zabrane i da garantuju pravo svakome na jednakost pred zakonom i uživanje prava bez razlike na rasu, boju ili nacionalno ili etničko poreklo, uključujući i politička prava, naročito prava učešća na izborima, prava glasa i kandidature – prema sistemu opšteg i jednakog prava glasa, prava učestvovanja u vladi kao i u upravljanju javnim poslovima, na svim nivoima, i prava pristupa, pod jednakim uslovima, javnim funkcijama, pravo na slobodu miroljubivog okupljanja i udruživanja (čl. 5).

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) (1979)²²⁴ predstavlja međunarodnu povelju o pravima žena. Njenom ratifikacijom države su preuzele obavezu i odgovornost da eliminišu sve vidove diskriminacije žena u ostvarivanju građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava i to ne

221 General comment No. 4: Article 3 (Equal right of men and women to the enjoyment of all civil and political rights). UN Human rights Committee, 1981, <https://www.refworld.org/type,GENERAL,HRC,,453883ffa,0.html> (pristup 5.8.2020).

222 Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/71.

223 Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (”Sl. list SFRJ”, br. 31/1967).

224 Zakonom o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 11/1981. SRJ je članica i Opcionog protokola uz ovu konvenciju, Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 13/2002.

samo u javnom, već i u privatnom životu, uključujući i porodicu.²²⁵ Diskriminacija žena definisana je kao „svako razlikovanje, isključivanje ili ograničavanje koje se čini na osnovu pola, a koje ima za efekat ili svrhu sprečavanje ostvarivanja ili uživanja osnovnih ljudskih prava i sloboda, u svim sferama života žena i bez obzira na njihov bračni status, što podrazumeva direktnu i indirektnu diskriminaciju i obuhvata različiti tretman, kao i tretman koji utiče nepovoljno na žene u poređenju sa muškarcima“ (čl. 1). Obaveza je država članice da preduzmu prikladne mere u svim oblastima kako bi obezbedile potpun razvoj i napredak žena i ostvarivanje i uživanje ljudskih prava ravnopravno s muškarcima (čl. 3). To uključuje i obavezu država da odgovarajućim merama utiču na promenu društvenih i kulturnih običaja koji su zasnovani na predrasudama i shvatanju superiornosti muškaraca.

Konvencija pridaje poseban značaj učešću žena u javnom i političkom životu svojih zemalja. U preambuli konvencije izričito se navodi: „*Podsećamo da diskriminacija žena krši principe jednakosti prava i poštovanja ljudskog dostojanstva, predstavlja prepreku u učešću žena, ravnopravno sa muškarcima, u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu svojih zemalja, koči napredak društva i porodice i otežava puno ostvarenje mogućnosti žena da služe svojim zemljama i čovečanstvu.*“ Značaj učešća žena u donošenju odluka naglašava se i rečima: „*Ubeđeni smo da celovit i potpun razvoj neke zemlje, dobrobit čitavog sveta i zalaganje za mir zahtevaju maksimalno učešće žena, ravnopravno sa muškarcima, u svim oblastima.*“ Odredbama člana 7. konvencije reafirmisano je pravo žena da glasaju žene na svim izborima i njihovo pravo da budu birane za izborne organe, pravo koje je već ugrađeno u druge međunarodne instrumente, pri čemu je eksplicitno naglašeno i pravo žena da glasaju na javnim referendumima. Utvrđena je dužnost država članica da „*obezbede*“ pravo žena na učešće, odnosno da budu birane u sva tela koja se biraju putem javnih izbora; da učestvuju u kreiranju i sprovođenju vladine politike i da zauzimaju rukovodeće položaje i obavljaju sve javne funkcije na svim nivoima vlasti. Time su vlade obavezane da stvore uslove da se učešće žena olakša, uvođenjem kvota i/ili na druge načine. Utvrđena je i obaveza država članica da obezbede uslove da žena na osnovama ravnopravnosti sa muškarcima učestvuju u radu nevladinih organizacija i udruženja koja se bave javnim i političkim životom u zemlji.

Obaveze država članica u pogledu izjednačavanja uslova za učešće žena u javnom i političkom životu bliže su razrađene u *Opštem komentaru 23. Komiteta za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena*.²²⁶ U Opštem komentaru ukazano je na da uprkos činjenici da je uloga žene ključna za opstanak porodice i društva i njihov napredak, žene nisu bile uključene u politički život i proces donošenja odluka, iako su ovi procesi uređivali njihov svakodnevni život i budućnost društva. Ovo

225 U drugom delu Konvencije (čl. 7-9) utvrđene su obaveze država da štite prava žena u političkom i javnom životu, dok se treći deo (čl. 10-14) odnosi na obaveze država da eliminišu diskriminaciju u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, socijalnom i kulturnom životu, a četvrti deo (čl. 15-16) na garantovanje ravnopravnosti žena pred zakonom, u ostvarivanju zakonskih prava i u oblastima bračnih i porodičnih odnosa.

226 General Recommendation No. 23: Political and Public Life, CEDAW, 1997, dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/453882a622.html> (pristup 7.8.2020).

„zaobilaženje“ žena, naročito u krizna vremena, činilo je da se ne čuju glasovi žena i da njihovi doprinosi i iskustva ostanu nevidljivi.²²⁷ Naglašeno je, takođe, da u svim narodima, najznačajniji faktori koji ne dozvoljavaju ženama da učestvuju u javnom životu bili su kulturne vrednosti i verska ubeđenja, nedostatak odgovarajućih službi i činjenica da muškarci nisu prihvatili odgovarajući udeo u poslovima vođenja domaćinstva i odgajanja i brige o deci. Prema stavu CEDAW komiteta, kulturna tradicija i verska ubeđenja su u svim narodima imala udela u procesu ograničavanja žena na privatne oblasti delovanja i njihovog isključivanja iz aktivnog učešća u javnom životu.²²⁸ Posebno je apostrofirana raskorak između *de jure* i *de facto* stanja, odnosno između prava i stvarnog učešća žena u politici i javnom životu uopšte, uz ukazivanje da učešće žena do 30 ili 35 procenata (što se obično naziva „kritična masa“) obezbeđuje njihov stvaran uticaj na politiku i sadržaj odluka i revitalizaciju političkog života.

U *Opštem komentaru 23*, CEDAW komitet je ukazao na konkretne mere koje države članice treba da primene, a čija delotvornost predstavlja predmet ocene komiteta prilikom razmatranja periodičnih izveštaja država članica. Između ostalog, države su u obavezi da uvedu mere čijim će sprovođenjem:

- stvoriti ravnotežu između muškaraca i žena na javno izabranim položajima;
- obezbediti da žene razumeju svoje pravo da glasaju, značaj ovog prava i način njegovog korišćenja;
- obezbediti da se prevaziđu prepreke za ostvarenje ravnopravnosti, uključujući one koje su posledica nepismenosti, nerazumevanja jezika, siromaštva i ograničenja slobode kretanja žena;
- pomoći ženama koje imaju ovakve probleme da koriste svoje pravo da glasaju i da budu birane;
- obezbediti ravnopravnu zastupljenost žena u formulisanju državne politike;
- ostvariti u praksi prava žene da obavljaju javne dužnosti;
- omogućiti da se biraju žene koje imaju ugled i koje mogu da utiču na javno mnjenje.
- obezbediti da se izglasaju delotvorni zakoni koji zabranjuju diskriminaciju žena;
- podstaći nevladine organizacije i javne i političke organizacije da usvoje strategije koje pomažu zastupljenosti i učestvovanju žena u radu ovih organizacija;
- usvojiti strategije koje jačaju zastupljenost i učestvovanje žena u radu ovih organizacija.

227 Ibid, para 9.

228 Ibid, para 10.

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom (2006)²²⁹ je sveobuhvatan međunarodni ugovor namenjen zaštiti i promociji prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom. Ona ne stvara nova prava za osobe sa invaliditetom, već prava i slobode garantovane drugim međunarodnim ugovorima dovodi u vezu i prilagođava potrebama i položaju osoba sa invaliditetom. Regulisanje društvenog položaja osoba sa invaliditetom zasnovano je na sledećim načelima: poštovanje urođenog dostojanstva i samoodređenja, nediskriminacija, participacija u svim sferama društvenog života, poštovanje različitosti, jednake mogućnosti, pristupačnost, jednakost muškaraca i žena i poštovanje prava dece sa invaliditetom (čl. 3). Niz odredaba posvećeno je učešću osoba sa invaliditetom u političkom i javnom životu. Države članice garantuju osobama sa invaliditetom politička prava i mogućnost da ih uživaju na ravnopravnoj osnovi sa drugima, i u obavezi su da osiguraju da osobe sa invaliditetom mogu efikasno i potpuno da učestvuju u političkom i javnom životu ravnopravno kao i drugi, neposredno ili preko slobodno izabраниh predstavnika, uključujući pravo i mogućnost da osobe sa invaliditetom glasaju i budu birane, aktivno unapređuju okruženje u kojem osobe sa invaliditetom mogu efikasno i potpuno da učestvuju u obavljanju javnih poslova bez diskriminacije i ravnopravno sa drugima, i podstiču njihovo učešće u javnim poslovima, uključujući učešće u nevladinim organizacijama i udruženjima koji se bave pitanjem javnog i političkog života zemlje, kao i u aktivnostima i upravi političkih partija i osnivanje i priključivanje organizacijama osoba sa invaliditetom u cilju predstavljanja osoba sa invaliditetom na međunarodnom nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou (čl. 29). Takođe, utvrđene su i obaveze država članica da osiguraju pravo osobama sa invaliditetom da ravnopravno sa drugima učestvuju u kulturnom životu, rekreaciji, aktivnostima u slobodno vreme i sportu (čl. 30).

3.1.1.2. Dokumenti UN o starenju

Ujedinjene nacije su sistematski započele da se bave fenomenom starenja početkom osamdesetih godina i do sada je usvojeno nekoliko planova akcija i preporuka.

Na **prvoj Svetskoj skupštini o starenju**, održanoj u Beču 1982. godine, usvojen je **Međunarodni plan delovanja na području starenja** (tzv. Bečki plan).²³⁰ To je prvi dokument o problemima starenja, koji nudi preporuke za osmišljavanje i razradu strategija i programa namenjenih rešavanju problema u vezi sa starenjem. Bečki plan sadrži 62 preporuke namenjene vladama i civilnom društvu za efikasnije rešavanje problema koji su povezani sa starenjem stanovništva, uključujući i preporuke u vezi sa razvojem usluga namenjenih starijim ljudima. Preporuke su grupisane u šest oblasti: zaštita zdravlja i ishrana, zaštita starijih kao potrošača,

²²⁹ Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, „Sl. glasnik RS“, br. 42/09.

²³⁰ Dostupno na: <https://www.un.org/development/desa/ageing/resources/vienna-international-plan-of-action.html> (pristup 7.8.2020).

stanovanje i životna sredina, socijalna sigurnost, obezbeđenje prihoda i zaposlenja i obrazovanje.

Poseban značaj imaju **Principi UN za starije osobe**, usvojeni Rezolucijom Generalne skupštine UN 1991. godine.²³¹ Usvojenim Principima UN za starije osobe vladama je preporučeno da svoje nacionalne programe namenjene starijim osobama izgrađuju poštujući principe nezavisnosti, društvene participacije, društvene brige, samoispunjenja i dostojanstva starijih osoba. Jedan od važnijih principa jeste i *princip društvene participacije*, koji podrazumeva da ljudi i u starosti treba da ostanu sastavni deo društva, da aktivno učestvuju u kreiranju i sprovođenju politike koja neposredno utiče na njihovo blagostanje, kao i da podele svoja znanja i veštine s mlađim generacijama. Vlade bi trebalo da stvore mogućnost za rad starijih osoba u korist društvene zajednice, dobrovoljno uključivanje u aktivnosti koje su primerene njihovim interesima i sposobnostima, kao i da pruže podršku organizaciji pokreta i udruženja starijih osoba. S druge strane, princip *samoispunjenja* uključuje mogućnost starijih osoba da celovito razvijaju sopstvene potencijale i imaju pristup obrazovnim, kulturnim, duhovnim i rekreacionim resursima društva u kome žive.

Na **Drugoj skupštini o starenju**, održanoj 2002. godine u Madridu, usvojena je **Politička deklaracija o starenju**, zajedno sa **Madridskim međunarodnim akcionim planom za starenje**.²³² Usvojeni akti predstavljaju odgovor međunarodne zajednice na mogućnosti i izazove starenja stanovništva u 21. veku i izgradnji društva za sva životna doba.

U *Političkoj deklaraciji o starenju*, potvrđena je odlučnost međunarodne zajednice da razvija demokratiju i unapređuje vladavinu prava i rodnu ravnopravnost, ljudska prava, uključujući i pravo na razvoj, kao i da iskoreni sve forme diskriminacije po osnovu starosti. Takođe, potvrđeno je da sve osobe, nezavisno od godina starosti, imaju pravo na poštovanje, zdrav i bezbedan život i aktivno učešće u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu društva, i izražena je spremnost da se ulože naponi za očuvanje dostojanstva starijih osoba i eliminaciju svih oblika zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja (čl. 5). Posebno je naglašeno da u savremenom svetu neprocenjiva bogatstva i moderna tehnologija predstavljaju potencijal koji omogućava da se muškarcima i ženama obezbedi da dožive duboku starost u boljem zdravlju i sigurnosti, kao potpuno integrisani i aktivni učesnici u društvenoj zajednici, koji pružaju efektivni doprinos zajednici i razvoju društva i uživaju podršku zajednice, kada im je ona potrebna. Izražen je stav da stariji ljudi mogu biti u potpunosti integrisani tek kada se starost prepozna kao postignuće, oslonac za razvoj ljudskih veština, iskustva i resursa. Ukazano je na očekivanja starijih osoba i na ekonomske potrebe društva, koje zahtevaju da starijim osobama omogući da učestvuju u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom životu njihovih zajednica (čl. 12).

231 Dostupno na: http://www.un.org/esa/socdev/ageing/un_principles.html (pristup 7.8.2020).

232 *Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing*, 2002, A/CONF.197/9. <http://www.un-ngls.org/orf/pdf/MIPAA.pdf>. (pristup 7.8.2020).

Madridski međunarodni plan aktivnosti o starenju (u daljem tekstu: MIPAA) sadrži konkretne preporuke za unapređenje društvenog položaja starijih širom sveta, i potencira da se fenomen starosti mora integrisati u sva planove razvoja na nacionalnom i međunarodnom nivou, uz priznavanje sposobnosti starijih ljudi da doprinose svom društvu. Ovaj dokument pruža onima koji su odgovorni za kreiranje politike, praktični instrument koji im može pomoći da usredsrede svoju pažnju na ključne prioritetne zadatke koji su vezani za procese individualnog i demografskog starenja.

Uvodni deo MIPAA sadrži ključna pitanja kojima je posvećena pažnja, među kojima su, aspekta socijalne uključenosti, od posebnog značaja:

- stvaranje uslova da stariji ljudi ravnopravno i efektivno učestvuju u ekonomskom, političkom i društvenom životu zajednice, uključujući i plaćeni i volonterski;
- stvaranje mogućnosti za individualni razvoj, razvoj stvaralačkog potencijala i blagostanja tokom čitavog života, kroz npr. pristup celoživotnom učenju, učešće u životu zajednice, pri čemu se istovremeno priznaje da stariji ljudi nisu jedna homogena grupa, već da među njima postoje razlike;
- obezbeđivanje punog uživanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, kao i građanskih i političkih prava i eliminisanje svih formi nasilja i diskriminacije prema starijim ljudima;
- obaveza uspostavljanja rodne ravnopravnosti kroz, pored ostalog, eliminisanje rodno zasnovane diskriminacije;
- podrška uspostavljanju partnerskih odnosa između vlasti na svim nivoima, građanskog društva, privatnog sektora i samih starijih ljudi u cilju sprovođenja MIPAA u praktične akcije.

U uvodnom delu MIPAA ukazano je i na potrebu uključivanja starenja u sva područja i u sve aktivnosti politike (*mainstreaming ageing*) na globalnom nivou. Kako je proces starenja populacije ne samo univerzalan, već je u stanju da odredi tok istorije, uticaj procesa starenja nije ništa manji od uticaja globalizacije. Zbog toga je neophodno priznati sposobnost starijih osoba da doprinose društvu jer one svojim aktivnostima unapređuju ne samo sopstveni položaj, već i društvo u celini. Saglasno tome, potencijal starijih osoba treba smatrati osnovom budućeg razvoja.²³³

U drugom delu MIPAA, pod naslovom „Preporuke za aktivnosti“, predviđeno je deset prioriternih oblasti delovanja i u okviru svake oblasti definisani su konkretni problemi, ciljevi i aktivnosti za njihovo prevazilaženje.

U okviru prve oblasti „Stari ljudi i razvoj“, definisano je nekoliko prioriteta. Prvi prioritet je aktivna participacija starijih osoba u razvoju društva, u okviru koje su definisani ciljevi koji se ogledaju u priznavanju socijalnih, kulturnih, ekonomskih i

233 MIPAA, para. 15.

političkih prava starijih osoba i u učešću starijih osoba u procesu donošenja odluka na svim nivoima. U segmentu koji se tiče starijih osoba u ruralnim područjima, definisana su dva cilja: unapređenje uslova života i infrastrukture i prevazilaženje marginalizacije starijih osoba u ruralnim sredinama. Za prevazilaženje problema starijih migranata, ključna je njihova integracija u novu zajednicu. Posebno je ukazano na značaj pristupa znanju, edukaciji i obukama, kao i na potrebu punog korišćenja potencijala i znanja osoba svih uzrasta, uz naglašavanje koristi od iskustva koje se povećava sa godinama. doprinos ponovnom uspostavljanju i rekonstrukciji socijalne strukture zajednice. Druga prioritetna oblast delovanja jeste „Unapređenje zdravlja i dobrobiti u starosti“. U okviru ove oblasti, prvi segment preporučenih mera i aktivnosti odnosi se na unapređenje zdravlja i dobrobiti tokom života. Treći pravac delovanja odnosi se na stvaranje podržavajućeg okruženja. Ukazano je da stanovanje i uslovi života imaju naročiti značaj za starije.

Treći deo MIPAA tiče se njegove implementacije. Jasno su razdvojeni delovanje na nacionalnom i na međunarodnom nivou i ukazano je na značaj raznovrsnih specijalizovanih istraživanja i analiza u vezi sa procesom starenja. Izražen je stav da je sistematsko praćenje implementacije MIPAA od strane država članica od ključne važnosti za uspeh u unapređenju kvaliteta života starijih osoba. Vladama se preporučuje da, u saradnji sa donosiocima odluka, razviju odgovarajuće mehanizme nadzora, pri čemu je posebno dragocena međusobna razmena informacija, iskustava i dobre prakse. Monitoring nad implementacijom Madridskog plana aktivnosti poveren je Komisiji za socijalni razvoj UN, koja je zadužena da uvrsti u svoj program različite dimenzije procesa starenja.

Na bazi Madridske političke deklaracije i MIPAA, Ekonomska komisija UN za Evropu (UNECE) donela je 2002. godine *Regionalnu strategiju za implementaciju Madridskog MIPAA*.²³⁴ U ovom dokumentu utvrđeno je deset obaveza država članica, među kojima je i integracija i participacija starijih osoba, Nastojanje da se obezbedi kvalitet života za sva starosna doba i očuva samostalan život starijih osoba, uključujući zdravlje i dobrobit, unapređivanje ravnopravnosti polova i podrška porodicama koje brinu o starijim osobama i unapređuju među i unutargeneracijsku solidarnost između članova porodica.

U okviru Regionalne strategije za implementaciju MIPAA do sada su održane četiri regionalne konferencije i usvojene četiri deklaracije.

Prava konferencija UN o starenju održana je u Berlinu 2002. godine²³⁵ i rezultirala je usvajanjem Ministarske deklaracije „Društvo za sva starosna doba u UNECE

234 ECE/AC.23/2002/2/Rev. 6 od 11. 9. 2002. godine, http://www.unece.org/pau/docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf. (pristup 5.8.2020).

235 Konferencija je održana na poziv nemačke Vlade 11-13. septembra 2002. godine u Berlinu. Podaci o programu Konferencije i listi učesnika, dostupni su na internet stranici <http://www.unece.org/pau/age/mica2002/>. (pristup 5.8.2020).

regionu“.²³⁶ U deklaraciji ukazano je na demografske izazove, kao i na činjenicu da je povećanje dugovečnosti važno postignuće, te da su starije osobe dragocen resurs jer suštinski doprinose društvu. Naglašeno je, takođe, da je od velike važnosti omogućiti starijim osobama da u punoj meri participiraju u svim aspektima života. Pristup starenju treba da bude inkluzivan, uz razvoj društva za ljude svih životnih doba, kroz jačanje međugeneracijske solidarnosti, pri čemu mlade generacije imaju odgovornost i specijalnu ulogu u izgradnji društva za ljude svih životnih doba. S pozivanjem na Regionalnu strategiju za implementaciju MIPAA, ponovo je istaknuta potreba za uključivanjem starenja u sva područja i u sve aktivnosti politike (*mainstreaming ageing*). Izražena je odlučnost država članica UNECE da sarađuju sa relevantnim telima i agencijama UN i drugim međuvladinim organizacijama i nevladinim mrežama u regionu koje se aktivno bave problemima vezanim za proces starenja.

Druga konferencija UN o starenju održana je 2007. u Leonu (Španija). Na ovoj Konferenciji usvojena je Ministarska deklaracija „Društvo za sva životna doba: izazovi i mogućnosti“.²³⁷ U ovoj Deklaraciji država članice su reafirmisale svoje obaveze preuzete usvajanjem Berlinske ministarske deklaracije u ostvarivanju Regionalne strategije implementacije MIPAA. Pozdravljen je nastavak progressa u dugovečnosti, kao jednog važnog postignuća i istaknuta je saglasnost sa promenama i adaptacijama učinjenim kao odgovor na starenje stanovništva. Uz ukazivanje na ostvarene rezultate, naglašeno je da države ostaju posvećene izgradnji društva za sva životna doba, koje se oslanja na poštovanje ljudskih prava, na zaštitu od diskriminacije po osnovu starosti, na socijalnu koheziju i na jednake mogućnosti za muškarce i žene svih uzrasta. U dostizanju tog cilja, reafirmisani su principi nezavisnog življenja, participacija, zaštita, samoostvarivanje i dostojanstvo starijih, koji proizilaze iz Principa UN za starije osobe. Posebno je ukazano na potrebu promocije pozitivne slike starijih osoba, preko obrazovnog sistema i medijskih kampanja, kako bi se širilo znanje o važnim doprinosima starijih ljudi njihovim porodicama i društvu.

Na Trećoj ministarskoj konferenciji UN o starenju održanoj 2012. u Beču²³⁸ usvojena je „Ministarska politička deklaracija“, koja je usmerena na sledeća područja: duži radni vek i sposobnost za rad; sudelovanje, nediskriminacija i društvena uključenost starijih osoba; dostojanstvo, zdravlje, nezavisnost starijih osoba i međugeneracijska solidarnost.

236 Berlin Ministerial Declaration a society for all ages in the UNECE region, ECE/AC.23/2002/3 Rev. 2. od 11.9.2002. http://www.unece.org/pau/_docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_3_Rev2_e.pdf. (pristup 5.8.2020).

237 Report of the UNCE Ministerial Conference on ageing “A society for all ages: Challenges and Opportunities”, ECE/AC.30/2007/2, od 23. januara 2008. Dostupno na: http://www.unece.org/pau/_docs/ece/2007/ECE_AC30_2007_2.e.pdf. (pristup 5.8.2020).

238 Domaćin ove konferencije, koja je održana 19-20. septembra 2012. godine, bila je Vlada Austrije, a organizator Ekonomska komisija UN za Evropu (UNECE). Podaci o programu, učesnicima i usvojenim dokumentima dostupni su na <https://www.unece.org/index.php?id=23448> (pristup 5.8.2020).

Četvrta ministarska konferencija UN o starenju održana je 2017. godine u Lisabonu, na kojoj je usvojena Ministarska deklaracija pod nazivom „Održivo društvo za sva životna doba: prepoznavanje potencijala za duži život”.²³⁹ U deklaraciji se utvrđuju tri područja delovanja: prepoznavanje potencijala starijih osoba; podsticanje dužeg radnog veka i radne sposobnosti i obezbeđivanje dostojanstvenog starenja. U okviru prvog područja, pored ostalih aktivnosti, utvrđeno je održavanje efikasnih konsultacija sa i uz uključivanje starijih osoba i njihovih predstavnika na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou prilikom kreiranja politika, strategija i mera koje direktno utiču na njihove živote, a uzimajući u obzir raznolikost starijih osoba i njihovih potreba.²⁴⁰ Takođe, ukazano je na potrebu promovisanja pozitivne slike o starijim osobama, prepoznavanje njihovih doprinosa društvu i ojačavanje multigeneracijskog diskursa i međugeneracijskog učenja od strane svih zainteresovanih činilaca, negovanje celoživotne perspektive u obrazovanju, medijima i drugim oblastima kako bi se promovisalo bolje razumevanje individualnog starenja i starenja društva kao i mogućnosti koje ovo starenje kreira.²⁴¹ Jedna od aktivnosti usmerenih na prepoznavanje potencijala starijih osoba jeste i podsticanje rada i volontiranja mlađih i starijih osoba u međugeneracijskim okruženjima da bi im se pokazalo koliko su dragocene komunikacija, razmena iskustava, saradnja i međugeneracijska solidarnost u svim životnim oblastima, unutar i izvan porodice.²⁴²

3.1.1.3. Drugi međunarodni dokumenti

Za ostvarivanje rodne ravnopravnosti i unapređenje položaja žena, uključujući i starije žene, od značaja su i drugi međunarodni dokumenti specijalizovanih organizacija UN, njenih organa, tela i agencija, kao što su konvencije Međunarodne organizacije rada,²⁴³ dokumenti Svetske zdravstvene organizacije (SZO) i Regionalnog komiteta SZO za Evropu²⁴⁴ i dr. Za stvaranje jednakih mogućnosti učešća (starijih) žena u javnom i političkom životu veliki značaj imaju **Pekinška deklaracija** i **Platforma za akciju**, usvojene na IV Svetskoj konferenciji o ženama održanoj u Pekingu (Kina) 1995. godine.

239 Tekst deklaracija dostupan na https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/RC_2017_Lisabonska_ministarska_deklaracija.pdf (pristup 5.8.2020).

240 Ministarska deklaracija, para. 14.

241 Ministarska deklaracija, para. 15.

242 Ministarska deklaracija, para 16.

243 Konvencija koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja (ILO, C – 111), Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida (ILO, C – 159), Konvencija o profesionalnoj orijentaciji i stručnom osposobljavanju u razvoju ljudskih resursa (ILO – C – 142) i dr.

244 Deklaracije iz Alma Ate (1978), Povelja iz Otave (1986), Deklaracija iz Džakarte (1997), Deklaracija o mentalnom zdravlju za Evropu (2005) i dr.

U *Platformi za akciju* naglašeno je da princip ravnopravnog učešća žena i muškaraca u vlasti i odgovornosti podrazumeva da ovaj princip bude ostvaren u porodici, na radnom mestu i u široj zajednici. Pored toga, ukazano je da ravnopravnost muškaraca i žena pitanje ljudskih prava, uslov za socijalnu pravdu i da je neophodan i osnovni preduslov za ravnopravnost, održivi razvoj i očuvanje mira. Istaknut je zahtev za preduzimanjem urgentnih i usklađenih aktivnosti na stvaranju mirnog, pravednog i humanog sveta, zasnovanog na ljudskim pravima i osnovnim slobodama, uključujući i princip ravnopravnosti ljudi svih životnih doba, u svim sferama života. Ukazano je, takođe, da ubrzan ekonomski rast, iako neophodan za socijalni razvoj, sam po sebi, ne unapređuje, kvalitet života stanovništva jer se mogu pojaviti uslovi koji pogoršavaju društvenu nejednakost i marginalizaciju, te da je neophodno potražiti nove alternative, kojima bi se obezbedilo da svi članovi društva imaju koristi od ekonomskog rasta – na osnovu holističkog pristupa svim aspektima razvoja: rastu, ravnopravnosti žena i muškaraca, socijalnoj pravdi, očuvanju i zaštiti prirodne sredine, održivosti, solidarnosti, učešću, miru i poštovanju ljudskih prava.²⁴⁵ Zabrinutost je iskazana i u pogledu društvenog statusa starijih žena, s obzirom da će, prema predviđanjima UN, do 2025. godine u zemljama u razvoju živeti 72% stanovnika preko 60 godina starosti, a više od polovine tih stanovnika biće žene. Naglašeno je da briga i nega dece, bolesnih i starijih predstavlja odgovornost koja neproporcionalno pada na žene zbog nedostatka jednakosti i neuravnotežene podele plaćenog i neplaćenog posla između žena i muškaraca.²⁴⁶ Posebno je apostrofirano da tokom celog životnog ciklusa ženinu svakodnevnu egzistenciju i njene dugoročne aspiracije ograničavaju diskriminatorni stavovi, nepravilne društvene i ekonomske strukture i nedostatak resursa u većini zemalja, što sprečava njihovo potpuno i ravnopravno učešće u društvenom životu.

U *Platformi za akciju* takođe je konstatovano da se žene suočavaju sa preprekama ka potpunoj ravnopravnosti i napretku zbog određenih faktora, među kojima je i životno doba. Ukazano je da pred mnogim ženama stoje posebne prepreke zbog različitih faktora osim pola samog po sebi, te da ti različiti faktori izoluju ili marginalizuju takve žene, kojima se uskraćuju ljudska prava, nemaju pristupa ili im se uskraćuje pristup obrazovanju i profesionalnom usavršavanju, zaposlenju, stanu i ekonomskoj samodovoljnosti i isključene su iz procesa odlučivanja.²⁴⁷

Poseban odeljak IV-G „*Žene na vlasti i u odlučivanju*“ posvećen je učešću žena u javnom i političkom životu. Naglašeno je da, usprkos veoma raširenom pokretu ka demokratizaciji, u većini zemalja žene uglavnom nemaju dovoljno predstavnika u većini nivoa vlasti, posebno u ministarskim i drugim izvršnim telima, ta da, iako žene čine najmanje polovinu izbornog tela u gotovo svim zemljama i imaju pravo glasa ili pravo izbora na funkcije u gotovo svim državama članicama UN, i dalje imaju vrlo malo predstavnica kao kandidatkinja za javne funkcije.²⁴⁸ U *Platformi za akciju* naglašava se da tendenciju da političko odlučivanje ostaje u domenu muškaraca

245 Platforma za akciju, para. 14.

246 Platforma za akciju, para. 30.

247 Platforma za akciju, para 31.

248 Platforma za akciju, para 182.

ojačavaju socijalizacija i negativno stereotipiziranje žena i muškaraca, uključujući i stereotipiziranje putem medija, a ostvarivanje značajnog uticaja žena na mnoge ključne institucije sprečava nedostatak ženskih predstavnika na pozicijama odlučivanja. Naglašeno je, takođe, da zbog ograničenog pristupa tradicionalnim putevima moći, kao što su organi odlučivanja političkih stranaka, poslodavačkih organizacija i sindikata, žene osvajaju pristup moći putem alternativnih struktura, posebno u sektoru nevladinih organizacija, u okviru kojih žene artikulišu svoje interese i zabrinutosti i nastoje da ženska pitanja stave na državni, regionalni i međunarodni dnevni red.²⁴⁹

U *Platformi za akciju* naglašava se da faktor koji utiče na slabu zastupljenost žena u javnom i političkom životu jeste nejednaka podela posla i obaveza u domaćinstvu, zasnovana na nejednakom odnosu snaga, koja ograničava potencijal žena da nađu vremena i razviju veštine potrebne za učešće u odlučivanju u širim javnim forumima. Zato ravnopravnija podela ovih obaveza između žena i muškaraca unapređuje njihovu mogućnosti da na ravnopravnoj osnovu utiču na oblikovanje i definisanja javne politike. S druge strane, naglašava se da neformalne mreže i uzusi odlučivanja na nivou lokalne zajednice odražavaju muški etos i ograničavaju mogućnost žena da sudeluju na ravnopravnoj osnovi u političkom, ekonomskom i društvenom životu.²⁵⁰

Kada je reč o odgovornosti za prevazilaženje negativnog stanja, u *Platformi za akciju* jasno se ističe da ravnopravna podela moći i odlučivanja na svim nivoima zavisi od vlada i drugih faktora koji poduzimaju statističke analize u vezi sa ravnopravnosti polova i usmeravaju rodnu perspektivu u razradu politike i implementaciju programa.

Platformom za akciju utvrđena su dva strateška cilja, a za svaki cilj odgovarajuće aktivnosti koje treba da preduzmu vlade, političke stranke, UN i ženske nevladine organizacije. Prvi strateški cilj – Preduzeti mere koje osiguravaju ženama ravnopravni pristup i puno učešća u strukturama vlasti i odlučivanja i drugi strateški cilj – Povećavati sposobnost žena da sudeluju u donošenju odluka i upravljanju.

U **UN Agendi za održivi razvoj do 2030**²⁵¹ postizanje rodne ravnopravnosti utvrđeno je kao 5. od ukupno 17 ciljeva. U okviru 5. cilja utvrđeno je šest potciljeva, među kojima i:

- Okončati svuda i sve oblike diskriminacije žena i devojčica;
- Prepoznati i vrednovati neplaćeno staranje i rad u domaćinstvu kroz obezbeđivanje javnih usluga, infrastrukture i politike socijalne zaštite te kroz promovisanje zajedničke odgovornosti u domaćinstvu i porodici, na način koji je prikladan u odgovarajućoj državi;
- Osigurati da žene u potpunosti i delotvorno učestvuju i imaju jednake

249 Platforma za akciju, para 185.

250 Platforma za akciju, para 185.

251 Dostupna na <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/> (pristup 8.8.2020).

mogućnosti da učestvuju u rukovođenju na svim nivoima donošenja odluka u političkom, privrednom i javnom životu.

Takođe, utvrđene su i obaveze država da: sprovedu reforme kako bi žene dobile jednaka prava na ekonomske resurse, kao i pristup vlasništvu i kontroli nad zemljištem i ostalim oblicima svojine, finansijskim uslugama, nasledstvu i prirodnim resursima, u skladu sa nacionalnim zakonima; Povećaju upotrebu inovativnih tehnologija, posebno informacione i komunikacione tehnologije, radi promovisanja osnaživanja žena i Usvoje i osnaže dobre politike i izvršno zakonodavstvo za promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaživanja svih žena i devojčica na svim nivoima.

3.1.2. Regionalni nivo

3.1.2.1. Dokumenti Saveta Evrope

Za unapređenje ljudskih prava starijih žena, uključujući i pravo na učešće u javnom i političkom životu, relevantne su odredbe o zaštiti ljudskih prava sadržane u dokumentima Saveta Evrope, ugovorima o osnivanju evropskih zajednica i antidiskriminacionim direktivama EU, kao i drugim aktima EU.

Na nivou Saveta Evrope, ključni dokument u oblasti ljudskih prava jeste **Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda** od 1950. godine, i njeni protokoli.²⁵² Konvencijom je garantovano niz građanskih prava, kao što su pravo na život, sloboda misli, savesti i veroispovesti, pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života i dr, kao i niz političkih prava: sloboda izražavanja, sloboda okupljanja, sloboda udruživanja i pravo na slobodne izbore. Politička prava omogućavaju pojedincima i političkim strankama da na različite načine učestvuju u javnom životu, pri čemu pravo na slobodne izbore pruža i mogućnost da pojedinci/ke biraju narodne poslanike koji donose zakone i odlučuju o drugim državnim pitanjima, tako da uz sadejstvo političkih stranaka, posredno učestvuju u stvaranju državne volje.²⁵³

252 Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjen je u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi Protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima, „Službeni list SCG – Međunarodni ugovori“, br. 9/2003

253 Ivana Krstić i Tanasije Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu, Beograd, 2016.

Konvencija zabranjuje diskriminaciju u pogledu uživanja svih prava garantovanih konvencijom, i to po osnovu pola, rase, boje kože, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, veze s nekom nacionalnom manjinom, imovnog stanja, rođenja, ali i bilo kog „drugog statusa“ (čl. 14). Zbog otvorene lista ličnih svojstava, zabranom je obuhvaćena i diskriminacija na osnovu starosnog doba. Zaštita od diskriminacije ojačana je Protokolom br. 12 uz Konvenciju, iz 2000. godine, koji je stupio na snagu 1. aprila 2005. godine, i omogućiti zaštitu lica od diskriminacije u pogledu uživanja svih prava koja su garantovana zakonima države.

Primenu konvencije u državama članicama nadgleda i zaštitu ljudskih prava garantovanih konvencijom pruža Evropski sud za ljudska prava, kome pojedinci/ke mogu da podnose predstavke u vezi sa kršenjem ljudskih prava, pod uslovom da su iscrpeli sva pravna sredstva u državi.²⁵⁴ U dosadašnjem periodu sud je rešavao mnoge slučajeve diskriminacije žena zasnovane na polu/rodu, uključujući i slučajeve višestruke diskriminacije starijih žena.²⁵⁵

Revidirana evropska socijalna povelja (1996)²⁵⁶ unapređuje zaštitu osnovnih socijalnih i ekonomskih prava građana država ugovornica. Poveljom je utvrđena obaveza država ugovornice da usvoje ili podstaknu, direktno ili u saradnji sa javnim i privatnim organizacijama, odgovarajuće mere koje imaju za cilj da omoguće starijim licima da ostanu punopravni članovi društva koliko god je to moguće (čl. 23).

S aspekta ostvarivanja jednakih mogućnosti za učešće (starijih) žena u javnom i političkom životu, značajna je i **Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina**, koja obavezuje države članice da garantuju pripadnicima nacionalnih manjina pravo na ravnopravnost pred zakonom i jednaku zaštitu, te da usvoje, gde je potrebno, odgovarajuće mere kako bi u svim oblastima ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života obezbedile punu i stvarnu jednakost pripadnika nacionalne manjine i pripadnika većine, vodeći računa o specifičnim uslovima pripadnika nacionalnih manjina (čl. 4). Takođe, obaveza je država članica da stvore uslove potrebne za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose (čl. 15).

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (2011)²⁵⁷ usmerena je na sprečavanje i zaštitu žena od nasilja, koje se tretira kao kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije žena, kao i na promociju suštinske jednakosti između žena i muškaraca.

254 Ibid.

255 O tome detaljno: Kosana Beker, op.cit, 2019.

256 Zakon o potvrđivanju Revidirane evropske socijalne povelje, „Sl. glasnik RS“, 42/09.

257 Zakon o ratifikaciji Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 12/2013

Evropska povelja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou²⁵⁸ (2006) namenjena je lokalnim i regionalnim upravama Evrope, koje se njenim potpisivanjem, javno obavezuju da će slediti principe rodne ravnopravnosti i sprovoditi odredbe propisane poveljom u svojim sredinama. U odeljku posvećenom političkom i javnom životu konstatuje se da potpisnice povelje priznaju jednako pravo žena i muškaraca da glasaju, budu kandidati i vrše funkciju na koju su izglasani, da učestvuju u izradi i sprovođenju strategija, vrše javne funkcije i sve druge funkcije na svim nivoima uprave, kao i princip podjednakog učešća u svim izabranim i javnim upravnim organima. Potpisnice su u obavezi da preduzmu sve prihvatljive mere u cilju podsticanja žena da se prijavljuju za glasanje, da koriste svoja glasačka prava i da se kandiduju za javnu funkciju, podsticanja političkih partija i grupa da usvoje i sprovedu načela podjednakog učešća žena i muškaraca i preduzmu sve zakonske korake, čak i usvajanjem kvota tamo gde je potrebno, kako bi se povećao broj odabranih, a potom i izglasanih žena kandidata. Takođe, obaveza je potpisnica da regulišu procedura i standarde tako da potencijalni kandidati/kinje i izabrani predstavnici/ce ne budu izloženi/ne stereotipnim oblicima ponašanja i jezika i uznemiravanju, kao i da usvoje mere koje omogućuju izabranim predstavnicima/cama da usklade svoj privatni, poslovni i javni život. Pored toga, potpisnice su u obavezi da promovišu i primenjuju načela jednakog učešća žena i muškaraca u svojim upravnim i savetodavnim organima, kao i eksternim telima, te da tamo gde postojeći oblici učešća ne vode do ravnopravnosti, razviju i testiraju nove metode.

Pored konvencija Saveta Evrope, relevantne su i preporuke Komiteta ministara koje se bave pitanjima rodne ravnopravnosti u različitim oblastima. U domenu uravnoteženog učešća žena u političkom i javnom odlučivanju poseban značaj imaju: Preporuka R(2003)3 o uravnoteženom učešću žena i muškaraca u političkom i javnom odlučivanju, Preporuka R(90)4 o neseksističkoj upotrebi jezika, Preporuka R(96)5 o usklađivanju radnog i porodičnog života, Preporuka R(2019)1 o sprečavanju i suzbijanju seksizma i dr.

3.1.2.2. Dokumenti Evropske unije

U Evropskoj uniji (EU) U važi čitav niz akata iz primarnog i sekundarnog zakonodavstva o ljudskim pravima i zaštiti od diskriminacije, koje su sadržane u pravno obavezujućim i neobavezujućim pravnim aktima. Naša država još uvek nije članica EU, ali je u martu 2012. godine dobila status države kandidatkinje za članstvo u Evropskoj uniji, a od septembra 2013. godine sklapanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju,²⁵⁹ Vlada RS obavezala se da postepeno usklađuje svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom Evropske unije (*acquis communautaire*).

258 Dostupna na: <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Evropska-povelja-o-rodnoj-ravnopravnosti-na-lokalnom-nivou.pdf> (pristup 8.8.2020).

259 Zakon o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih država članica i Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 83/2008.

Preambulom **Jedinstvenog evropskog akta** (1986) i čl. 6. **Ugovora o EU** (Mastrihtski ugovor) (1993) formalno je uvedena obveza EU da poštuje prava utvrđena Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Evropskom socijalnom poveljom od 1961. godine.

Ugovor iz Amsterdama (1997) ojačao je zaštitu ljudskih prava uvodeći niz načela na kojima se EU zasniva i istakao je važnost principa nediskriminacije, proširujući ga i na druge oblasti. Ugovor zabranjuje sve oblike diskriminacije na osnovu bilo kog ličnog svojstva, uključujući i životno doba. (čl. 13). Istim članom predviđeno je da Savet može jednoglasnom odlukom, na osnovu predloga Komisije i nakon konsultovanja Evropskog parlamenta, preduzeti odgovarajuće mere radi borbe protiv diskriminacije zasnovane na razlikama na osnovu pola, rase ili etničkog porekla, vere, određenog invaliditeta, starosnom dobu ili seksualne orijentacije.

Povelja o osnovnim pravima u EU (2000) proklamuje nepovredivost ljudskog dostojanstva i objedinjuje opšta ljudska, građanska prava i ekonomska i socijalna prava. Garantovani su sloboda misli, savesti i veroispovesti (čl. 10), sloboda izražavanja i informisanja (čl. 11), kao i sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 12), propisivanjem da svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja na svim nivoima, pre svega u domenu političkog, sindikalnog i civilnog delovanja, što podrazumeva pravo svakoga da osniva sindikate i učlanjuje se u njih radi zaštite sopstvenih interesa, kao i da političke stranke na nivou Unije doprinose izražavanju političke volje građana EU.

Poveljom je zabranjen je svaki vid diskriminacije koja se zasniva na polu, rasi, boji kože, etničkom ili socijalnom poreklu, genetskim osobinama, jeziku, religiji ili uverenju, političkom ili bilo kom drugom mišljenju, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovini, rođenju, invaliditetu, životnom dobu ili seksualnoj orijentaciji (čl. 21). Istaknut je značaj načela ravnopravnosti polova (čl. 13), pri čemu je dopušteno preduzimanje mera kojima se daje određena prednost manje zastupljenom polu.

U **Ugovoru iz Lisabona** (2007) navodi se, pored ostalog, da će EU boriti protiv socijalne isključenosti i diskriminacije i promovisaće socijalnu pravdu i zaštitu, ravnopravnost između žena i muškaraca i solidarnost između generacija (čl. 2. st.3). Ovim Ugovorom ojačane su političke, ekonomske i socijalne slobode, a Povelja o osnovnim pravima u EU postala je pravno obavezujući dokument.

Antidiskriminaciona pravila EU sadržana su u nekoliko direktiva, koje su sukcesivno usvajane, počev od 1975. godine. Najveći broj direktiva vezan je za princip jednakog postupanja prema ženama i muškarcima, među kojima su: Direktiva 75/117/EEZ o ujednačavanju propisa država članica koje se odnose na primenu načela jednakih zarada za muškarce i žene, Direktiva 76/207/EEZ o implementaciji načela jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu dostupnosti zaposlenja, stručnog osposobljavanja, napredovanja, kao i uslova rada, Direktiva 79/7/EEZ o postepenoj primeni načela jednakog tretmana muškaraca i žena u oblasti socijalne sigurnosti, Direktiva 86/378/EEZ o postepenoj primeni načela jednakog tretmana muškaraca i žena u pogledu dopunske socijalne sigurnosti i dr.

Direktivama EU zabranjena je diskriminacija na osnovu pola, rasnog ili etničkog porekla, religijskog ili drugog uverenja, invaliditeta, starosnog doba i seksualne orijentacije, a njihov najveći nedostatak jeste uspostavljanje svojevrsne hijerarhije između zaštićenih ličnih svojstava time što obezbeđuju bolju zaštitu od diskriminacije na osnovu pola i rase nego u slučaju diskriminacije na osnovu religijskih i drugih uverenja, invaliditeta, starosnog doba i seksualne orijentacije, što otežava, a ponekad i onemogućava zaštitu od višestruke diskriminacije. U cilju prevazilaženja ovog problema, Evropska komisija je predložila još 2008. godine tzv. Horizontalnu direktivu,²⁶⁰ koja treba da eliminiše hijerarhiju zaštićenih ličnih svojstava i proširi primenu direktiva 2000/78/EC i 2000/43/EC.²⁶¹

3.2. Nacionalni pravni okvir

Nacionalni pravni okvir relevantan s aspekta učešća (starijih) žena u javnom i političkom životu čine ustavne norme o ljudskim pravima i zabrani diskriminacije, zakonski antidiskriminacioni propisi, propisi o izborima, propisi o političkim strankama i udruženjima i drugi propisi od značaja za socijalnu inkluziju starijih osoba.

3.2.1. Ustavne norme

Opšti okvir ljudskih prava pruža **Ustav Republike Srbije** (2006),²⁶² kojim je garantovan čitav niz građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava. S aspekta učešća u javnom i političkom životu posebno su značajne ustavne norme kojima se garantuje sloboda okupljanja (čl. 54), sloboda udruživanja (čl. 55), pravo na peticiju (čl. 56). Ustav garantuje izbornu pravo, propisujući da svaki punoletan, poslovno sposoban državljanin Republike Srbije ima pravo da bira i da bude biran, da je izbornu pravo opšte i jednako, da su izbori slobodni i neposredni, a glasanje je tajno i lično (čl. 52). Građanima je garantovano i pravo da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da pod jednakim uslovima stupaju u javne službe i na javne funkcije (čl. 53).²⁶³

260 *Proposal for a Council Directive on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation*, 2008. http://www.homo.se/upload/homo/pdf_homo/Proposal_for_a_Council_Directive020708.pdf. (pristup 8.8.2020).

261 Videti, šire: Kosana Beker, op. cit, 2019.

262 Ustav Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“ br. 98/2006.

263 Šire: Marijana Pajvančić, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2009, str. 71-77.

Ustav zabranjuje svaku diskriminaciju, po bilo kom osnovu, uključujući i starosno doba, koje je eksplicitno navedena kao osnov diskriminacije i propisuje mogućnost uvođenja posebnih mera radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima, pri čemu otvara mogućnost preduzimanja posebnih mera radi postizanja pune ravnopravnosti lica koja se nalaze u suštinski neravnopravnom položaju, koje se ne smatraju diskriminacijom (čl. 21). Ustav, takođe, propisuje da država jemči ravnopravnost žena i muškaraca i razvija politiku jednakih mogućnosti (čl. 15), što podrazumeva stvaranje uslova za potpuni razvoj i unapređenje položaja žena u političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi, kako bi one mogle u celosti da ostvare i uživaju ljudska prava i osnovne slobode ravnopravno sa muškarcima.

Starije osobe prepoznate su u članu 68. Ustava, kao jedna od posebnih društvenih grupa kojoj je garantovano pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ukoliko je ne ostvaruju po nekom drugom pravnom osnovu, kao i u članu 70, koji se odnosi na penzijsko osiguranje, a kojim je utvrđena obaveza Republike Srbije da se stara o ekonomskoj sigurnosti penzionera.

3.2.2. Antidiskriminacioni propisi

Kada je u pitanju zaštita od diskriminacije, opšti antidiskriminacioni propisi sadržani su u **Zakonu o zabrani diskriminacije** (2009),²⁶⁴ kojim je ustanovljen sveobuhvatan sistem zaštite od diskriminacije. Ovim zakonom uređena je opšta zabrana diskriminacije, oblici i slučajevi diskriminacije, kao i postupci zaštite od diskriminacije i ustanovljen je Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. Pol i starosno doba propisani su kao posebni osnovi diskriminacije, a regulisani su i posebni slučajevi diskriminacije, među kojima i diskriminacija na osnovu pola (čl. 20)²⁶⁵ i diskriminacija na osnovu starosnog doba (čl. 23).²⁶⁶ Zakonom su predviđeni i teški oblici diskriminacije, među kojima je i višestruka ili ukrštena diskriminacija (čl. 13).

264 Zakon o zabrani diskriminacije, „Sl. glasnik RS“, br. 22/2009 (u daljem tekstu ZZD).

265 Prema čl. 20. ZZD, diskriminacija na osnovu pola postoji ako se postupa protivno načelu ravnopravnosti polova, odnosno načelu poštovanja jednakih prava i sloboda žena i muškaraca u političkom, ekonomskom, kulturnom i drugom aspektu javnog, profesionalnog, privatnog i porodičnog života. Zakon, pored ostalog, zabranjuje uskraćivanje prava ili javno ili prikriveno priznavanje pogodnosti u odnosu na pol ili zbog promene pola, fizičko i drugo nasilje, eksploataciju, izražavanje mržnje, omalovažavanje, ucenjivanje i uznemiravanje s obzirom na pol, kao i javno zagovaranje, podržavanje i postupanje u skladu sa predrasudama, običajima i drugim društvenim obrascima ponašanja koji su zasnovani na ideji podređenosti ili nadređenosti polova, odnosno stereotipnih uloga polova.

266 Diskriminacija na osnovu starosnog doba regulisana je propisivanjem zabrane diskriminacije po ovom osnovu, kao i normom kojom se utvrđuje da starije osobe imaju pravo na dostojanstvene uslove života bez diskriminacije, a posebno, pravo na jednak pristup i zaštitu od zanemarivanja i uznemiravanja u korišćenju zdravstvenih i drugih javnih usluga (čl. 23).

Zakonom je regulisana zaštita od diskriminacije koju pruža Poverenik za zaštitu od diskriminacije, kao i sudska zaštita od diskriminacije, a propisane su i prekršajne sankcije za prekršaje propisane odredbama ZZD.

Posebne antidiskriminacione norme sadržane su u **Zakonu o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom** (2006),²⁶⁷ kojim je uređen opšti režim zaštite od diskriminacije po osnovu invalidnosti, posebni slučajevi diskriminacije osoba sa invaliditetom, postupak zaštite osoba izloženih diskriminaciji, kao i mere koje država preuzima radi podsticanja ravnopravnosti i socijalne uključenosti osoba sa invaliditetom.

Zakon o ravnopravnosti polova Republike Srbije (2009)²⁶⁸ uređuje stvaranje uslova za vođenje politike jednakih mogućnosti ostvarivanja prava žena i muškaraca, donošenje propisa i preduzimanje posebnih mera za sprečavanje i otklanjanje diskriminacije zasnovane na polu, bračnom ili porodičnom statusu, trudnoći ili roditeljstvu (čl. 1). Utvrđena je obaveza organa javne vlasti da razvijaju aktivnu politiku jednakih mogućnosti u svim oblastima društvenog života, koja podrazumeva ravnopravno učešće polova u svim fazama planiranja, donošenja i sprovođenja odluka koje su od uticaja na položaj žena i muškaraca (čl. 3). Težište zakona je na posebnim merama koje se mogu preduzeti u cilju ostvarivanja politike jednakih mogućnosti i otklanjanja faktičke diskriminacije s obzirom na pripadnost polu.

Kada je reč o učešću u javnom i političkom životu, zakon reguliše pravo žena i muškaraca na političko organizovanje i učešće u radu političkih stranaka pod jednakim uslovima, što uključuje pravo da se pod jednakim uslovima učlanjuju u političku stranku, pravo na aktivno učešće u radu stranke bez bilo kog vida diskriminacije, pravo da aktivno učestvuju u organima političke stranke, pod jednakim uslovima i bez diskriminacije. Način ostvarivanja ovih prava zakonodavac nije propisao, već je regulisanje tog pitanja prepustio političkim strankama. Zakon reguliše i posebne obaveze političkih stranaka, sindikata i strukovnih udruženja građana i građanki koje se odnose na obezbeđivanje ravnopravnosti žena i muškaraca (čl. 35).²⁶⁹

U pogledu ravnomerne zastupljenosti i jednakih mogućnosti pristupa u organima izvršne vlasti, javnim, finansijskim i drugim institucijama, zakon reguliše samo tri pitanja: ravnopravnost polova prilikom kandidovanja za predsednika Republike, poslanike i odbornike, na način i u skladu sa propisima kojima se uređuju izbori, ravnopravnost polova prilikom kandidovanja za izbore na sve funkcije i imenovanja u organe javne vlasti, finansijske i druge institucije i ravnopravnost polova u toku sprovođenja izbornog postupka kroz sastav i rad organa za sprovođenje izbora, u skladu sa propisima kojima se uređuju izbori (čl. 37). Radi ravnomernog učešća u međunarodnoj saradnji propisana je, kao posebna mera, obaveza da prilikom izbora

267 Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, „Sl. glasnik RS“, br. 33/2006.

268 Zakon o ravnopravnosti polova, „Sl. glasnik RS“, br. 104/2009.

269 Šire: Marijana Pajvančić, Nevena Petrušić i Senad Jašarević, *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*, Centar modernih veština, Beograd, 2010, str. 86-102.

ili imenovanja delegacija koje predstavljaju Republiku Srbiju, sastav delegacije mora činiti najmanje 30% lica manje zastupljenog pola, što važi i za međunarodnu saradnju koju ostvaruju autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave (čl. 38).

Zakonom je utvrđena obaveza jedinica lokalne samouprave da u okviru svojih nadležnosti sprovode politiku rodne ravnopravnosti i jednakih mogućnosti, što uključuje organizovanje stalnog radnog tela ili određivanje zaposlenog za rodnu ravnopravnost i obavljanje poslova ostvarivanja jednakih mogućnosti (čl. 39).

U pogledu rada udruženja čiji su ciljevi vezani za unapređenje ravnopravnosti polova, propisana su njihova prava u domenu praćenja, aktivnog učešća i izveštavanja o ostvarivanju ravnopravnosti polova (čl. 42).

3.2.3. Izorno zakonodavstvo

Zakonom o izboru narodnih poslanika, koji je izmenjen početkom 2020. godine²⁷⁰ propisana je kvota za manje zastupljeni pol od 40% tako što je predviđeno da među svakih pet kandidata po redosledu na listi (prvih pet mesta, drugih pet mesta i tako do kraja liste) mora biti najmanje po dva kandidata onog pola koji je manje zastupljen na listi (čl. 40a st. 1).

Zakonom o lokalnim izborima, koji je 2020. izmenjen²⁷¹ takođe je uvedena kvota za manje zastupljen pol od 40% propisivanjem da među svakih pet kandidata po redosledu na listi (prvih pet mesta, drugih pet mesta i tako do kraja liste) mora biti najmanje po dva kandidata onog pola koji je manje zastupljen na listi (čl. 20. st. 3).

3.2.4. Propisi o političkim partijama i udruženjima

Zakonom o političkim strankama (2009),²⁷² koji je rodno neosetljiv, propisano je da političku stranku mogu osnovati najmanje 10.000 punoletnih i poslovno sposobnih državljana Republike Srbije (čl. 8), a političku stranku nacionalne manjine mogu osnovati najmanje 1.000 punoletnih i poslovno sposobnih državljana Republike

270 Zakon o izboru narodnih poslanika, „Sl. glasnik RS“, br. 35/2000, 57/2003 - odluka USRS, 72/2003 - dr. zakon, 75/2003 - ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 28/2011 - odluka US, 36/2011, 104/2009 - dr. zakon, 12/2020 i 68/2020

271 Zakon o lokalnim izborima, „Sl. glasnik RS“, br. 129/2007, 34/2010 - odluka US, 54/2011, 12/2020 i 16/2020 - autentično tumačenje.

272 Zakon o političkim strankama, „Sl. glasnik RS“, br. 36/2009 i 61/2015 - odluka US.

Srbije (čl. 9). Izričito je propisano da je članstvo u političkoj stranci slobodno i dobrovoljno, i da članom političke stranke može, pod jednakim uslovima utvrđenim statutom, postati svaki punoletan i poslovno sposoban državljanin Republike Srbije (čl. 21).

Ravnopravnost polova i unapređenje položaja žena u svim oblastima društvenog života (privredi, kulturi, nauci, političkom odlučivanju) sadržana je u programima pojedinih političkih stranaka, a neke stranke su donele i svoje kodekse rodne ravnopravnosti i nediskriminacije, koji sadrže kvote za manje zastupljeni pol u organima stranke i u institucijama u kojima deluju.

Zakon o udruženjima (2009),²⁷³ koji je takođe rodno neosetljiv, reguliše osnivanje udruženja, propisujući da se udruženje osniva i organizuje slobodno i samostalno radi ostvarivanja svojih ciljeva, ali da ciljevi i delovanje udruženja ne mogu biti usmereni na nasilno rušenje ustavnog poretka i narušavanje teritorijalne celokupnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje i podsticanje neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti zasnovane na rasnoj, nacionalnoj, verskoj ili drugoj pripadnosti ili opredeljenju, kao i polu, rodu, fizičkim, psihičkim ili drugim karakteristikama i sposobnostima (čl. 2. st. 1. i 2).

3.2.5. Drugi propisi

Na mogućnost starijih osoba, uključujući i starije žene, da učestvuju u javnom i političkom životu utiču i zakonski propisi u domenu zdravstvene i socijalne zaštite, stanovanja, penzijskog i invalidskog osiguranja, javnog informisanja i dr. Navodimo neke od ovih propisa.

Zakon o zdravstvenom osiguranju (2019)²⁷⁴ lica starija od 65 godina svrstava u grupaciju stanovništva koja je izložena posebnom riziku od obolevanja i koja uživa posebne uslove u pogledu zdravstvenog osiguranja, a **Zakon o zdravstvenoj zaštiti** (2019)²⁷⁵ propisuje da se društvena briga za zdravlje ostvaruje pod jednakim uslovima obezbeđivanjem zdravstvene zaštite grupacija stanovništva koje su izložene povećanom riziku oboljevanja, pri čemu lica starija od 65 godina prepoznaje kao posebnu društvenu grupaciju.

Zakon o socijalnoj zaštiti (2011),²⁷⁶ koji je, generalno posmatrano, rodno neutralan, sadrži nekoliko normi koje obezbeđuju da primena zakona bude rodno senzitivna. Zakon po prvi put reguliše načelo zabrane diskriminacije korisnika/ca socijalne zaštite, a u pogledu pružanja usluga socijalne zaštite, utvrđuje načelo fizičke, geografske i ekonomske dostupnosti, uz uvažavanje kulturoloških i drugih različitosti, kao i individualizovan pristup u pružanju socijalne zaštite, koji se

273 Zakon o udruženjima, „Sl. glasnik RS“, br. 51/2009, 99/2011 - dr. zakoni i 44/2018 - dr. zakon

274 Zakon o zdravstvenom osiguranju, „Sl. glasnik RS“ br. 25/2019.

275 Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 25/2019.

276 Zakon o socijalnoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 24/2011.

ostvaruje angažovanjem voditelja slučaja za svaku osobu u stanju socijalne potrebe.

Zakon o stanovanju i održavanju zgrada (2016)²⁷⁷ propisuje da odgovarajući smeštaj za preseljenje treba da zadovolji fizičku pristupačnost objekta u skladu sa propisom koji uređuje nesmetano kretanje i pristup osobama sa invaliditetom, deci i starijim osobama.

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (2003)²⁷⁸ propisuje iste uslove za žene i muškarce u pogledu godina starosti za ostvarivanje starosne penzije, s tim što će je uveden prelazni period do 2032. godine, do kada će se svake godine za šest meseci povećavati starosna granica za žene do potpunog izjednačenja (čl. 19a). Majkama se priznaju poseban staž osiguranja. Izmenama zakona 2019. godine supružnici i vanbračni partneri izjednačeni su u pogledu ostvarivanja prava na porodičnu penziju (čl. 28).

Zakon o javnom informisanju i medijima (2014)²⁷⁹ zabranjuje i neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kom ličnom svojstvu, uključujući i starosno doba i pol. **Zakon o javnim medijskim servisima (2014)**²⁸⁰ propisuje obavezu javnih medijskih servisa da informišu sve delove društva bez diskriminacije, vodeći računa naročito o društveno osetljivim grupama, među kojima su i starije osobe, pripadnici/ce manjinskih grupa, osobe sa invaliditetom, socijalno i zdravstveno ugroženi i dr. **Zakon o oglašavanju (2016)**²⁸¹ zabranjuje da oglasna poruka podstiče diskriminaciju po bilo kom osnovu, uključujući uverenje, nacionalnu, etničku, versku, rodnu ili rasnu pripadnost, političko, seksualno ili drugo opredeljenje, društveno poreklo, imovinskog stanja, kulturu, jezik, starost ili psihički ili fizički invaliditeta (čl. 8).

Zakon o sportu (2016)²⁸² zabranjuje svaki vid neposredne i posredne diskriminacije svih aktera u sportu, po bilo kom ličnom svojstvu i propisuje obavezu preduzimanja mera na povećanju učešća dece, mladih, žena i osoba sa invaliditetom u sportskim aktivnostima, kao i omasovljavanje ženskih sportskih organizacija i ravnopravni tretman žena i osoba sa invaliditetom u sportu (čl. 4).

277 Zakon o stanovanju i održavanju zgrada, „Sl. glasnik RS“, br. 104/2016 i 9/2020 - dr. zakon

278 Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, „Sl. glasnik RS“, br. 34/2003, 64/2004 - odluka USRS, 84/2004 - dr. zakon, 85/2005, 101/2005 - dr. zakon, 63/2006 - odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 - odluka US i 86/2019.

279 Zakon o javnom informisanju i medijima, „Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 - autentično tumačenje.

280 Zakon o javnim medijskim servisima, „Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 103/2015 i 108/2016.

281 Zakon o oglašavanju, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016 i 52/2019 - dr. zakon.

282 Zakon o sportu, „Sl. glasnik RS“, br. 10/2016.

KAKO ČITATI TABELE

- Naslov govori o varijabli čije su relativne frekvence date u tabeli.
- U prvoj koloni **Total** su dati procenti za svaku kategoriju tabelirane varijable.
- Svaka sledeća **kolona** predstavlja procenat date varijable u okviru neke subpopulacije.
- Red označen sa **N** označava veličinu baze, tj. kolika je veličina (pod)uzorka na kome su izračunati procenti.
- Red sa oznakom **sig**, predstavlja značajnost Hi-kvadrat statistika posmatrane varijable i varijable iz kolona. Ako je hi-kvadrat značajan, značajnost je napisana belim slovima.
- Poslednji red tabele **100%** govori o tome da se sve vrednosti u svakoj od kolona sabiraju do 100, tj. da su dati kolonski procenti.

Iznad proseka	Ne odstupa	Ispod proseka
0.01	0.05	0.10
0.05	0.10	0.01

Ćelije tabele su ofarbane u plavo, tj. crveno, ako je vrednost u njima značajno iznad, tj. ispod proseka. Koriste se dve nijanse plave, odnosno crvene boje, za dva nivoa značajnosti: svetlija nijansa za odstupanja značajna na nivou 0.05, a tamnije nijanse plave i crvene za nivo značajnosti od 0.01.

DEMOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

Tabela 1: Starosno doba

Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?							
	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne	
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig		0.00			0.00			0.99		0.26			0.68		0.21					0.19				
65-69 godina	45.6	100			34	52	48	46	47	45	48	50	32	56	45	46	45	41	37	46	51	60	44	41
70-75 godina	31.8		100		34	33	25	32	35	23	32	39	34	28	23	31	31	44	37	31	29	22	32	39
76-80 godina	13.3			100	19	9	17	13	12	16	13	4	18	9	14	13	16	7	18	12	11	11	14	10
80+ godina	9.3				14	6	10	9	6	16	8	7	16	6	18	10	9	7	7	11	9	6	10	10
Total																								

100%

Tabela 2: Bračno stanje

Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?									
		80+	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne				
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig		0.00			0.01			0.00		0.00				0.36		0.44				0.93				
Neudata	3.0	2	4	5	2	3	7	3	6					2	3	4		5	3	4	2	2	4	1
U vanbračnoj zajednici	1.2	1	2	1	2	1	1	1	12			1		6		1		2	1	2	1		1	1
Udata	44.6	53	44	35	21	39	48	44	43	12	94	51	46	3	41	100	43	48	37	47	44	44	46	39
Razvedena	9.5	13	7	4	7	5	12	10	10	18	11	21	11	21	13	12	4	2	13	7	12	11	9	10
Udovica	41.8	31	45	56	64	53	36	38	43	53	6	33	32	95	38	40	48	41	47	40	41	43	40	49
Total																								

100%

Tabela 3: Gde živite

Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Obrazovanje			Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?						
		Osnovna i niže	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Staraosna penzija	Invlidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne				
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig		0.68			0.00			0.01			0.00				0.00	0.18							0.02	
Grad	70-75	72	69	70	73	45	80	92	72	76	45	76	58	63	41	100			71	68	77	76	67	84
Selo	76-80	22	21	26	21	43	15	5	21	6	48	18	38	22	55	100			19	26	18	19	25	10
Prigradsko naselje	80+	6	9	4	5	12	5	3	7	18	6	7	4	16	5			100	10	7	5	5	7	6
Total																								100%

Tabela 4: Sa kim živite

Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Obrazovanje			Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?							
		Osnovna i niže	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Staraosna penzija	Invlidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90	
Supružnik/partner	65-69	42	49	42	36	21	35	47	43	12	74	50	46	3	34	82	41	47	41	34	46	41	40	44	39
Sama	70-75	30	25	31	38	48	27	31	36	35	3	29	29	48	19	33	24	27	39	28	30	37	29	37	
Sa porodicom sina/kćerke	76-80	23	24	23	25	32	21	15	23	35	29	22	11	28	41	22	28	24	19	23	30	17	25	20	
Sa detetom/decom	76-80	16	8	22	13	13	16	18	16	18	6	16	25	20	16	9	16	19	20	16	20	9	16	18	
Drugo	80+	2	0	3	1	1	2	2	3	2	2	2	4	4		2	2	2	1	2	3		2	2	

Tabela 5: Deca/unuci Šta sve od sledećeg važi za Vas?

Baza: Ukupna cijna populacija

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Imam decu/unuke, žive u istom mestu	69.1	67	75	68	63	67	69	73	69	71	68	82	71	78	59	74	51	71	70	72	62	71	67	79	79
Imam bliske srodnike	30.9	34	33	23	23	26	33	33	32	18	23	33	21	26	25	27	30	37	27	29	31	34	33	30	33
Imam decu unuke, žive u drugom mestu u Srbiji	24.0	23	24	29	20	26	26	16	24	18	26	24	11	28	19	27	18	43	29	25	26	19	19	25	24
Imam decu/unuke, žive u inostranstvu	15.0	15	15	11	21	12	15	22	14	47	16	16	21	6	28	14	17	10	7	16	12	20	16	15	17
Nemam decu/unuke	4.3	4	4	3	11	3	3	11	4	18		4		6	6	5	2	5	4	4	5	4	6	4	3
Nemam druge bliske srodnike	2.2	1	3	3	7	3	2	1	2			2	7	3		2	2	2	4	4	2	2	1	2	2

Tabela 6: Da li ste pripadnica neke manjinske etničke zajednice?

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig										0.27		0.71					0.50				0.66			0.96	
Da	4.7	5	4	6	4	8	3	4	4	12	19	3	7	6	27	4	7	5	7	7	4	5	6	4	7
Ne	94.0	94	95	93	93	88	97	96	96	65	81	96	100	92	81	73	95	93	93	90	95	94	94	94	92
Ne želim da se izjasnim	1.3	1	1	1	4	3	1	1	1	24	1	1	1	13		2	2	2	3	1	1	1	2	1	
Total										100%		100%													

Tabela 7: Obrazovanje

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi				Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?									
			Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne									
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90		
sig	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00		
Osnovna i nize	31.8	23	34	45	48	100		27	71	90	20	18	65	63	86	20	61	56	50	29	23	21	38	11		
Srednja	51.2	59	53	34		100		54	24	10	59	64	30	25	14	58	35	37	43	55	48	59	49	59		
Visa ili Visoka	17.0	18	14	21	18		100	18	6		21	18	5	13		22	4	7	6	15	29	21	14	30		
Total																										
100%																										

Tabela 8: Aktivnost i prihodi

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?									
			Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne							
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Penzionerka	92.0	92	5	4	6	9	98	99	100			99	100	98	31	5	94	88	88	83	93	97	97	90	97
Domaćica, bez prihoda	5.2	5	4	6	9	15	1			100		0		2	22	95	3	11	5	9	5	2	2	7	
Ima prihode od imovine (renta, zakupnina)	2.2	3	3			2	2	4	2	24		2			16		2	1	5	1	2	4	5	2	1
Korisnica socijalne pomoći	2.2	2	3	3		6	1		0	71		0			38		2	1	7	8	1	2	2	2	3
Ima prihode od alimentacije	0.2				2		0			6		0					0			0	0		2		

Tabela 9: Invaliditet

Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?											
		80+	76-80	70-75	65-69	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	601	274	191	80	56	191	308	102	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig											0.90											0.14				0.06
Da	9.5	7	14	9	9	8	10	10	10	9	6	16	5	68	11	9	9	10	10	10	14	9	7	17	9	7
Ne	90.5	93	86	91	91	92	90	90	90	91	94	84	95	32	89	91	91	91	90	90	86	91	93	83	91	93
Total											0.90											100%				

Tabela 10: Kako biste ocenili svoje zdravstveno stanje u odnosu na druge osobe Vaših godina?

Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?											
		80+	76-80	70-75	65-69	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	601	274	191	80	56	191	308	102	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig											0.00											0.00				0.01
Nešto lošije	18.0	13	20	28	21	25	15	13	16	18	45	13	36	27	25	41	17	22	20	20	36	17	7	10	21	10
Prosečno	62.7	66	64	57	48	64	64	64	57	63	59	55	66	57	56	50	59	62	66	63	53	67	60	67	63	61
Nešto bolje	19.3	21	16	15	30	11	21	30	20	24	24	21	7	18	25	25	22	13	17	17	11	16	33	24	17	29
Total											0.00											100%				

Tabela 11: Kako biste ocenili svoje trenutno zdravstveno stanje u poređenju sa onim od pre šest meseci?

Total	Starost	Obrazovanje			Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
		80+	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez rente, alimentacije	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig			0.90				0.03			0.00				0.01			0.13			0.01				0.26	
Lošije	16.1	14	17	20	18	23	12	16	14	35	42	13	11	22	38	27	15	19	17	25	15	10	8	18	13
Isto	78.7	80	77	75	82	72	83	78	81	86	76	81	86	76	53	73	81	72	76	69	79	86	84	78	78
Bolje	5.2	6	6	5	5	5	5	6	5	12	6	4	4	2	9	9	4	9	7	6	5	4	8	4	9
Total																									

Tabela 12: Osnovni izvor prihoda

Baza: Ukupna ciljna populacija

Total	Starost	Obrazovanje			Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
		80+	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez rente, alimentacije	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig			0.98				0.00			0.00				0.00			0.14			0.80				1.00	
Starosna penzija	70.2	73	70	70	57	44	81	86	76	12	3	100	75	55	71	68	75	55	71	56	70	81	71	68	79
Porodična penzija	16.1	11	17	21	29	33	9	5	17	6	6	100	13	28	10	20	13	28	10	20	17	12	14	17	11
Invalidska penzija	4.7	5	6	1	4	3	6	5	5	0	0	100	5	3	5	7	5	3	5	7	5	3	11	4	6
Bez ličnih primanja	3.7	4	3	4	7	10	1	0	0	68	100	2	9	2	6	4	2	6	4	2	6	4	2	5	5
NSP (novčana socijalna pomoć)	1.8	2	2	3	2	4	1	0	59	0	34	2	1	2	6	1	2	1	6	1	6	1	2	2	3
Izdržavaju je deca ili srodnici	1.2	1	1	1	2	2	1	0	12	13	22	1	1	5	3	1	1	1	3	1	3	1	1	2	2
Radi honorarno	0.8	1	1	1	2	0	1	0	10	16	16	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Prihodi od izdavanja nekretnina (kuća, stan, zemlja) u zakup	0.5	1	1	1	1	1	2	0	6	9	9	0	0	5	1	5	0	5	1	1	1	1	2	0	0
Dodatak za negu i pomoć drugog lica	0.2	1	1	1	1	1	1	1	6	3	3	0	0	3	1	2	0	3	1	1	1	1	2	0	0
Drugo	0.8	1	1	1	1	2	0	1	1	16	16	0	0	3	1	3	0	3	1	1	1	1	1	1	1
Total																									

Tabela 13: Kako biste procenili standard svog domaćinstva?

Total	Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?		Da li ste članica neke političke partije?											
	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i niže	Srednja	Visoka	Visoka ili Visoka	Penzionerka	socialne pomoći, rente, alimentacije	ina prihode od	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invatidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne	Ranije bila članica
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	12	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90	
Veoma loše	1.5	2	2	4	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	3
Loše	17.6	14	20	26	14	27	16	47	29	14	29	22	31	32	18	15	27	2	1	8	31	149	63	448	90	
Sum -	19.1	16	23	26	14	30	16	7	17	59	32	15	29	24	41	32	18	15	27	92	331	149	63	448	90	
O srednje	55.1	56	53	51	63	51	59	56	35	58	55	57	47	55	53	54	53	63	54	100	100	100	100	100	100	
Sum +	24.8	26	23	21	23	18	23	42	6	10	28	14	19	13	14	27	20	20	20	100	100	100	100	100	100	
Dobro	23.8	26	22	21	21	18	22	39	25	6	6	27	14	19	9	9	26	20	17	96	25	24	23	23	23	
Veoma dobro	1.0	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Ne znam	1.0	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
Total	3.1	3.0	2.9	3.1	2.8	3.1	3.4	3.1	2.4	2.8	3.1	2.9	2.9	2.7	2.9	2.9	3.1	3.0	3.0	1.9	3.0	4.0	3.1	3.0	3.1	
Mean	100%																									

Tabela 14: Kako provodite dan, u kojim aktivnostima

Baza: Ukupna ciljna populacija

Total	Starost			Obrazovanje			Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?						
	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i niže	Srednja	Visoka	Penzionerka	socialne pomoći, rente, alimentacije	od socijalne pomoći	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invatidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne	Ranije bila članica
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	12	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Gledam televiziju	96.2	97	95	96	96	97	96	93	96	94	100	97	96	91	97	100	96	97	98	95	97	96	95	97	93
Radim poslove domaćice u kući	93.5	96	94	94	91	95	93	94	94	76	94	95	82	93	88	91	93	95	95	89	94	95	92	94	93
Radim u šetnji, komšijama	90.3	95	90	85	77	89	92	89	90	94	97	91	86	85	94	95	90	94	85	85	91	94	98	90	88
Idem u šetnje	78.2	84	76	73	66	60	85	91	80	53	65	86	68	60	50	73	88	62	66	67	78	87	89	76	83
Radim u bašti, vikendici	49.6	55	47	49	30	64	45	36	49	29	77	48	39	53	47	82	34	95	66	46	52	48	60	52	30
Pomažem fizički oko unučića ili drugih srodnika	43.9	55	45	24	16	39	47	43	44	53	45	45	39	37	53	45	44	41	49	38	46	44	56	42	48
U druženju sa prijateljima, komsijama	32.9	34	35	33	20	31	34	31	33	18	32	35	29	30	22	36	31	40	29	24	34	39	38	34	22
Bavim se ručnim radovima	31.8	49	25	19	2	9	36	62	33	24	10	37	29	19	22	9	38	16	24	31	42	43	43	29	40
Koristim internet	31.6	42	30	15	9	12	34	61	33	12	10	36	32	21	19	5	37	16	22	23	29	52	48	27	44
Putujem	25.3	33	25	13	16	5	28	62	28	6	32	25	10	13	34	5	15	5	15	12	24	42	35	23	37
Posećujem kulturne događaje	7.7	11	7	1	2	6	10	4	7	29	10	8	11	1	25	8	4	12	14	6	6	10	7	9	
Radim za novac ali bez ugovora o radu	3.7	3	4	3	5	1	2	13	4	4	11	3	4	11	3	4	1	2	2	2	4	5	13	2	7
Radim kao volonterka	3.0	4	3	3	1	2	10	3	6	3	4	2	6	3	4	2	3	4	2	3	3	6	10	2	4
Radim za novac po ugovoru bilo koje vrste	8.7	8	8	6	18	3	7	25	9	3	9	18	5	3	5	3	9	6	12	2	11	9	10	6	21

Tabela 15: Koliko imate vremena za sebe?

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																			
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90	
sig.			0.00			0.28			0.97			0.04						0.00			0.01				0.91	
Uopšte nemam vremena za sebe	14	9	5	4	12	10	8	10	6	13	10	18	4	19	14	14	6	20	20	11	11	7	10	11	9	
Imam dovoljno vremena za sebe	75	65	69	50	63	71	72	68	82	68	70	46	65	72	73	72	60	59	57	71	71	72	73	68	70	
Imam mnogo vremena za sebe	11	26	26	46	26	19	21	22	12	19	19	36	31	9	14	21	20	22	32	18	20	17	22	21		
Total																										

Tabela 16: U kojim oblastima u zajednici bi starije žene trebalo da uzmu aktivniju ulogu?

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																		
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Kulturne aktivnosti	49.9	53	50	51	34	37	51	71	53	6	19	57	36	39	31	14	54	39	44	39	48	62	57	48	57
Zdravstvena zaštita stanovništva	46.3	46	48	41	52	43	46	52	45	47	68	46	43	41	50	68	47	46	39	39	50	42	51	43	58
Ekologija, parkovi, životna sredina	42.9	47	42	34	39	25	47	64	45	35	13	46	61	34	38	5	50	25	27	35	43	50	54	39	54
Socijalna zaštita	36.4	40	32	36	34	25	38	53	37	47	29	38	46	27	13	27	41	22	34	37	40	29	43	32	52
Obrazovanje	19.5	20	18	23	18	7	19	46	21	12	3	23	21	9	13	24	4	20	4	20	16	20	21	24	18
Infrastruktura	11.0	10	13	8	13	5	11	23	12	6	13	11	6	6	6	14	3	10	9	12	10	14	9	19	
Drugo	4.0	2	5	4	9	3	10	4	4	5	4	5	4	3	4	4	3	7	3	3	4	5	2	4	
Ništa/Nigde	3.7	4	4	3	5	7	3	3	3	6	10	2	2	9	3	14	2	10	2	6	3	3	4	4	
Ne zna	3.7	2	7	5	8	2	2	2	3	12	3	3	4	6	6	5	3	4	10	11	2	3	2	4	2

Tabela 17: Na koji način starije žene bi trebalo da učestvuju u životu zajednice?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

	Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnosti i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?									
			Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne				
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Glasanjem na izborima	72.4	67	75	84	74	69	77	73	73	53	74	73	68	73	63	73	70	81	71	76	77	59	73	70	83
Radom u savelima mesne zajednice	45.1	49	43	43	34	48	59	47	24	16	50	46	34	28	14	45	48	39	33	47	52	51	43	52	
Učešćem u anketama koje se tiču zajednice	38.4	41	41	33	27	25	40	60	39	23	42	29	26	47	18	40	34	32	31	31	40	42	44	36	46
Radom u kućnom savetu	32.8	32	34	25	41	13	39	52	34	29	13	36	25	31	5	41	9	22	26	26	35	34	35	29	49
Učešćem u debatama i tribinama	24.8	30	21	20	21	13	27	42	26	12	13	27	29	21	19	14	31	9	10	20	24	30	38	21	37
Učešćem u radu skupštine opštine/grada	20.6	25	17	21	11	9	23	36	21	18	10	23	21	14	22	9	27	4	10	17	20	24	27	17	33
Drugo	2.3	2	3	3	4	2	9	3	3	1	3	1	1	1	3	1	3	1	2	1	3	3	3	1	8
Nistat/Nigde	0.8	1	1	1	1	1	1	1	1	3	1	1	1	1	3	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Ne za	0.8	1	2	2	2	2	0	1	1	12	1	1	1	1	3	1	1	1	1	2	0	1	1	1	2

Tabela 18: Da li ste članica nekog udruženja?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljna populacija

	Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnosti i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?									
			Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne				
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Udruženje penzionera	27.6	30	21	18	24	31	23	30	30	6	3	30	32	28	6	25	33	34	23	28	28	28	48	23	34
Ranije bila članica	6.5	6	5	11	7	5	9	6	24	3	6	4	6	16	5	8	1	7	10	5	7	5	5	5	14
Organizacija civilnog društva (NVO, Crveni krst)	4.5	3	5	6	7	2	3	14	4	18	5	11	1	9	1	5	1	5	3	5	5	5	8	3	11
Kulturno umetničko društvo	2.3	3	3	1	2	3	4	3	4	3	2	3	1	1	3	1	3	1	2	2	2	4	6	2	2
Udruženje žena	2.0	2	3	2	1	2	5	2	6	2	4	4	4	1	1	3	1	3	2	2	2	3	8	1	2
Mesna zajednica	1.0	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6	0	1
Ne, nije članica ni jednog udruženja	59.7	59	58	60	68	66	57	55	58	47	97	57	57	61	69	95	59	64	54	60	61	59	33	68	38

Tabela 21: Molim Vas da na skali od 1 do 5 ocenite koliko ste zainteresovani za učešće u organizovanim socijalnim, edukativnim, rekreativnim uslugama

Baza: Ukupna ciljna populacija

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?						
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Lopšte niste zainteresovani	33.6	24	34	49	55	48	29	22	33	41	48	28	25	52	38	59	30	47	27	44	33	26	14	37	30
Uglavnom niste zainteresovani	21.6	23	19	25	20	24	23	14	21	24	32	20	21	24	31	27	20	25	24	21	24	17	17	23	18
Sum - I zainteresovani ste i niste zainteresovani	55.2	47	53	74	75	72	51	35	54	65	81	49	46	75	69	86	50	72	51	65	57	43	32	60	48
Sum + I zainteresovani ste i niste zainteresovani	18.8	20	22	15	9	14	22	19	20	18	6	22	21	11	13	5	20	13	27	22	18	17	51	22	23
Sum + Uglavnom ste zainteresovani	26.0	33	25	11	16	14	27	46	27	18	13	30	32	13	19	9	30	15	22	13	25	39	51	22	29
Uglavnom ste zainteresovani	17.6	23	17	9	7	11	18	28	18	18	13	20	21	9	16	9	20	10	17	10	17	25	29	16	19
Veoma ste zainteresovani	8.3	10	8	3	3	3	9	18	9	9	10	11	4	3	3	10	4	5	3	8	8	14	22	6	10
Total	100%																								
Mean	2.5	2.7	2.5	1.9	1.9	2.0	2.6	3.1	2.5	2.1	1.8	2.6	2.7	1.9	2.2	1.6	2.6	2.0	2.5	2.1	2.4	2.8	3.3	2.3	2.6

Tabela 22: Možete li mi reći zašto niste zainteresovani za ove usluge/programe?

Višestrukih odgovori; Baza: nisu zainteresovani za usluge/programe (55% od ciljne populacije)

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?						
N	332	129	102	59	42	138	158	36	296	11	25	205	13	73	22	19	214	97	21	75	190	64	20	269	43
Nemam potrebu za tim uslugama/programima	72.6	72	75	71	69	74	73	64	72	73	80	73	54	71	73	84	75	70	62	71	73	72	85	72	67
Zdravstvena situacija mi ne dozvoljava takve aktivnosti	23.5	15	23	29	45	28	20	22	22	55	24	20	38	32	27	21	25	21	24	28	21	27	15	23	30
Nemam dovoljno novca za te usluge	7.5	9	7	10	2	7	8	6	7	18	8	9	1	23	1	23	9	2	19	15	6	3		9	5
Nisam spremna da odvojim novac ako se plaća usluge	6.9	10	8	3		6	9	3	6	18	12	6	8	5	23	5	8	1	19	16	5	2		7	12
Ne znam da postoje takve usluge/programi	4.5	5	6	6	5	4	5	3	4	27		4	8	3	14		4	2	19	8	4	2		4	7
Nemam poverenja u kvalitet usluga i programa	4.5	2	6	8	2	3	6	6	5	9		4	8	5	5		7	1		5	4	6	5	4	5
Drugo	9.9	14	9	2	12	12	7	17	11			12	8	7	14		5	22	5	4	12	13	15	10	9

Tabela 23: Da li ste članica neke političke partije?

Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda				Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?				Da li ste članica neke političke partije?							
			Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invatidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigrasko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne			
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig		0.19			0.00			0.63		0.64		0.02				0.48							0.00	
Da	10.5	14	7	9	7	12	13	11	6	3	11	25	9	3	5	11	9	7	12	9	12	100		
Ne	74.5	73	74	80	77	88	71	61	73	76	97	73	80	84	95	71	84	80	77	74	74		100	
Ranije bila članica	15.0	14	18	11	16	5	17	26	16	18	17	18	10	13	18	7	12	10	17	14			100	
Total																								

Tabela 24: Da li ste članica neke političke partije? - (ako je odgovor ne, zašto)

Baza: nisu članice neke političke partije (74% od ciljine populacije)

Total	Starost	Starost	Obrazovanje	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?										
							Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invatidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigrasko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne				
N	443	195	142	63	43	168	213	62	401	12	30	305	16	77	25	297	113	33	88	242	109	0	443	0	
sig		0.84			0.89		0.98		0.98	1.00		0.96			0.83								1.00		
Ne interesuje me to/apolitična sam	71.8	76	71	67	60	70	72	74	72	42	87	73	69	62	64	100	71	77	61	66	71	79		72	
Ne želim to/ne volim politiku	13.3	14	11	17	12	13	15	8	14	17	3	14	13	17	8	15	11	9	16	13	11	11		13	
Stara sam/Bolesna sam	4.1	6	8	7	6	3	2	4	8	7	3	6	8	4	8	4	3	6	8	2	4	4		4	
Nemam vremena	2.9	3	3	2	5	4	1	8	3	8	2	6	4	8	8	2	4	6	1	4	1	4		3	
Ostalo	4.7	3	4	6	12	5	5	3	5	8	3	5	8	4	8	4	5	12	5	6	3	3		5	
Ne znam, nemam odgovor	3.2	3	5	5	2	3	3	5	3	17	3	3	6	1	12	4	1	6	5	3	3	2		3	
Total																									

Tabela 25: Da li ste ikada promenili stranku?

Baza: članice neke političke partije (10% od ciljine populacije)

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																
N	63	14	7	4	13	37	13	61	1	45	7	9	1	1	48	12	3	14	31	18	63	0	0
sig	1.00					0.87										0.79				0.39			1.00
Da	25.4	26	21	29	25	15	27	31	26	27	29	22	22	1.00	29	17	17	29	16	16	39	25	
Ne	74.6	74	79	71	75	85	73	69	74	100	73	71	78	100	71	83	100	71	84	84	61	75	
Total														100%									

Tabela 26: Zašto više niste u stranci?

Baza: ranije bile članica (15% od ciljine populacije)

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																
N	90	37	35	9	10	53	27	87	3	0	71	5	10	4	0	76	9	5	12	55	21	0	90
sig	0.99					0.98										1.00				1.00			1.00
Nije više bila zainteresovana	72.2	70	74	44	100	80	68	78	72	67	76	40	70	50	75	56	60	60	67	71	81	81	72
Nije imala više vremena za učešće u stranačkim aktivnostima	10.0	16	9			13	7	10	10	20	10	20	10	10	9	11	20	8	8	11	10	10	10
Zbog pogoršanja zdravstvenog stanja	7.8	5	6	33		10	11	7	33		4	40	10	25	7	22		8	8	7	10	8	
Drugo	10.0	8	11	22		10	8	15	10		10	10	10	25	9	11	20	17	11	11	10	10	
Total																							

Tabela 27: Koliko dugo ste članica bilo koje stranke?

Baza: članice neke političke partije ili su ranije bile (25% od ciljane populacije)

Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?												
		Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne						
N	153	75	49	16	13	23	90	40	148	4	1	116	12	19	5	1	124	21	8	26	86	39	63	0	90	
sig							0.25		1.00			0.86					0.47			0.09					0.96	
Do godinu dana	7.2	11	6			17	4	8	7	25		4	17	16	20	6	14	13	12	7		5	6		8	
Do 10 godina	48.4	52	51	38	31	48	54	35	49	50		48	33	60	47	62	38	69	48		38	52		46		
Više od 10 godina	44.4	37	43	63	69	35	41	57	45	25	100	47	50	26	20	100	48	24	19	45	56		41		47	
Total																										

100%

Tabela 28: Da li ste ikada imali neku stranačku funkciju?

Višestrukti odgovori; Baza: članice neke političke partije ili su ranije bile (25% od ciljane populacije)

Total	Starost	Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?											
		Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne					
N	153	75	49	16	13	23	90	40	148	4	1	116	12	19	5	1	124	21	8	26	86	39	63	0	90
Ima sada funkciju u stranci	2.0	1	2			8	2	3	2			2	8				2	5		4	1	3	5		
Nema sada funkciju u stranci	26.8	28	29	31	8	52	26	15	27	25		29	8	32		27	24	38	19	27	33	43			16
Imala ranije funkciju u stranci	19.6	16	24	13	31	9	12	43	20			22	8	11	20		20	10	38	12	13	41	19		20
Nije ranije imala funkciju u stranci	69.9	76	61	81	54	83	76	50	70	75	100	67	75	79	80	100	69	86	50	81	76	49	65		73

Tabela 31: Na kom nivou deluje organ odlučivanja u kom ste učestvovali/učestvujete?

Baza: učestvuju u organima odlučivanja u stranci (6% od ciljane populacije)

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																	
N	35	10	15	3	7	3	18	14	35	0	29	5	1	0	28	3	4	3	21	11	11	0	24	
sig	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	0.79	1.00	1.00	1.00	1.00	0.79	1.00	0.79	1.00	1.00	1.00	0.01	0.01	0.01	0.01
Radna organizacija	60.0	50	60	67	71	67	64	60	62	40	100	62	40	100	68	33	25	33	62	64	0	0	0	88
Mesna zajednica	25.7	30	27	33	14	100	22	14	24	24	40	24	40	26	14	67	75	67	29	9	73	4	4	4
Opština/grad	14.3	20	13	14	11	21	11	14	14	20	14	14	20	14	18	18	18	10	10	27	27	27	27	8
Total	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabela 32: Da li ste se kandidovali na izborima?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi	Osnovni izvor prihoda	Tip naselja	Kako biste procenili standard svog domaćinstva?	Da li ste članica neke političke partije?																	
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	149	63	448	90
Da, kandidovala sam se ranije	2.3	3	2	1	4	1	1	9	3	3	1	3	7	1	1	1	3	1	2	2	4	4	16	4
Ne, nisam se kandidovala ranije	89.5	88	92	90	88	86	93	84	90	88	84	91	71	89	88	91	90	87	93	85	90	92	75	91
Kandidovaću se na sledećim izborima	0.5	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	1	2	1	1	3	0	
Nišću se kandidovati na sledećim izborima	67.7	66	68	68	75	75	63	68	68	59	74	66	61	75	66	82	64	65	49	62	69	72	63	69

Tabela 33: Kakav je Vaš stav o učešću žena u političkom i javnom životu?

Baza: Ukupna ciljina populacija

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
	N	sig	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih prihoda	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig							0.00		0.37		0.60						0.01				0.01			0.00	
U potpunosti podržava učešće žena u javnom i političkom životu	73.7	77	71	75	68	61	79	82	76	29	61	77	71	72	38	68	76	78	41	60	77	77	92	68	88
Misli da žene nisu za politiku i učešće u javnom životu	7.2	7	9	3	9	9	8	2	7	6	13	7	4	8	9	14	7	1	27	8	7	7	9	9	2
Misli da je za žene korisnije da se posvete porodici i deci	8.3	7	9	8	11	13	6	7	7	29	13	6	14	10	25	9	6	11	20	15	6	8	3	10	3
Neopredeljena	10.8	9	11	15	13	17	7	9	10	35	13	10	11	9	28	9	11	10	12	17	10	8	5	13	7
Total																									

Tabela 34: Da li je neophodno obezbeđivanje određenog broja mesta na izbornim listama za manje zastupljen pol - žene (kvota)?

Baza: Ukupna ciljina populacija

	Total		Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja		Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?								
	N	sig	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih prihoda	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
sig							0.00		0.00		0.00							0.00				0.02			0.00
Misli da je uvođenje kvota neophodno	44.1	50	38	43	39	30	46	65	46	24	26	48	43	33	28	36	46	39	37	33	46	50	65	38	59
Misli da je uvođenje kvota nepotrebno	19.0	19	22	14	18	12	23	21	20	18	10	22	11	10	19	9	21	12	20	19	18	21	21	20	14
Neopredeljena	36.9	31	40	44	43	59	31	15	35	59	65	30	46	57	53	55	32	49	44	48	36	28	14	42	27
Total																									

Tabela 35: Da li je neophodna kvota za žene 65+ u okviru kvote za učesće žena?

Baza: misle da je uvođenje kvota neophodno (44% od ciljane populacije)

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi		Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?										
			Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne						
N	265	137	72	34	22	57	142	66	8	204	12	32	9	8	198	52	15	38	151	75	41	171	53	
sig			0.89			0.00				0.61		0.21			0.00		0.07					0.04		
Da	65.3	65	65	68	47	65	82	38	71	67	92	50	78	38	71	46	60	50	66	72	68	60	79	
Ne	34.7	35	35	35	32	53	35	18	34	25	63	33	8	50	22	63	29	54	40	34	28	32	40	21
Total																								

100%

Tabela 36: Ko Vam je pružao pomoć u vezi sa nabavkom hrane i lekova tokom perioda kada nije bilo dozvoljeno kretanje osobama starijim od 65/70 godina?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna ciljina populacija

Total	Starost	Obrazovanje	Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?										
			Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih primanja	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	O srednje	Dobro	Da	Ne							
N	601	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Mlađi članovi porodice sa kojima ne žive u domaćinstvu	46.6	47	46	49	43	41	47	55	47	35	52	48	43	41	38	55	47	44	49	47	48	45	46	47	46
Mlađi članovi porodice sa kojima žive u domaćinstvu	40.8	45	40	35	30	49	40	28	40	53	42	37	46	48	63	36	37	51	44	35	42	42	38	42	39
Komisije i komisnice	24.6	20	27	28	32	18	28	26	26	24	6	28	7	23	6	9	27	19	24	36	23	21	24	25	24
Prijatelje i prijatelji	14.6	16	14	19	7	9	16	21	15	12	6	16	18	9	13	5	15	13	20	17	13	18	25	14	12
Volonteri i volonterke	5.8	5	6	10	2	4	7	4	6	12	3	6	4	4	6	5	6	4	7	7	5	7	10	5	7

Tabela 37: Šta Vam je predstavljalo problem tokom perioda izolacije (zabrane kretanja)?

Višestruki odgovori; Baza: Ukupna cijina populacija

	Total			Starost		Obrazovanje		Aktivnost i prihodi			Osnovni izvor prihoda			Tip naselja			Kako biste procenili standard svog domaćinstva?			Da li ste članica neke političke partije?				
	65-69	70-75	76-80	80+	Osnovna i nize	Srednja	Visa ili Visoka	Penzionerka	Ima prihode od socijalne pomoći, rente, alimentacije	Domaćica, bez prihoda	Starosna penzija	Invalidska penzija	Porodična penzija	Ostali prihodi	Bez ličnih prihoda	Grad	Selo	Prigradsko naselje	Loše	Orednje	Dobro	Da	Ne	
N	274	191	80	56	191	308	102	553	17	31	422	28	97	32	22	426	134	41	115	331	149	63	448	90
Briga/zabrinutost za mlade članove porodice	64.9	65	61	68	71	63	60	65	59	61	64	57	72	59	59	60	78	71	60	66	66	60	65	70
Nedostatak šetnji	48.1	49	51	43	39	36	51	64	48	35	52	51	57	34	38	50	56	26	39	50	45	56	46	53
Osećaj straha i neizvesnosti	44.3	41	46	51	46	43	46	40	47	58	44	46	41	38	64	43	44	54	49	47	34	41	43	51
Strah da mi neće biti dostupna zdravstvena zaštita za druge tegobe, nevezane za korona virus	35.4	31	35	35	57	35	37	31	34	35	36	36	32	34	50	36	37	24	43	38	21	29	35	44
Osećaj usamljenosti	23.0	19	26	21	36	29	19	24	22	35	32	19	25	36	16	41	23	22	35	23	13	22	23	26
Stalna promena pravila o dozvoli kretanja	21.5	21	24	25	11	14	25	25	22	18	10	25	14	12	22	9	26	10	27	21	18	21	21	27
Zdravstvene tegobe	16.6	11	18	23	30	22	14	16	15	29	32	13	22	25	27	17	13	24	26	17	8	17	15	22
Teškoće u obavljanju svakodnevnih aktivnosti	16.1	16	16	20	11	14	18	15	16	18	13	18	7	13	19	18	11	15	26	15	12	16	17	10
Odlazak u nabavku u ranim jutarnjim časovima	15.0	16	15	15	11	7	17	25	16	12	3	17	21	8	9	18	6	12	15	14	17	14	14	22
Nedostatak razumljivih informacija u vezi sa zabranom kretanja	13.5	12	15	16	9	5	18	16	14	3	16	14	6	13	18	3	2	2	18	14	9	17	13	14
Nedostatak novca	9.5	9	9	14	5	12	9	6	8	41	13	8	11	10	31	11	4	12	29	6	2	14	9	7
Nervoza i svade u kući/domaćinstvu	9.3	11	10	4	5	11	10	5	8	47	16	9	4	4	34	14	7	15	12	10	5	6	9	12
Velike gužve prilikom nabavke u terminima predviđenim za starije	9.2	11	7	10	4	4	11	13	9	18	3	11	6	9	12	2	5	5	10	8	11	13	8	12
Drugo	6.0	5	7	4	9	5	5	12	7	4	4	4	3	3	6	6	6	5	4	7	5	6	4	16
Nista, sve je bilo u redu	1.8	3	1	1	2	6	2	6	2	6	1	1	3	6	2	2	1	2	2	2	3	3	3	2

LITERATURA

- Active Ageing Index 2014: Analytical Report*, United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), Ženeva, 2015.
- Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge*, the United Nations Population Fund (UNFPA), New York and HelpAge International, London, 2012, dostupno na: <https://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>
- Alternativni izveštaj Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena o diskriminaciji starijih žena u Republici Srbiji*, Snaga prijateljstva - Amity, Beograd, 2018, dostupno na: <http://www.amity-yu.org/wp-content/uploads/2018/07/Amity-Alternativni-Izvestaj-o-diskriminaciji-starijih-zena-u-Srbiji.pdf>
- Ana Vuković, *Stavovi političarki o ženskoj političkoj participaciji u Srbiji – pet godina kasnije*, Sociološki pregled, Sociološko društvo Srbije, vol. XLVIII (2014), no. 3, Beograd, 2014
- Berlin Ministerial Declaration a Society for all Ages in the UNECE region*, ECE/AC.23/2002/3 Rev. 2, The Economic and Social Council (ECOSOC), od 11.09.2002. godine, dostupno na: http://www.unece.org/pau/_docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_3_Rev2_e.pdf
- Brankica Janković i drugi, *Položaj starijih na selu*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2016.
- Brankica Janković i drugi, *Starenje u gradovima – Izazovi savremenog društva*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2018.
- Brankica Janković, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Dobro čuvana porodična tajna – zlostavljanje starijih osoba*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2015.
- CEDAW General Recommendation No. 23: Political and Public Life*, 1997, dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/453882a622.html>
- Komitet za eliminisanje diskriminacije žena, Zaključna zapažanja u vezi sa Četvrtim periodičnim izveštajem Republike Srbije, CEDAW/C/SRB/CO/4, 8. mart 2019.
- Discrimination in old age: multiple, cumulative and on the increase*, HelpAge International, 2011, dostupno na: <https://social.un.org/ageing-working-group/documents/HelpAge%20briefing%20discrimination%20in%20old%20age%20Aug%202011.pdf>
- Đorđević: *Nacionalna strategija o starenju, vrtići pored gerontoloških centara*, RTS, TANJUG, 09.07.2019, dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3585826/nacionalna-strategija-o-starenju-vrtici-pored-gerontoloskih-centara.html>
- Ekonomska vrednost neplaćenih poslova staranja u Republici Srbiji*, Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost, Beograd, 2020, dostupno na: http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/08/Analiza_monetarne_vrednosti_neplacenog_rada_UN_Women_SRB.pdf
- ElecData, Compendium of Electoral Data, Council of Europe*, dostupno na: https://www.coe.int/en/web/electoral-assistance/elecdata?fbclid=IwAR3jEZBkexNCLbmxrrr_IMx0QJE0HKpYRX-crXW4d2nEhqQfxScPMA3Ij0
- Erdman Palmore, *The Ageism Survey: First Findings*, The Gerontologist, The Gerontological Society of America Vol. 41, No. 5, 2001.
- Evropska povelja o rodnoj ravnopravnosti na lokalnom nivou, dostupno na: <https://ravnopravnost.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Evropska-povelja-o-rodnoj-ravnopravnosti-na-lokalnom-nivou.pdf>
- Finalni izveštaj evaluacije Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za rodnu ravnopravnost*, SeCons, Beograd, 2019.

Follow-up to the Second World Assembly on Ageing – Report of the Secretary-General, UN General Assembly, A/66/173 od 22. jula 2011. godine, dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/SForum/SForum2014/A.66.173_en.pdf

General Comment No. 4: Article 3 (Equal right of men and women to the enjoyment of all civil and political rights), UN Human rights Committee, 1981, dostupno na: <https://www.refworld.org/type,GENERAL,HRC,,453883ffa,0.html>

Global Technical Brief, Implications of COVID-19 for Older Persons: Responding to the Pandemic, the United Nations Population Fund (UNFPA), 2020.

Imaju ista prava - šta starije žene imaju da kažu o svojim pravima da ne budu diskriminisane, da budu ravnopravne i slobodne od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, HelpAge International i Crveni krst Srbije, 2017, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/2467/imaju-ista-prava-pdf.pdf>

Isla Rippon et al, *Perceived age discrimination in older adults*, Age and Ageing. Vol. 43, 2013.

Istraživanje o položaju starijih žena u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2017.

Ivana Krstić i Tanasije Marinković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu, Beograd, 2016.

Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja: Odnos građana i građanki prema diskriminaciji u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2019.

Izveštaj o napretku Srbije 2019, Evropska komisija, Brisel, 29.05.2019, dostupno na: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-serbia-report.pdf>

Izveštaj o položaju starijih žena u Srbiji, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2017.

Izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2018. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2019

Izveštaj o radu centara za socijalnu zaštitu za 2016. godinu, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017

Jačanje prava starijih ljudi prema UN konvenciji, dostupno na: <https://www.redcross.org.rs/media/1672/jacanje-prava-starijih-serbian.pdf>

Javno mnjenje Srbije, Politički aktivizam građana Srbije, CeSid i USAID, Beograd, 2017.

Jelena Žarković Rakić i drugi, *Policy brief - Mere štednje pogoršavaju rodnu nejednakost na tržištu rada u Srbiji, br. 186*, Fondacije za razvoj ekonomske nauke (FREN), 2018, dostupno na: <https://fren.org.rs/wp-content/uploads/2019/02/Policy-Brief.pdf>; <https://fren.org.rs/vesti/rodna-nejednakost-na-trzistu-rada/>

Kosana Beker (ur), *Regionalni izveštaj o primeni UN Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Instanbulska konvencija) u vezi sa diskriminacijom Romkinja u oblasti zdravstvene zaštite, dečijih brakova i pružanja podrške i zaštite Romkinjama u situaciji nasilja u porodici*, Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2019.

Kosana Beker, Biljana Janjić i Valentina Lepojević, *Izveštaj o pravima žena i rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za 2019. godinu*, FemPlatz, Pančevo, 2020.

Kosana Beker, *Višestruka diskriminacija žena u Srbiji i u odabranim državama Evropske unije: uporedna analiza*, Doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, ACIMSI, Centar za rodne studije, Novi Sad, 2019, dostupno na: http://www.zenskestudije.org.rs/pdf/doktorske/Kosana_Beker_disertacija.pdf

Lidija Kozarčanin i Slavica Milojević, *Evaluacija primene Nacionalne strategije o starenju Vlade Republike Srbije 2005-2016 i predlozi za novi strateški okvir*, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja i Populacioni fond Ujedinjenih nacija, Beograd, 2016.

- Marija Babović i drugi, *Socijalna uključenost starijih osoba (65+) u Srbiji*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2018.
- Marijana Pajvančić, *Komentar Ustava Republike Srbije*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd, 2009.
- Marijana Pajvančić, Nevena Petrušić i Senad Jašarević, *Komentar Zakona o ravnopravnosti polova*, Centar modernih veština, Beograd, 2010.
- Marijana Pajvančić, *Pravni okvir ravnopravnosti polova*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2008;
- Marthe Fredvang and Simon Biggs, *The Rights of Older Persons – Protection and Gaps under Human Rights Law*, Social Policy Working Paper no. 16, The Centre for Public Policy, Melbourne, 2012.
- Međunarodni plan delovanja na području starenja, dostupno na: <https://www.un.org/development/desa/ageing/resources/vienna-international-plan-of-action.html>
- Mental health and psychosocial considerations during the COVID-19 outbreak*, World Health Organization (WHO), 18.03.2020, dostupno na: <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/mental-health-considerations.pdf>
- Milan M. Marković, *Osobe sa invaliditetom u Srbiji, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd.
- Ministarska deklaracija *Održivo društvo za sva životna doba: prepoznavanje potencijala za duži život*, dostupno na: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Ministerial_Conference_Lisbon/Declaration/RC_2017_Lisabonska_ministarska_deklaracija.pdf
- Nacionalna strategija o starenju 2006 – 2015, „Sl. glasnik Republike Srbije“, br. 55/2005 i 71/2005
- Nacionalna strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2016. do 2020. godine sa Akcionim planom za period od 2016 – 2018, „Sl. glasnik Republike Srbije“, broj 4/2016
- Nacionalni izveštaj o primeni CEDAW i Istanbulske konvencije u Republici Srbiji – Diskriminacija i nasilje prema Romkinjama*, Romski ženski centar Bibija, Beograd, 2019.
- Nadežda Satarić i Lidija Kozarčanin, *Stari u siromaštvu Studija slučajeva siromaštva starih lica, komparativna analiza i predlozi mera za Strategiju za smanjenje siromaštva, Snaga prijateljstva – Amity*, Beograd, 2003
- Nadežda Satarić i Natalija Perišić, *Prigušena svetla grada – Studija o položaju i potrebama staračkih domaćinstava Novog Beograda*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd, 2017
- Nadežda Satarić, Mirjana Rašević i Sanja Miloradović, *Oni ne mogu da čekaju: Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji*, Snaga prijateljstva – Amity, Beograd, 2009.
- Naredba o ograničenju i zabrani kretanja lica na teritoriji Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 34/2020, 39/2020, 40/2020, 46/2020 i 50/2020
- Naredba o organizovanju i sprovođenju mere karantina, „Sl. glasnik RS“, br. 33/2020
- Natalija Žunić, *Rodni stereotipi o ženama i muškarcima u politici*, Zbornik radova, br. 63, Pravni fakultet u Nišu, 2012.
- Nataša Todorović i drugi, *Međugeneracijska solidarnost između porodice i države*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2019.
- Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Međugeneracijska saradnja za početnike*, Centar za odgovornu akciju, Beograd, 2019.
- Nebojša Raičević, *Univerzalni međunarodni antidiskriminacioni standardi i nadzor nad njihovim poštovanjem*, u: Nevena Petrušić, *Antidiskriminaciono pravo: propisi, praksa i stvarnost*, Pravni fakultet, Niš, 2017.
- Nejednakosti i višestruka diskriminacija u zdravstvenoj zaštiti*, FRA – Agencija Evropske unije za temeljna prava, Beč, dostupno na: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-factsheet_

inequalititesmultidiscrimination_hr.pdf

Nevena Petrušić i Kosana Beker, *Ravnopravnost u praksi, primena antidiskriminacionih zakona u Srbiji*, Equal rights trust, London, 2019.

Nevena Petrušić, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Nasilje nad starijim osobama – Studija o nasilju u porodici*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2012.

Nevena Petrušić, Nataša Todorović i Milutin Vračević, *Uvod u starenje i ljudska prava starijih. Pilot studija o finansijskom zlostavljanju starijih*, Crveni krst Srbije, Beograd, 2015.

Objedinjeni izveštaj o radu centara za socijalni rad u AP Vojvodini za 2017. godinu, Pokrajinski zavod za socijalnu zaštitu, Novi Sad, 2018.

Odluka o proglašenju vanrednog stanja, „Sl. glasnik RS“, br. 29/2020.

Older women are the invisible linchpins of the household economy, Age International, 15.08.2016, dostupno na: <https://blog.ageinternational.org.uk/older-women-household-economy/>

Older women: excluded from the rights agenda, Age International, dostupno na: <https://www.ageinternational.org.uk/policy-and-research/gender-inequality/Older-women-and-their-rights-/>

Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002, A/CONF.197/9, dostupno na: <http://www.un-ngls.org/orf/pdf/MIPAA.pdf>

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost, Republički zavod za statistiku, Beograd

Population Facts: Population ageing and sustainable development, UNDESA (United Nations Department of Economic and Social Affairs), New York, 2015.

Poseban izveštaj Zaštitnika građana o zastupljenosti žena na mestima odlučivanja i poziciji i aktivnostima lokalnih mehanizama za rodnu ravnopravnost u jedinicama lokalnih samouprava u Republici Srbiji, Zaštitnik građana, Beograd, 2018.

Preporuke Zaštitnika građana organima javne vlasti, dostupno na: <https://www.ombudsman.rs/index.php/2012-02-07-14-03-33/5985-u-vrd-ni-pr-pus-i-u-r-du-n-dl-znih-u-bl-s-i-z-sh-i-zr-v-u-sluc-vi-p-r-dicn-g-i-p-r-n-rs-g-n-silj>

Principi UN za starije osobe, dostupni na: http://www.un.org/esa/socdev/ageing/un_principles.html

Proposal for a Council Directive on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation, Commission of the European Communities, Brisel, 2008, dostupno na: http://www.homo.se/upload/homo/pdf_homo/Proposal_for_a_Council_Directive020708.pdf

Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2015.

Redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2017. godinu, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2018.

Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2017. godinu, Zaštitnik građana, Beograd, 2018.

Redovan godišnji izveštaj Zaštitnika građana za 2019. godinu, Zaštitnik građana, Beograd, 2020.

Regionalna strategija za implementaciju Madridskog MIPAA, ECE/AC.23/2002/2/Rev. 6 od 11.09.2002. godine, dostupno na: http://www.unece.org/pau/docs/ece/2002/ECE_AC23_2002_2_Rev6_e.pdf

Report of the UNCE Ministerial Conference on ageing A society for all ages: Challenges and Opportunities; ECE/AC.30/2007/2, ECOSOC, od 23. januara 2008. godine, dostupno na: http://www.unece.org/pau/_docs/ece/2007/ECE_AC30_2007_2.e.pdf

Romi u Srbiji, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014.

Ron Davies, *Older People in Europe: EU Policies and Programmes: Briefing*, European Parliamentary Research Service, 06.05.2014, dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140811/LDM_BRI\(2014\)140811_REV1_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/bibliotheque/briefing/2014/140811/LDM_BRI(2014)140811_REV1_EN.pdf)

Saopštenje br. 172 od 01.07.2020. godine - Procene stanovništva 2019, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2019.

Saopštenje br. 281 od 15.10.2019. godine – Siromaštvo i socijalna nejednakost 2018. godine, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2019.

Skraćeni redovan godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2019. godinu, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Beograd, 2020.

Slobodanka Konstantinović Vilić, Nevena Petrušić i Kosana Beker, *Društveni i institucionalni odgovor na femicid u Srbiji I*, FemPlatz, Pančevo, 2019.

Stanovništvo po starosnim grupama, apsolutna vrednost i udeo u ukupnom stanovništvu 2019. godine, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2020, dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/180107?languageCode=sr-Latn&displayMode=table>

Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti, starosti i polu, Republički zavod za statistiku, dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3102010403?languageCode=sr-Cyrl>

Statistical books, Eurostat, Ageing Europe, Looking at the lives, of older people in the EU 2019 edition, Publications Office of the European Union.

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine, „Sl. glasnik Republike Srbije“, broj 60/2013

Susan Sontag, *Women and the Double Standard of Ageing*, dostupno na: https://archive.org/stream/pdfy-Y6o4iGliJNpAyGcb/double-satandard.aging_djvu.txt

Suzana Ignjatović i drugi, *Građanke i građani Srbije o rodnoj ravnopravnosti*, Javno mnjenje Srbije o rodnoj ravnopravnosti (urednik Aleksandar Bošković), Institut društvenih nauka - Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije, Beograd, 2011.

The 2018 Ageing Report Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2016-2070), European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, 2018.

Tina Adler, *Ageism: Alive and kicking*, APS Observer, 26(7), 2013.

Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2018

Tržište rada u Srbiji-položaj žena 45+ Uskraćivanje prava na dostojanstven rad, Žene na prekretnici i SeConS, Beograd, 2017

UN Agenda za održivi razvoj do 2030, dostupno na: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>

UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation No. 27 on Older Women and Protection of their Human Rights, CEDAW/C/GC/27E/1996/22, 16.12.2010.

Ustav Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 98/2006

Višnja Baćanović i Ana Pajvančić, *Kapaciteti političkih stranaka u Vojvodini za ostvarivanje rodne ravnopravnosti*, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, Novi Sad, 2010.

Vladan Jovanović i Kosana Beker, *Analiza primene Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine*, Beograd, 2017.

What difference would a New Convention Make to the Lives of Older People? (2008), dostupno na: <http://www.globalaging.org/elderrights/world/2008/newconvention.pdf>

What is ageism?, Age International, dostupno na: <https://www.ageinternational.org.uk/what-we-do/Policy-where-we-stand-/ageism/>

Why Do We Need a Human Rights Convention for Older Persons?, dostupno na: <http://www.globalaging.org/agingwatch/convention/why/index.htm>;

Wim J. A. van den Heuvel and Marc M. van Santvoort, *Experienced discrimination amongst European old citizens*, Eur J Ageing, 8(4), 2011.

World Population Ageing 2013, United Nations

Yvonne Galligan, Sara Clavero, *Prospects for Women's Legislative Representation in Postsocialist Europe: The Views of Female Politicians*, Gender and Society, Sage Publications, Inc, Vol 22, 2008.

Zakon o izboru narodnih poslanika, „Sl. glasnik RS“, br. 35/2000, 57/2003 - odluka USRS, 72/2003 - dr. zakon, 75/2003 - ispr. dr. zakona, 18/2004, 101/2005 - dr. zakon, 85/2005 - dr. zakon, 28/2011 - odluka US, 36/2011, 104/2009 - dr. zakon, 12/2020 i 68/2020

Zakon o javnim medijskim servisima, „Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 103/2015 i 108/2016

Zakon o javnom informisanju i medijima, „Sl. glasnik RS“, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016 - autentično tumačenje

Zakon o lokalnim izborima, „Sl. glasnik RS“, br. 129/2007, 34/2010 - odluka US, 54/2011, 12/2020 i 16/2020 - autentično tumačenje i 68/2020

Zakon o oglašavanju, „Sl. glasnik RS“, br. 6/2016 i 52/2019 - dr. zakon

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, „Sl. glasnik RS“, br. 34/2003, 64/2004 - odluka USRS, 84/2004 - dr. zakon, 85/2005, 101/2005 - dr. zakon, 63/2006 - odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93/2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014, 142/2014, 73/2018, 46/2019 - odluka US i 86/2019

Zakon o političkim strankama, „Sl. glasnik RS“, br. 36/2009 i 61/2015 - odluka US

Zakon o potvrđivanju Revidirane evropske socijalne povelje, „Sl. glasnik RS“, 42/09

Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, „Sl. glasnik RS“, br. 42/09

Zakon o potvrđivanju Opcionog protokola uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Sl. list SRJ - Međunarodni ugovori“, br. 13/2002

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, izmenjene u skladu sa Protokolom broj 11, Protokola uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 4 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda kojim se obezbeđuju izvesna prava i slobode koji nisu uključeni u Konvenciju i Prvi Protokol uz nju, Protokola broj 6 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne, Protokola broj 7 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Protokola broj 12 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Protokola broj 13 uz Konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda o ukidanju smrtne kazne u svim okolnostima, „Službeni list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 9/2003

Zakon o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 11/1981

Zakon o ratifikaciji Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, „Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 12/2013

Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, „Sl. list SFRJ“, br. 31/1967

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 7/71

Zakon o ratifikaciji Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, „Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori“, br. 7/71

Zakon o ratifikaciji Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske zajednice i njenih država članica Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 83/2008

Zakon o ravnopravnosti polova Republike Srbije, „Sl. glasnik RS“, br. 104/2009

Zakon o socijalnoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 24/2011

Zakon o sportu, „Sl. glasnik RS“, br. 10/2016

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, „Sl. glasnik RS“, br. 33/2006 i 13/2016

Zakon o stanovanju i održavanju zgrada, „Sl. glasnik RS“, br. 104/2016 i 9/2020 - dr. zakon

Zakon o udruženjima, „Sl. glasnik RS“, br. 51/2009, 99/2011 - dr. zakoni i 44/2018 - dr. zakon

Zakon o zabrani diskriminacije, „Sl. glasnik RS“, br. 22/2009

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Sl. glasnik RS“, br. 25/2019

Zakon o zdravstvenom osiguranju, „Sl. glasnik RS“ br. 25/2019

Zdenka Milovojević, *CIVICUS Indeks civilnog društva – Izveštaj za Srbiju*, Istraživački i analitički centar Argument, Centar za razvoj neprofitnog sektora, Beograd, 2006.

Zorica Mršević, *Ka demokratskom društvu – sistem izbornih kvota*, Institut društvenih nauka, Beograd, 2007.

Žene i muškarci na tržištu rada, Fondacija centar za demokratiju, Beograd, 2017.

Žene i muškarci u Srbiji, Republički zavod za statistiku, dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2017/Pdf/G20176008.pdf>

Žene na selu kao pomažući članovi poljoprivrednih domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava, SeCons, UNDP, Beograd, 2008.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.726-053.9(497.11)

316.662-055.2(497.11)

32-055.2(497.11)

ПЕТРУШИЋ, Невена, 1958-

Položaj i učešće starijih žena u političkom i javnom životu u Srbiji / Nevena Petrušić, Nadežda Satarić, Kosana Beker. - Beograd : Udruženje građana "Snaga prijateljstva" - Amity : Udruženje građanki FemPlatz, 2020 (Zemun : BiroGraf). - 154 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm

"...publikacija je deo aktivnosti iz Projekta: 'Za povećano učestvovanje starijih žena u javnom i političkom životu'... Publikacija je štampana u okviru projekta 'Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti', koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women)..." --> impresum. - Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 146-152.

ISBN 978-86-89147-13-1 (UGSPA)

1. Сатарић, Надежда, 1953- [аутор] 2. Бекер, Косана, 1972- [аутор]
а) Стари људи -- Правна заштита -- Србија б) Жене -- Друштвени положај
-- Србија в) Жене -- Политика -- Србија

COBISS.SR-ID 27248649

Ova publikacija je deo aktivnosti iz Projekta: „Za povećano učestvovanje starijih žena u javnom i političkom životu“, koji finansira Evropska unija. Pisanje Izveštaja o rezultatima istraživanja o učešću starijih žena u javnom i političkom životu u Srbiji finansirano je iz budžeta Republike Srbije – Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom. Publikacija je štampana u okviru projekta „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“, koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorkama i njihovim saradnicama i saradnicima, i ne predstavljaju nužno stavove Evropske unije, Kancelarije za saradnju sa civilnim društvom, UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

POLOŽAJ I UČEŠĆE STARIJIH ŽENA U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU U SRBIJI

IZVOD IZ RECENZIJE

„Položaj i učešće starijih žena u političkom životu u Srbiji” autorki prof. dr Nevene Petrušić, mr Nadežde Satarić i dr Kosane Beker ukazuje na važne aspekte ljudskih prava i njihovog ostvarivanja, iz ugla i aspekata koji do sada nisu razmatrani kod nas. Rod, starost i participacija predstavljaju tri izuzetno kompleksne kategorije u savremenom trenutku u Srbiji. Autorke su ove kategorije istražile i obrazložile kompetentno, sveobuhvatno i empatično, dajući time doprinos unapređenju razumevanja položaja starijih žena kod nas. Ovu problematiku one su rasvetlile, kako faktički, tako i pravno, kroz prizmu učešća starijih žena u političkom i javnom životu Srbije. Rezultati istraživanja predstavljaju izuzetno vredan resurs prilikom kreiranja politike, ali i zastupanja i unapređenja uključivanja starijih žena u nacionalnom kontekstu. Zaključne preporuke koje su autorke sačinile na osnovu analize i iskustva iz rada u ovoj oblasti obezbedile bi uključivanje starijih žena na način koji bi bio umnogome pravičniji i ravnopravniji nego što je to slučaj danas. Stoga svesrdno preporučujem publikovanje studije, u uverenju da će imati izvanredan prijem među donosiocima odluka, ali i stručnim radnicima u javnom i civilnom sektoru, kao i istraživačima u oblasti.

Dr Natalija Perišić
vanredna profesorka

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka
Odeljenja za socijalnu politiku i socijalni rad

Beograd & Pančevo
2020